

Föreliggande dokument behandlar en utomordentligt viktig fråga för socialister. Går det att avskaffa det kapitalistiska samhället och dess ekonomi och hur skulle i så fall ett post-kapitalistiskt samhälles ekonomi se ut? Det är fråga som förnyad aktualitet till följd av den ekonomiska krisen.

Dokumentet diskuterades ursprungligen fram av Förbundet för en Revolutionär Kommunistisk International (FRKI). Idag återfinns dokumentets författare i Förbundet för en Femte International, i Sverige representerat av Arbetarmakt, och Permanent Revolution.

Plan mot marknad

Ekonomi och politik under övergången från kapitalism till kommunism

"Vi känner till historiens grundläggande lag - i slutändan kommer den regim att segra som garanterar det mänskliga samhället en högre ekonomisk standard."

Leo Trotskij

Innehåll

Förord.....	1
Introduktion.....	3
Den stalinistiska ekonomin	6
Ekonomiskt återuppbygge i en arbetarstat	11
Övergångens ekonomi.....	30
Den blockerade övergångens ekonomi	30
Är socialismen möjlig?.....	38
Den nyliberala kritiken av socialismen	38
Övergången till socialismen	55
Postskriptum: Socialismens seger och övergången till kommunismen	72
Appendix: Oppositionens mottoser till första femårsplanen	73

Förord

Föreliggande text representerar FRKI:s kollektiva arbete under de senaste två åren kring ett ämne av stor betydelse. Trots den fria marknadens alldeles uppenbara brister, alltifrån den afrikanska kontinenten till USA:s urbana getton, befinner sig vänstern på ideologisk reträtt när det gäller de ekonomiska argumenten för socialism.

Sammanbrottet för de stalinistiskt styrda staterna sedan 1989 har upplevts som ett katastrofalt nederlag inte bara av de som i dessa stater såg ”den reellt existerande socialismen”, utan också av de många fler aktivister som, samtidigt som de motsatte sig den politiska regimen, tröstade sig med att Sovjetunionens ekonomiska makt bevisade överlägsenheten i statlig ekonomisk planering.

Nu när den ekonomiska tillbakagångens verklighet och den slutliga ekonomiska paralyseringen nu så tydligt har uppenbarats, har desillusionering lett många till att vända ryggen åt hela idén om ekonomisk planering.

Socialismens kritiker pekar dessutom på att offentligt ägande och förstatligande misslyckats med att förhindra inflation och massarbetslöshet i kapitalistiska samhällen. Många militanter i den internationella arbetarrörelsen och den nya ungdomsgenerationen är påverkade av dessa argument. De som strävar efter att ersätta kapitalismen med någon form av socialistiskt samhälle har – politiskt och ideologiskt – försatts på defensiven.

Dag efter dag insisterar den officiella propagandan på att alla som strävar efter att ersätta kapitalismen förespråkar en ekonomisk ordning som är dömd att bli auktoritär, oerhört ineffektiv och präglas av begränsade valmöjligheter. En överväldigande konsensus inom den reformistiska och centristiska vänstern har accepterat kärnan i dessa argument och svarat genom att anamma olika former av ”marknadssocialism”, vilken i sin tur medger det viktigaste i den kritik av socialismen som framförs av förespråkarna för en obegränsat fri marknad.

Tack och lov har propagandamaskinen bara begränsad effekt bland de som lider av konsekvenserna av marknadens lagar. För ett växande antal är marknadens inneboende fördelar jämfört med rationell ekonomisk planering inte alls lätta att upptäcka. I Storbritannien finns det – trots 17 år av högerdogmer om den fria marknaden – alltfler tecken på att befolkningens majoritet är skeptisk till marknadens logik.

I en undersökning som publicerades i *The Guardian* i september 1996 tillfrågades människor om de instämde eller inte instämde i påståendet att ”mer socialistisk planering skulle vara det bästa sättet att lösa Storbritanniens ekonomiska problem”. En klar majoritet av de som hade en uppfattning, 43 procent, svarade ja, vilket är fem procent fler än 1991.

Den kraftfullaste borgerliga propagandamaskin kan bryta samman inför bristande anställningstrygghet, massomfattande ungdomsarbetslöshet, låga löner och bostadsbrist. Diskussionen är därför möjlig att vinna. Men en instinktiv förståelse av att det måste finnas ett alternativ till marknadsvansinnet räcker inte.

Den revolutionära minoriteten har ett ansvar att samla avantgardet kring en tydlig, sammanhängande och vetenskaplig framställning av socialismens politiska ekonomi, inte som en idealistisk ”mall” hämtad ur fantasin utan som den framträder ur den dialektiska negationen av den moderna kapitalismens dominerande trender. När vi utvecklar detta, är det nödvändigt att integrera de verkliga lärdomar, positiva och negativa, teoretiska och programmatiska, som kan dras av historien i de arbetarstater som behärskats av en byråkratisk kast.

Denna pamflett sammanför de väsentligaste delarna i en sådan revolutionär föreställning om ekonomisk planering. Den börjar med en kort sammanfattning av arvet efter Marx och Engels och den begränsade vidareutvecklingen av deras idéer bland andra internationalens teoretiker, för att sedan behandla den unga sovjetstatens erfarenheter.

Sovjetstatens första tio år var rika både på praktiskt och teoretiskt arbete, och från de inledande antagandena om en utveckling med hjälp av ”arbetarkontroll”, över ofta utopiska scheman under krigskommunismens period, och till den nya ekonomiska politikens (NEP) stora debatter om industrialisering, lyfter vi fram de bestående teoretiska framsteg som finns inneslutna i begreppet ”övergångsperioden” mellan maktövertagandet och upprättandet av kommunismens ”socialistiska” eller lägre stadium.

Avsnittet slutar med att kodifiera de politiska och ekonomiska konsekvenserna av att denna övergång blockeras genom en politisk kontrarevolution genomförd av den stalinistiska byråkratin, inkluderande inte bara det efterföljande mönstret av uppsvälld tung industri, begränsad tillgång på konsumtionsvaror, stagnerande jordbruk och alienerad arbetskraft, utan också de marknadsvänliga försöken att återuppliva dessa dömda system.

Det andra större inslaget i detta arbete består av en kritik av planekonomins både öppna och dolda motståndare. Vi dissekerar argumenten hos de viktigaste deltagarna i mellankrigstidens debatt om socialismens rationalitet – von Mises och Hayek gentemot Oskar Lange och Fred Taylor, och visar de förras abstrakta och historielösa metod och de senares omarxistiska och teknokratiska syn på socialismen. Åsikterna hos mer samtida författare som Alec Nove, Ota Sík och Ernest Mandel presenteras och kritiserar också.

Pamflettens sista del tillhandahåller en positiv framställning – så långt detta är möjligt – av huvuddragen i övergången till socialism, åtminstone i de industriellt utvecklade kapitalistiska ekonomierna.

Varje sunt revolutionär arbetarstat kommer däri att vägledas lika mycket av att frigöra allt som är rationellt i kapitalismens metoder och teknik ur de samhällsförhållanden inom vilka de är fångade, som av teoretiska föreskrifter och lärdomar som dragits ur Sovjetunionens och andra degenererade arbetarstaters erfarenheter.

Detta arbete är naturligtvis helt igenom väglett av den intellektuella och politiska tradition som grundades av Leo Trotskij och Internationella Vänsteroppositionen under 1920- och 30-talet. I sina led hade Vänsteroppositionen genom Jevgenij Preobrasjenskij den ryska bolsjevismens mest kapable ekonom under 1920-talet, vars skrifter om värdelagen och dess kvardröjande effekter i övergången till socialismen kodifierades i hans teori om primitiv socialistisk ackumulation.

Trotskij, vars skrifter om politisk ekonomi i det stora hela var mindre teoretiska i sin räckvidd och mer politiskt inriktade, var inte mindre klarsynt – och lika övertygande i sina anklagelser mot stalinistisk kommando-planering och i sitt försvar av behovet av en demokratisk socialism som inte drivs av marknaden.

Slutligen några ord om framställningens form i detta arbete. Denna text uppkom som en uppsättning teser vilka sammanfattade och utkristalliserade argument och slutsatser av den forskning och den debatt som genomförts av FRKI. Genom själva sin karaktär är de berövade hänvisningar till källor, fakta, siffror och citat som illustrerar argumenten.

En sådan framställning har emellertid fördelen att den tillåter de viktigaste argumenten för och emot planering och marknad att framträda.

Texten innebär inte slutet på FRKI:s arbete kring detta ämne. Det är ett bidrag till en debatt som kommer att spela en viktig roll i att identifiera och återsamla alla de krafter som eftersträvar kapitalismens revolutionära störtande.

Den är som sådan en central del av FRKI:s existensberättigande genom identifierandet och kodifierandet av de drag som definierar den revolutionära marxismen inför det nya årtusendet. Det är i en anda som vill föra denna uppgift framåt som vi för den socialistiska rörelsen och arbetarrörelsen i internationell skala presenterar denna sammanfattning av vårt hittillsvarande arbete för diskussion, debatt och polemik.

Introduktion

Kapitalismen förlorade för länge sedan sin allmänt progressiva karaktär eftersom de samhälleliga kostnader som måste bäras för fortsatt ekonomisk utveckling långt överstiger vinsterna. Den absoluta fattigdomen har ökat ofantligt i alla de kapitalistiska ekonomierna under det senaste kvartssekle. Mer än en miljard människor lever under existensminimum, mer än 100 000 barn dör varje vecka av undernäring och andra fattigdomsrelaterade sjukdomar.

Samtidigt som kapitalismen fortsätter att revolutionera tekniken, kan den enbart göra det på bekostnad av den produktiva sysselsättningen. Tiotals miljoner görs överflödiga i jordbruket i strävan efter höjd produktivitet, samtidigt som den kapitalistiska industrin och handeln inte kan finna sysselsättning åt dem någon annanstans. Kapitalismen är i allt mindre grad förmögen att kompensera de som den marginaliserar, vilka utesluts ur de arbetandes led eller förvägras att ens ansluta sig; strävan efter profit kommer i allt högre grad i konflikt med bevarandet av offentliga utgifter för sjukvård, utbildning och arbetslöshet.

Den sociala ojämlikheten har ökat när den fria marknaden släppts lös. En minoritet har frodats genom att överta undervärderade statliga tillgångar, genom en mer skoningslös exploatering av tidigare skyddade resurser, genom sänkning av lönenivåerna eller genom generösa skattesänkningar.

Allt fler arbetare finner sina arbetsförhållanden outhärdliga. I delar av världen kan kapitalismen fortfarande inte överleva utan ofritt arbete. På andra håll berövas miljoner rättigheter och tvingas arbeta längre eller vid obekväma tider. Åter miljoner andra har berövats tryggheten i ett avtal eller fått den undergrävd. Ytterligare miljoner lärs upp för arbeten som helt enkelt inte finns och tvingas av desperation in i andra; miljoner är kort sagt alienerade från sitt arbete.

Vid sidan av detta slöseri med mänsklig skaparkraft, fortsätter kapitalismen att förslösa knappa ekonomiska resurser. I sökandet efter konkurrensfördelar skrotas moderna maskiner samtidigt som de i genomsnitt har omkring hälften av sin livslängd kvar. Moderna företag slösar bort miljarder genom att dubblera forskningen.

Ännu större summor läggs ned på improduktiva utgifter. Hundratals miljarder dollar slösas varje år bort för att skydda kapitalistklassen från dess egen arbetarklass – oavsett om det är för att avskärma sig själv från effekterna av de urbana mardrömmar den skapat, eller genom att beväpna och träna sina repressiva betjänter. Ytterligare summor spenderas på att skydda rivaliserande kapitalistklasser från de anspråk och motanspråk de har gentemot varandra.

Kapitalistisk konkurrens driver rivaliserande kapitalister till utgifter för att övertyga arbetarna om de subtila skillnaderna mellan produkter de inte behöver. Det ändlösa jagandet efter modedrivna flyktigheter, samtidigt som tiotals miljoners grundläggande behov av bostäder och föda inte tillgodoses på grund av avsaknaden av ”effektiv efterfrågan”, tillhandahåller en

rungande dementi av marknadsideologernas skryt om att marknaden tillhandahåller maximal tillfredsställelse för maximalt antal människor.

Allt detta är produkter av den kapitalistiska marknadens verksamhet. Trots alla bevis insisterar ändå marknadens hyrda apologeter att denna marknad garanterar optimal fördelning av resurser, jämlikhet mellan deltagarna i utbytet och produktionsfaktorernas valfrihet och rättvisa belöning. När dessa argument misslyckas skakar de på axlarna och insisterar på att marknaden åtminstone är en evig eller naturlig form för att reglera människans ekonomiska verksamhet. Oavsett sina defekter tycks marknaden vara det enda som gäller.

Oavsett vad borgarnas ideologer påstår var marknaden inte en skapelse av blinda ekonomiska lagar. Inte heller är den en ahistorisk institution lika gammal som människans egen historia. Den kapitalistiska marknaden framträdde i Europa under 1500-talet som en kvalitativ utvidgning av den enkla varuproduktion vilken existerat som en underordnad del inom alla klassamhällen.

Det var speciellt skapandet av en marknad för arbetskraft som omvandlade enkel varuproduktion till generaliserad varuproduktion. Denna marknad för mänsklig arbetskraft krävde politiska och framför allt statliga ingripanden för att bryta sönder traditionella mönster för ekonomisk aktivitet och utplåna existerande band som knöt arbetskraften till produktionsmedlen och till jorden.

Alternativa eller kompletterande inkomstkällor andra än säljandet av arbetskraften måste med tvång förnekas massan av direkta producenter i denna övergång till kapitalism. Inte heller var detta en engångshandling i Europas dunkla och avlägsna förflutna. Det har återskapats gång på gång i en alltmer brutal och omfattande skala överallt där imperialismen erövrade kolonier och transplanterade kapitalismen och dess nödvändiga sociala förhållanden och egendomsförhållanden.

När de väl upprättats med tvång blev marknadens lagar förevigade i medvetandet på de som underkastats dem. Den borgerliga politiska ekonomins huvuduppgift efter 1840-talet var att bevisa dessa lagars naturliga, inneboende överlägsenhet och oföränderlighet. Karl Marx uppenbarade emellertid vetenskapligt marknadslagarnas verkliga funktionssätt i sin vidareutveckling av den klassiska arbetsvärdeteorin.

Han demonstrerade att vid sidan av varuägarnas jämlikhet på marknaden existerar varuägarnas despotiska styre över arbetarna i fabriken. Upphandlandet av arbetskraft är bara det första steget till den skoningslösa utsugningen av dess bruksvärde och utvinnandet av det överskott som åstadkommit genom detta skoningslösa besittningstagande. Misär, förnedring och alienation följer av varuägandets faktum när väl arbetskraften själv blir en vara. Följaktligen frambringar marknadens generalisering löneslaveri.

Under kapitalismen regleras tilldelningen av ekonomiska resurser, inklusive mänskligt arbete, av värdelagen, dvs det allmänna utbytet av alla varor i enlighet med den mängd av samhällsligt nödvändigt arbete som finns nedlagt i dem. Denna lag gäller även själva arbetskraftens värde. Det är verkligen också enbart därför som värdelagen kan reglera den nationella ekonomins funktion som helhet, eftersom bestämmandet av varornas värde beror på det samhällsligt genomsnittliga pris som ges det arbete som finns inarbetat i dem, något som var omöjligt före kapitalismen.

Värdelagen reglerar följaktligen produktionen av varor och tjänster och de distributions- och utbytessätt som uppstår ur produktionen. Den gör emellertid detta blint, som ett resultat i efterhand av många autonoma och privata kapitalägares konkurrens och sammandrabbningar. Vilka produkter som är samhällsligt användbara framträder först som ett resultat av en blind process som ger upphov till en mängd slöseri, anarki och överproduktion.

På sin tid var marknadens blodiga seger, trots det lidande som påtvingades, historiskt progressiv därför att den banade väg för det kapitalistiska produktionssättets seger över alla tidigare eller parallella produktionssätt. När den väl segrat, revolutionerade marknaden det ekonomiska livet och ökade på ett oerhört och ojämförligt sätt det mänskliga arbetets produktivitet. Den upprättade i tur och ordning nationella marknader, internationell handel och slutligen en global ekonomi.

Marknaden har oundvikligen genomgått olika expansioner och modifieringar under de senaste 250 åren. Tidiga former av skydd (merkantilism) gav plats åt ett system av ökad frihandel inom industri och handel.

När den fria konkurrensen befrämjade kapitalets koncentration, eliminerade eller minskade den ändå konkurrerande marknader och gav upphov till monopol som begränsade värdelagens funktion.

Monopolens tillväxt under 1900-talet bidrog till att minska ackumulationens hastighet när företag valde att bevara värdet på sina tillgångar istället för att se dem nedvärderade genom introducerandet av nya investeringar. Strävan efter vinstmaximering fungerade därför som en broms på innovationer och produktivitet. Nedgång, depression och massarbetslöshet följde när produktionsfaktorer och arbete inte kunde användas.

Kapitalismen räddades från sina självförvållade problem enbart av krig och den framtvungade utplåning och nedvärdering av kapital som det medförde. När staten övervakade denna process, tog den själv ansvar för att styra och även genomföra stora delar av kapitalackumulationen. Garanterandet av marknader och vinster som resultat av den smygande socialiseringen av produktion och distribution var i sig en talande anklagelse mot marknadens misslyckande under kapitalismen.

Detta svar på krisen som framkallats av monopolen skapade emellertid egna problem. Full sysselsättning och stigande löner vid sidan av sjunkande produktivitet i offentliga investeringar, pressade samman profiterna och därmed ackumulationen ytterligare. De senaste tjugofem åren har bevittnat en intensiv återgång till fri konkurrens, inte istället för monopolen utan mellan och vid sidan av dem.

Avlägsnandet av handelshinder, avreglering av arbetsmarknaden, avskaffandet av kapitalkontroll, privatisering (och nedskrivning) av statligt ägda tillgångar, har haft som syfte att stimulera ackumulationen och produktiviteten. Och med vilka resultat för befolkningen? En ojämförlig ökning av social ojämlikhet, absolut fattigdom och massarbetslöshet.

Var och en av dessa faser i den kapitalistiska utvecklingen har varit ett svar på den kris som uppkommit i den föregående fasen. Den marxistiska kritiken av marknaden har inte sitt ursprung i en abstrakt humanistisk önskan om jämlikhet, utan snarare ur insikten att kapitalismen alstrar sociala kriser som bara kan lösas genom marknadsekonomin avskaffande.

Kriser äger oundvikligen och regelbundet rum på grund av den motsättning som existerar mellan produktionens tilltagande samhällseliga form och tillägnandets privata karaktär. Varken någon grupp av kapitalister eller någon regering kan på obestämd tid förebygga sådana kriser, eftersom deras funktion är att lösa den systematiska brist på proportioner och den överproduktion som marknadens verksamhet ger upphov till. Produktion och konsumtion, vilka i allt högre grad avviker från varandra som resultat av ”marknadskrafternas” spontana verksamhet, förs ständigt närmare varandra genom utplånandet av produkter som inte finner några köpare trots det faktum att många av dessa varor behövs.

Under de speciella dragen i varje specifik kris inom kapitalismen ligger profitkvotens fallande tendens. Detta har sitt ursprung i förhållandet mellan kapitalets i allmänhet stigande organiska sammansättning och den i allmänhet fallande mervärdeskvoten. Dess yttersta konsekvens vid ett visst tillfälle är att nya investeringar hålls tillbaka av kapitalisterna, eftersom de inte ser några utsikter till godtagbara avkastningskvoter.

Således leder privat ägande och strävan efter profit till inskränkningar, och till och med inställande av produktionen i den enskilda sektorn. Ju större den inblandade kapitalformationen är, desto mer förödande är dess inverkan på samhällsproduktionen som helhet. På liknande sätt leder överföringar av investeringar från en sektor till en annan i sökandet efter maximal profit till disproportionaliteter mellan de olika sektorerna i ekonomin som helhet. Följaktligen kan endast en ungefärlig och temporär jämvikt uppstå mellan produktion och konsumtion under kapitalismen.

I sina många försök att avvärja krisernas effekter, har kapitalismen alltid tvingats begränsa eller till och med delvis avskaffa värde lagens verkan. I det avseendet förebådar den socialismen och påminner om den.

Den förbereder arbetarklassen för den socialistiska övergångens uppgifter. Den har skapat en arbetarklass som är tillräckligt mångtalig och tillräckligt utbildad för att själv ta över ledningsfunktionerna i produktionen.

Den har skapat tekniker för marknadsreglering och manipulering som kan övertas och utvidgas. Den har skapat planeringsinstrument – som delvis tillämpats, men som inte har någon varaktig verkan så länge privategendomens innehavare dominerar – genom vilka kapitalismen strävar efter att minimera de slösaktiga konsekvenserna av anarkin i produktionen. Dessa förutspår följaktligen slutet på marknadens dominans över det ekonomiska livet.

Precis som marknaden inte uppstod fredligt utan måste kasta åt sidan hinder i sin väg, så kommer emellertid slutet på marknadens reglering av det ekonomiska livet varken att vara fredligt eller omedelbart. Ett våldsamt störtande av den stat som skyddar och garanterar denna marknad är ett väsentligt första steg som tillåter expropriering av minoritetens rikedom och kapital, och överförandet av den i samhällets händer.

Utplånandet av marknaden som ekonomisk mekanism kan emellertid inte äga rum omedelbart. Samtidigt som dess tyranni över massan av direkta producenter kan fås att upphöra snabbt, kan marknaden inte bara avskaffas. Liksom staten måste marknaden vittra bort.

Knapphet kommer att bestå och distributionen av knappa resurser kan mycket väl, åtminstone delvis, ske genom marknaden. Men marknaden måste manipuleras för att bli en borttynande faktor i det ekonomiska livet; den måste tvingas att tjäna sitt eget avskaffande. Detta är övergångsperiodens mål.

Den stalinistiska ekonomin

”En unik lag för den sovjetiska industrin kan formuleras så här: varor blir som en allmän regel sämre ju närmare de står masskonsumenten.” (Leo Trotskij, *Den förrådada revolutionen*, Halmstad 1969, s. 16)

[...]

Om man utgår ifrån den ideala planeringens direktiv, som skulle garantera inte ett maximalt tempo inom separata grenar utan ett optimalt resultat för hela ekonomin, så skulle tillväxten statistiskt bli lägre under den första perioden men ekonomin som helhet, särskilt konsumenten, skulle vinna på det. På längre sikt skulle även den generella industriella dynamiken vinna därpå.” (Ibid, 16–17)

”En ekonomisk plan a priori – framför allt i ett underutvecklat land med 170 miljoner invånare och en djupgående motsättning mellan stad och land – är inte något fast evangelium, utan en grov arbetshypotes som måste verifieras och omarbetas under fullgörandets gång. Vi kan faktiskt slå fast en regel: ju mer ’perfekt’ en administrativ uppgift fullgörs, desto sämre är den ekonomiska ledningen. Det behövs två hävstänger för att reglera och tillämpa planer: den politiska hävstången i form av verkligt deltagande i ledningen från massorna själva, en sak som är otänkbar utan sovjetdemokrati; och en finansiell hävstång i form av ett verkligt utprovande av kalkyleringar a priori med hjälp av en allmängiltig motsvarighet, en sak som är otänkbar utan ett stabilt monetärt system.” (Ibid, s. 53)

”Sovjetbyråkratin är i sin förmedlande och reglerande funktion, sin omsorg om att vidmakthålla sociala rangskalor och sitt utnyttjande av statsapparaten för personliga ändamål lik varje byråkrati, särskilt den fascistiska. Men den är också i vid bemärkelse annorlunda. Under ingen annan regim har byråkratin nått en sådan grav av självständighet gentemot den dominerande klassen. [...] Sovjetbyråkratin har höjt sig över en klass, som knappast kommit fram ur fattigdom och mörker och inte har några traditioner för att härska eller styra.” (Ibid, s. 179)

Arvet efter Marx och Engels

Marx och Engels skrev inget separat verk om socialismens politiska ekonomi. Deras tankar är utspridda i diverse teoretiska, programmatiska och polemiska böcker. Tillsammans framställde dessa ändå de grundläggande föreställningar som sedan dess har väglett den revolutionära rörelsen.

Marx och Engels insisterade för det första att det kommande socialistiska samhället måste ta sin utgångspunkt i de framsteg som uppnåtts av den moderna industrin, den moderna tekniken och arbetsdelningen.

Socialismen skulle bygga på industrins centralisering och de embryon till samhälleligt ägande av produktionsmedlen som finns i det kapitalistiska samhället (t.ex. aktiebolag, kooperativ). I detta avseende motsatte de sig alla scheman som innebar en tillbakagång i teknik eller social organisering från vad som hade uppnåtts under den moderna kapitalismen.

Marx och Engels positiva anmärkningar om socialismen och kommunismen började naturligt nog utifrån insikten om att det efterrevolutionära samhället medvetet skulle ta itu med att lösa de motsättningar som underbyggde den kapitalistiska produktionens och distributionens inneboende defekter. Den mest allmänna motsättningen under kapitalismen bestod mellan produktionens ökade samhälleliga karaktär och den privata karaktären av merproduktens tillägnande. Denna motsättning var inneboende i varuproduktionens karaktär:

”Vad är varor? Det är produkter framställda i ett samhälle av mer eller mindre isolerade privatproducenter, alltså närmast privatprodukter. Men dessa privatprodukter blir varor först i och med att de inte produceras för eget bruk utan för att förbrukas av andra, d. v. s. produceras för samhälleligt bruk. De inträder i den samhälleliga konsumtionen genom utbytet.” (F. Engels, *Anti-Dühring*, Arbetarkultur 1944, s. 425)

Produkter tillverkas utan förkunskap om huruvida det finns en marknad för dem. Huruvida det arbete som är inbegripet i deras framställning därför är samhälleligt nyttigt kan bara konstateras efter att de förts ut på marknaden. Detta enkla kännetecken för all varuproduktion, oavsett om det är inom kapitalismen eller ej, säkerställer produktionens anarki eftersom det inte går att garantera att varje bruksvärde kommer att finna en köpare för vilken det är användbart. Fortlöpande överproduktion och brist på balans uppträder och därmed slöseri och ineffektivitet.

Kapitalismen är generaliserad varuproduktion (dvs. arbetskraften är själv en vara, inte bara arbetsverktygen och råmaterialet), och den tillfogar ytterligare en dimension. Produktionen försiggår i större samverkande arbetsenheter i vilka en klass av kapitalister äger en stor mängd

produktionsmedel och anställer en klass av arbetare som inte äger något annat än sin förmåga att arbeta.

Kapitalisten äger det kapital som används för att anställa arbetaren och erhåller därmed rätten till arbetarens produkt. Denna produkt innehåller emellertid mer värde än vad kapitalisten tvingats lägga ut i form av maskiner, råmaterial och arbetskraft.

Detta beror på att arbetet skapar mer värde än vad arbetskraften själv är värd. Som ett resultat tillägnar sig kapitalisten mervärde. Att tillägna sig alltmer mervärde blir kapitalistens drivkraft. Detta leder till konflikter mellan två klasser om produktionen och distributionen av mervärdet.

I strävan efter högre produktivitet sätts dessutom allt fler maskiner i rörelse av allt färre arbetare, vilket leder till strukturell massarbetslöshet, och därför konstant underutnyttjande av arbete – samhällets viktigaste resurs.

Ytterligare slöseri orsakas av själva klasskriget, med dess oundvikliga förlösande av arbetarklassens energi och uppfinningsförmåga. Eftersom arbetet är förtryckande upphör det att vara en väsentlig del av den mänskliga personlighetens utveckling och resultatet blir ytterligare slöseri med samhällets produktiva förmåga.

Även om arbetsprocessen under kapitalismen blir alltmer komplicerad och arbetsdelningen alltmer sofistikerad, är det fortfarande privat kapital som organiserar produktionen. Produktionen under kapitalismen förblir därför väsentligen privat produktion, även om produktionen är avsedd för samhällelig användning. Den kapitalistiska produktionens privata form står i antagonistisk motsättning till dess samhällliga innehåll. Detsamma gäller för arbetet; även om mycket arbete förefaller vara en samhällelig aktivitet i stora kapitalistiska företag och även trustar, förblir lönearbete under kapitalismen av två skäl privat arbete.

Det är för det första en funktion av privat kapital och inte av samhället; för det andra eftersom arbetaren är alienerad från (och därför väsentligen likgiltig inför) det samhällliga innehållet i hans/hennes arbete. I vilken utsträckning det arbete som används privat representerar samhälleligt arbete bestäms först efter att marknaden har uppenbart respektive pris för alla varor och huruvida varorna kan säljas till dessa priser. Cirkulationsprocessen översätter en viss mängd konkret (privat) arbete till en annan mängd abstrakt (samhälleligt) arbete. Villkoren för översättningen kan inte vara kända i förväg. Under kapitalismen är arbetet i bästa fall indirekt församhälleligt, i värsta fall inte alls.

Överlevnaden för alla enskilda kapital beror på i vilken utsträckning deras materialiserade konkreta arbete (deras varor) verkligen representerar abstrakt arbete, och detta beror ytterst på produktiviteten hos deras kapital. För att överleva tvingas varje kapital att ständigt ackumulera, eftersom endast ackumulationen kan garantera en ständig ökning av produktiviteten. Detta innebär i slutändan att arbetaren, representanten för det levande arbetet, systematiskt underordnas ackumulationen, dvs det döda arbetet.

Den kapitalistiska ackumulationen tjänar inget annat mål än ackumulationen. Det är en kvasiautomatisk process, oberoende av mänsklig vilja. Det är denna groteska karaktär hos kapitalismen som arbetarklassen måste övervinna för att rädda mänskligheten och planeten Jorden. Marx analys av kapitalismen gör det utom allt tvivel klart att det är produktionens och arbetets privata form, den indirekta (dvs. den blinda) formen av arbetets församhälleligande, som innesluter hela skandalen med kapitalismen: kapitalets diktatur över arbetaren.

Marx och Engels ansåg att dessa defekter i den generaliserade varuproduktionen kunde övervinnas om arbetet blev direkt samhälleligt:

”Så snart samhället tar produktionsmedlen i besittning och använder dem för produktion i socialistisk form, blir vars och ens arbete, hur olikartat det än må vara med hänsyn till specifik nytta, redan på förhand och direkt samhälleligt arbete. Den mängd samhälleligt arbete som ingår i en produkt behöver då inte först fastställas på en omväg. Den dagliga erfarenheten visar direkt hur mycket som i genomsnitt erfordras. [...] Men naturligtvis måste samhället i ett sådant fall också veta hur mycket arbete som går åt för framställningen av varje nödvändighetsartikel. Det kommer att anpassa produktionsplanen efter produktionsmedlen, bland dem främst arbetskraften. De olika nödvändighetsartiklarnas nytta, avvägd efter den för deras framställning nödvändiga arbetsmängden, kommer i sista hand att bli bestämmande för planen.” (Ibid, s. 429f)

Planen är ett medvetet instrument som används av samhället för att ”upprätta en relation mellan den mängd samhällelig arbetstid som används i framställningen av bestämda produkter, och den mängd samhällelig brist som ska tillfredställas av dessa produkter”. Produktionen regleras av behovens föränderliga struktur och utvidgning. Ur denna föreställning följer ytterligare konsekvenser. Produkterna upphör främst av allt att anta formen av varor eftersom de inte längre har något bytesvärde, dvs. varor och tjänster vars samhälleligt nödvändiga arbete bestäms först i själva utbytesakten. Istället fattas detta beslut i förväg, och varor framställs därför att det finns ett samhälleligt behov av dem. För det andra förlorar pengar sin speciella karaktär som allmän ekvivalent för allt bytesvärde:

”Samhället kan med lätthet räkna ut hur många arbetstimmar som ingår i en ångmaskin, i en hektoliter vete av den senaste skörden eller i hundra kvadratmeter tyg av en bestämd kvalitet. Det kan alltså inte falla samhället in att i fortsättningen uttrycka de i produkten nedlagda arbetskvantiteterna, som det nu känner direkt och absolut, med hjälp av en relativ, föränderlig, otillräcklig och tidigare som nödfallsutväg anlidade måttstock, en tredje produkt i stället för den naturliga, adekvata, absoluta måttstocken, tiden. [...] Under ovanstående förutsättningar tillskriver samhället alltså heller inte produkten något värde.” (Ibid, s. 429)

Marx och Engels ansåg att arbetskvitton kunde ersätta pengar, eftersom de förra utgör det direkta uttrycket för det samhälleligt nödvändiga arbete som förkroppsligas i användbara produkter.

Om profitmotivet, begäret att ackumulera alltmer mervärde, inte längre är den vägledande principen i den kollektiva ekonomin, vad ersätts det av? Marx hävdar att det är ”tidsekonomi, till detta reduceras ytterst all ekonomi.” Eftersom ”ju mindre tid samhället fordrar för att producera vete, boskap etc., desto mer tid vinner det för annan produktion, materiell eller mental.” Befriat från tvånget att öka merarbetet kommer samhället att kunna reducera arbetstiden och utvidga den disponibla, fria tiden. Det nödvändiga arbetet kommer att reduceras till ett minimum och därmed kan uppdelningen av människor i ”mentala” och ”manuella” arbetare övervinnas.

Slutligen insåg Marx och Engels att kommunismen inte skulle anlända på en enda gång. Det kommer inte att bli möjligt att snabbt röra sig från nödvändighetens in i frihetens rike; i ekonomiskt avseende kommer relativ knapphet att fortsätta finnas under en viss tid. Samhället skulle följaktligen behöva besluta om en mekanism för att avgöra distributionen av arbetets frukter bland samhällets medlemmar. De hävdade att varje medborgare under socialismen (kommunismens lägre fas) ”får av samhället ett kvitto på att han presterat så och så mycket arbete [...] och på detta kvitto hämtar han ur de samhälleliga förråden ut så mycket konsumtionsmedel som lika mycket arbete kostar” (K. Marx, *Kritik av Gotha-programmet*, Arbetarkultur 1945, s. 16) efter det att vissa avdrag gjorts. Avdragen innefattar: ”Medel för att ersätta de förbrukade produktionsmedlen. [...] Ytterligare en del för utvidgning av produktionen. [...] De allmänna, icke till produktionen hörande förvaltningskostnaderna. [...] Det som går

till de gemensamma behovens tillfredsställande, såsom skolor [...] Fonder för icke arbetsföra [...]”. (Ibid, s. 14f)

Det skulle följaktligen finnas ojämlikhet, men en ojämlikhet som med tiden medvetet minskas. Enbart under kommunismen skulle kriterierna för distribution förändras. Istället för ”från var och en enligt förmåga, till var och en enligt arbete”, skulle samhället anta ”från var och en i enlighet med deras förmåga, till var och en efter behov”. Ett överflöd av alla nödvändiga materiella varor och tjänster skulle utplåna behovet av varje form av ransonerad tillgång till det samhälleliga arbetets produkter.

Marx och Engels vetenskapliga uppfattning utvecklade argumenten för socialism ur de uppenbarade tendenserna inom det kapitalistiska samhället och påtvingade det inga färdiggjorda scheman. De fördömde den ”småborgerliga” socialismen för dess önskan att återföra alla direkta producenter från löneslavar till privata egendomsägare till sina egna produktionsmedel (hantverkare).

Marx och Engels visade att den politiska ekonomin i Proudhons utopiska socialism var grundad på ett försök att skapa ”socialism” genom ett system av konkurrerande småskaliga varuägare. Dessa förmarxister strävade inte efter att basera sin socialism på klasskrig mellan antagonistiska och oförsonliga klasser om produktionen av mervärde. De ville ha ”rena” varuförhållanden och göra arbetare och kapitalister till jämlikar i produktionen på samma sätt som de framträder i utbytet, och struntade därigenom i den kapitalistiska produktionens verkliga underliggande karaktär. De ville ha lönearbete/kapital, konkurrens och profit, men utan utsugning, ojämlikhet och arbetslöshet, kort sagt en utopi.

Detta är allt som Marx och Engels slog fast beträffande socialismens politiska ekonomi. Den skulle vara rationell, planerad och demokratisk. Den skulle övervinna den kapitalistiska produktionens anarki och brist på balans. Den skulle frigöra mänskligheten från det alienerade arbetets förtryckande effekter och tillåta utvecklingen av en avrundad personlighet, vilket i sin tur bara kunde äga rum i ett samhälle som garanterade frihet från brist och förtryck. Det skulle övervinna underutnyttjandet och slöseriet med arbete. Det skulle undvika den onödiga överexploateringen av naturen och göra slut på den destruktiva fientligheten mellan stad och land.

De gjorde att antal antaganden om socialismens politiska ekonomi: att samhället var i besittning av alla produktionsmedlen, att samhället kunde kalkylera den direkta samhälleliga karaktären av det arbete som är inblandat i all produktion och att alla indirekta mått (t. ex. värde och pengar, priser) därför helt och hållet blir överflödiga. De skrev lite om planeringens specifika institutioner eller metoderna för att kalkylera den relativa effektiviteten av olika användningar av arbetet och andra insatser när pengar, värde och produktionspriser väl förlorar sin tidigare karaktär.

Därför började problemen för den marxistiska traditionen när man tvingades göra avkall på en del av dessa antaganden i ljuset av den historiska utvecklingen, speciellt den ryska revolutionen i oktober 1917 och den första arbetarstatens försök till ekonomisk omvandling.

Den stalinistiska byråkratin

”Sovjetbyråkratin har exproprierat proletariatet politiskt för att genom sina egna metoder försvara de sociala erövringarna. Men det blotta faktum att den tillskansat sig den politiska makten i ett land där de huvudsakliga produktionsmedlen befinner sig i statens händer, skapar en ny och helt okänd relation mellan byråkratin och de rika i nationen. Produktionsmedlen tillhör staten. Men staten ’tillhör’ så att säga byråkratin. Om dessa ännu helt nya relationer skulle befästa sig, bli normer och legaliseras, antingen med eller utan motstånd från arbetarna, skulle de i långa loppet leda till en

total likvidering av den proletära revolutionens sociala erövringar.” (Trotskij, *Den förrådade revolutionen*, s. 179)

”Byråkratin har varken aktier eller obligationer. Den rekryteras, fylls ut och förnyas som en administrativ hierarki, oberoende av några särskilda egendomsförhållanden för sin egen del. Den enskilde byråkraten kan inte till sina arvingar överföra rätten att exploatera statsapparaten. Byråkratin åtnjuter sina privilegier i form av maktmissbruk. Den döljer sin inkomst; den låtsas att den inte ens existerar som en speciell social grupp. Den har tilldelat sig en enorm andel av nationalinkomsten, vilket har karaktär av social parasitering. Allt detta gör det härskande skiktets ställning i högsta grad motsägelsefull, tvetydig och ovärdig, trots dess totala makt och den rökridda av smicker som döljer detta.” (s. 179f)

”Att definiera sovjetregimen som en övergång [...] betyder att man överger sådana fulländade sociala kategorier som kapitalism (och därmed ’statskapitalism’) och även socialism. [Förutom] att den är fullständigt otillräcklig i sig själv, är en sådan definition i stånd att frambringe misstaget med idén att från den nuvarande sovjetregimen är bara en övergång till socialism möjlig.” (Ibid, s. 183)

Ekonomiskt återuppbygge i en arbetarstat

Bolsjevikernas politik vid maktövertagandet

Marx och Engels insisterade på att det efter att arbetarklassen tagit makten skulle bli nödvändigt att förstatliga och koncentrera produktionsmedlen. Enbart på den grundvalen kunde samhället medvetet distribuera arbetstiden mellan ekonomins olika sektorer för att optimalt kunna tillfredställa samhälleliga behov.

Denna allmänna föreställning om den postkapitalistiska ekonomin kunde återfinnas i de marxistiska programmen hos andra internationalens partier, inklusive det ryska socialdemokratiska arbetarpartiet. Hilferding tillförde marxismens kanon idén att finanskapitalet hade blivit det produktiva kapitalets allt mäktigare hjärna och organisationscentrum, en utveckling som objektivt förberedde ekonomin för socialismen: den färdiga ekonomiska apparat som den nya socialistiska staten behövde.

Den statsmonopolistiska kapitalismen under första världskriget, speciellt i Tyskland, föreföll bolsjevikerna representera det praktiska beviset för Hilferdings tes. Lenin upprepade därför under 1917 betydelsen av att förstatliga bankerna som det viktigaste steget mot en medveten politisk kontroll av ekonomin.

Ingen teoretiker i andra internationalen, bolsjevik eller inte, utvecklade dock idén om ”planekonomin” längre än så. Särskilt konkretiserades inte idén om en centraliserad och planerad distribution av arbetstiden. För bolsjevikerna stod det klart att det efterblivna Ryssland till att börja med inte skulle tillåta särskilt mycket centralplanering. Denna försiktighet var rationell och återspeglades i de första ekonomiska åtgärderna från folkkommisariernas revolutionära regering.

Bolsjevismens otillräckligt utvecklade teori i detta avseende uppenbarades i det ökande inflytandet i deras led från ”vänsterkommunisternas” förvirrade ståndpunkter. Deras inflytande var särskilt starkt 1920 när de hävdade att de undantagsåtgärder som senare kollektivt blev kända som ”krigskommunism” representerade de första stegen i övergången till socialismen.

Den revolutionära ekonomiska politiken efter oktoberrevolutionen 1917 hade som mål en tydlig brytning på några områden med det kapitalistiska förflutna. Dagen efter sovjeternas maktövertagande förstatligades således all jord, vilket innebar att alla godsägares egendom exproprierades. När konstituerande församlingen i januari 1918 vägrade bekräfta denna

åtgärd, beslöt bolsjevikerna att upplösa församlingen. Det följande dekretet ”Om jordens förstatligande” genomförde de facto vänstersocialrevolutionärernas program när det slog fast att den förstatligade jorden skulle distribueras lika mellan de som arbetade på den och att de tunga skatterna och arrendena skulle avskaffas. De flesta av de stora feodala godsens upplöstes således i små och medelstora bondejordbruk.

Den revolutionära regeringen intog emellertid i allmänhet en relativt försiktig hållning till de industriella och finansiella sektorerna under de första sex månaderna. Dekretet om arbetarkontroll från november 1917 var den andra viktiga programpunkten i den tidiga sovjetiska ekonomiska politiken. Den tillät entreprenörerna att fortsätta att äga och leda sina fabriker men nu under kontroll av arbetarnas representanter. Besluten från kommittéerna för arbetarkontroll var avgörande. På detta sätt hoppades man att arbetarna skulle lära sig administrera och organisera produktionen och samtidigt säkra den mot störningar och sabotage från den nya regeringens motståndare.

I verkligheten ledde det inte till socialt samarbete, för att inte tala om planering, utan till halvanarkistisk fabriksseparatism. Tvärt emot vad som kunde förväntas tillgrip regeringen inte omfattande förstatliganden. Med utgångspunkten att varken fabriksarbetarna eller arbetarstaten hade tillräckligt kunnande för att sköta produktionen, genomförde regeringen under Lenins ledning till att börja med inte förstatliganden, inte ens när det gällde storindustrin. Enbart i de fall där kapitalister struntade i besluten från kommittéerna för arbetarkontroll exproprierades företagen som bestraffning.

För att samordna de olika sektorerna och hålla produktionen uppe införde folkkommissariernas råd (Sovnarkom) kortsiktiga och långsiktiga initiativ. Än så länge förväntade man sig att förstatligande av och kontroll över bankerna var tillräckligt. I slutet av december 1917 förenades alla banker formellt under en centralbank. För att få dem att arbeta lojalt med regeringen måste emellertid de flesta bankdirektörer ersättas eller ställas under strikt regeringskontroll.

Kredit- och penningpolitik hölls under strikt kontroll för att säkra rubelns utbytbarhet. För att göra det möjligt för centrum att utveckla en övergripande ekonomisk kontroll på längre sikt, inrättades ett nytt organ i december 1917 – den nationella ekonomins högsta råd (Vesenka). Under sina första sex månader var inte Vesenka i funktion, utan ägnade sig åt förberedande arbete. Idén var att försiktigt upprätta en central samordning av de enskilda företagen, speciellt inom industrin, utan att nödvändigtvis förstatliga alla och utan att ställa dem under ett detaljerat centralt kommando.

Krigskommunismen

Utbrottet av fullskaligt inbördeskrig och västmakternas militära intervention i maj 1918 var huvudorsaken till en större omsvängning i den ekonomiska politiken under andra hälften av 1918. Både produktion och distribution omorienterades nu för att vinna kriget. Men det fanns också ett inre tryck, speciellt sabotage från bourgeoisins sida, vilket stärkte partiets vänsterflygel.

Även innan krigsutbrottet fanns det emellertid inre faktorer som gjorde Sovnarkoms politik ineffektiv i många avseenden och som underbyggde argumenten för en vändning åt vänster. Arbetarna hade spontant exproprierat sina kapitalisters egendom och därigenom ökat bördan för centralbanken som måste finansiera alla förstatligade företag. Kreditgivningen exploderade och den monetära disciplinen föll samman när skatteinkomsterna rasade. Allt detta ledde till inflation och devalvering av valutan.

Kriget gjorde ett återvändande till balanserade budgetar och strikt penningkontroll desto mer omöjligt. Argumenten från ”vänstern” (Smirnov, Osinskij, Krestinskij m.fl.) – att staten skulle

göra sig av med hela det monetära systemet eftersom det var inneboende borgerligt och inte kunde bidra till övergången till socialismen – vann gehör. Lenins uppmaning från april 1918 om att Ryssland behövde förbättrad (ekonomisk) bokföring, mer arbetsdisciplin och högre arbetsproduktivitet klingade för döva öron.

Inom jordbruket innebar krigskommunismen en övergång till rekvisitioner. Arbetarkompanier beväpnades och gavs i augusti 1918 fullmakt att genomföra dem. Däri stöddes de av de nyupprättade "kommittéerna för fattigbönder" som var avsedda att leda klasskampen på landsbygden. Samtidigt bedrevs propaganda för kollektivt och kooperativt brukande, även om det fanns få materiella incitament för att uppmuntra det.

Eftersom antalet statliga jordbruk förblev litet, och rekvisitioner ledde till en minskning av den brukade jorden och till missnöje med revolutionen bland mellanbönderna, upplöste Sovnarkom kommittéerna för fattigbönder 1919 för att lugna mellanbönderna. Inte desto mindre fann alltmer spannmål vägen till svarta marknaden och allt större jordområden låg obrukade. Rekvisionsmetoderna blev därför som ett svar mer brutala.

Bondeuppror tornade upp sig under 1920, inte minst på grund av omfattande hunger och även svält på landsbygden. Trots detta försökte den åttonde sovjetkongressen i december 1920 dämpa böndernas motstånd genom att framtvinga en skyldighet att så. Det var först i och med Lenins omsvängning till NEP under våren 1921 som partiet slutligen accepterade hopplösheten i sådana åtgärder och erkände behovet av att återinföra pengar och marknader inom jordbruket.

Industrin hade under tiden omvandlats till en enda stor leverantör till Röda Armén. Ett dekret i juni 1918 hade förstatligat hela storindustrin i ett drag. Under hösten var det dags för den småskaliga industrin i städerna och 1919 tog staten även hand om hantverket på landsbygden.

Förstatligandets andel var så hög att endast 10 procent av de 37 000 statliga företagen verkligen kunde samordnas centralt. De statliga företagen samlades i truster (*glavki*) vilka sedan förenades under Vesenka med målet att centralisera produktionen. Koncentration och centralisering av industrin var uppenbart meningsfulla åtgärder för att kunna stödja krigsmaskineriet, men eftersom det tillämpades även på alla andra sektorer bidrog det i hög grad till framväxten av en mycket hatad byråkrati inom *glavki*.

Vesenka försökte styra industrins utveckling framför allt genom att kanalisera krediter till de viktigaste krigsindustrierna. Glavkin kunde egentligen inte organisera, för att inte tala om att planera, hela produktionen och därför ingrep de ofta bara på ett systematiskt sätt.

Utbytet mellan statliga företag genomfördes i allt större utsträckning utan pengar, med andra ord genom byteshandel. De kvantiteter som byttes följde inte någon igenkännbar marknadsreglering utan var istället resultatet av byråkratiskt godtycke. Lenin lyckades gentemot starkt motstånd från partiets vänsterflygel och fackföreningarna, att upprätta både enmansledning i de flesta företagen och användning av borgerliga specialister i armén och ekonomin. Medan det senare betraktades som en eftergift åt rysk efterblivenhet, framställdes det förra som ett framsteg jämfört med "rudimentär" kollegialitet.

Inom krigskommunismens ideologi upphörde arbetskraften att vara en vara och förvandlades till en "samhällstjänst". Den andra allryska fackföreningskongressen i januari 1919 hade accepterat principen om "förstatligande" av fackföreningarna. Detta innebar å ena sidan att folkkommissarierna för arbete skulle väljas av fackföreningarna, men å andra sidan skulle arbetarnas strejker bli olagliga.

Fackföreningarna skulle administrera hela den nationella ekonomin och samtidigt upprätta den nya "socialistiska arbetsdisciplinen". Det var Trotskij som 1920, inledningsvis med stöd

av partiledningens majoritet, föreslog ”arbetets militarisering”. Alla järnvägsarbetare förklarades ”mobiliserade för arbetstjänst” och före detta armébataljoner omvandlades till ”arbetsarméer”.

Lenin och andra distanserade sig i allt högre grad från denna politik vilken ledde till ständiga strider med fackföreningarna, men det var först i och med antagandet av NEP i mars 1921 som den formella förpliktelsen till ”arbetets militarisering” släpptes.

Samtidigt förpassades planen för förstatligande av fackföreningarna till en långsiktig plan som under tiden tillät fackföreningarna att representera arbetarnas omedelbara intressen i konflikter med deras egen stat.

Förstatligandet av bankerna skapade inte ett så effektivt verktyg för industrins administrering som man hoppats och uppsägningen av den gamla regimens skulder löste inte problemet med att finansiera offentliga utgifter. Industriell administration och medveten styrning av ekonomin krävde en mycket mer sofistikerad apparat än vad bankerna kunde erbjuda och något sådant byggdes först senare i och med glavkisystemet. Samtidigt krävde det ett effektivt system för att mäta relativ effektivitet och produktivitet när det enda system som fanns tillhands, det monetära systemet, aktivt undergrävdes.

Eftersom de olika skatterna inte gav mycket utdelning i budgeten, förblev tryckpressen den enda större inkomstkällan för regeringen. Därigenom steg inflationen till en sådan grad att många med varor att sälja (speciellt bönderna) vägrade att längre acceptera papperspengar. Under ledning av den tidigare vänsterkommunisten Krestinskij bedrev centralbanken en politik med hyperinflation som en skatt på de rika och för att utplåna det borgerliga penningssystemet.

Under intryck av denna politik övergick den statliga industrin så långt det var möjligt till byteshandel, en förändring som rättfärdigades under den officiella parollen ”för en proletär naturaekonomi”. Nittonhundranitton betalades arbetarna i allt högre utsträckning in natura och 1920 tillhandahölls basvaror och -tjänster utan avgifter. Avgifter för kantinmåltider, posttjänster, telefon, vatten, elektricitet och gas, liksom hyror, avskaffades.

De materiella förutsättningarna existerade emellertid inte för en sådan genväg till socialismen och detta stod klart i och med den stora ökningen av papperspengar vilka förblev nödvändiga för att köpa varor från svarta marknaden, för både företag och konsumenter. Således lämnade den senare krigskommunistiska politiken, liksom den provocerade missnöje bland bönder och arbetare, ekonomin utan varje möjlighet att mäta sin egen utveckling eller avgöra hur den skulle omorientera sig under förhållanden av fred.

Proletär planering, i betydelsen av ett långsiktigt och konstruktivt åtagande för övergången till socialismen, började innan inbördeskriget med ett uppdrag från Lenin till vetenskapsakademien. Den bads ”att bilda en rad expertkommissioner för snabbast möjliga sammanställning av en plan för en reorganisering av industrin och ett ekonomiskt uppsving i Ryssland.” (*Valda verk i tre band. 2*, Progress 1979, s. 591)

På liknande sätt började Vesenska, genom sin ”kommitté för offentliga arbeten”, planera projekt i början av 1918. Den påtog sig att bygga en 1700 km lång järnväg för att förbinda kolbäckenet i Kuznetsk med Urals industrier. Alla dessa projekt övergavs i och med inbördeskrigets början, när det mesta av makten över resurserna placerades i händerna på ”den extraordinära kommittén för Röda Arméns försörjning”.

Vesenska lyckades aldrig bli den ”enhetliga centrala ekonomiska auktoritet” som dess ledare ville att den skulle bli. ”Kommissionen för utnyttjande”, som inrättades för att utarbeta användningsplaner för alla enskilda produkter, delade på samma sätt sin auktoritet med

försörjningsavdelningarna inom glavki. Trotskij föreslog i mars 1920 att de regionala organen i viss mån skulle stärkas på bekostnad av glavki och kommissionen för utnyttjande och att centralisera den nationella ekonomiska planeringsuppgiften under ”Arbets- och försvarsrådet” (STO), vilket omfattade alla folkkommissarier som hade med ekonomiska frågor att göra. Hans förslag antogs av den nionde partikongressen.

Hyperinflationen under 1920 omöjliggjorde alla steg mot en samlad ekonomisk plan, men året kom att bevittna viktiga delplaner, t. ex. order 1042 vilket var Trotskijs plan för järnvägarnas omorganisering. Lenin var för sådana konkreta planer och föredrog speciellt kommissionen för Rysslands elektrifiering (Goelro), som skisserade ett tioårigt projekt för utvecklandet av ”ett nätverk av elektriska kraftstationer” i Ryssland. Det var inte förrän 1921 som Gosplan inledde sitt arbete med den samlade ekonomiska planen, och det skulle ta ytterligare flera år innan detta arbete kunde bli effektivt.

Krigskommunismen innebar ett plötsligt avskaffande av kapitalismen till skillnad från den politik med kontroll och underordnande som följts under revolutionens första sex månader. Den undertryckte värdelagen i industrins nyckelsektorer genom politiska kriterier för prisbildningen, för kreditfördelningen och – i den senare fasen – byteshandeln.

Var detta planering? Ja, men utan förbindelse med övergången till socialismen. Det var en kortsiktig och desperat form av planering för att vinna kriget men inte proletär planering i det marxistiska programmets mening. Den senare var utformad som en rad steg i riktning mot en socialistisk (dvs. statslös) ekonomi. Detta förutsatte skapandet av ett system för ekonomisk reglering baserat på arbetstid, som är effektivt, genomskinligt och fullständigt kontrollerat av producenterna, vilket i sin tur förutsätter en tillväxt av produktivkrafterna och en minskning av den sociala ojämlikheten.

Den politiska och militära situationen i Ryssland tillät inte detta mellan sommaren 1918 och början av 1920. Segern i inbördeskriget räddade givetvis den proletära diktaturen och därigenom möjligheten för en övergång till socialismen, och därför var krigskommunismen taktiskt rationell och historiskt berättigad. Detta kan ändå inte ändra det faktum att både ekonomin och de plebejiska klasserna led oerhört under krigskommunismens period och att detta representerade ett stort bakslag för övergången till socialismen.

Frånsett utplånandet av produktivkrafter och arbetarklassens decimering (från 3 miljoner arbetare 1917 ner till 1.3 miljoner 1921) var krigskommunismen också – tvärtemot sina syften – en regim av tilltagande ojämlikhet. Specialisternas privilegier minskade inte utan ökade och svartabörshandlare av alla slag gjorde enorma profiter i denna situation av ”allmän brist”.

Det var ett misstag och ett uttryck för teoretisk omognad att de flesta bolsjeviker såg krigskommunismen i sig som en del av övergången till socialismen. Detta var Bucharins ståndpunkt i boken *Övergångsperiodens ekonomi*, ett verk som Lenin i allt väsentligt lovordade.

Även Trotskijs förslag under 1919 och 1920 antydde att krigskommunismen var utgångspunkten för övergången till socialismen. I februari 1920 beskrev han tre villkor för detta: a) en naturaskatt för bönderna som skulle tillåta dem att byta sitt överskott mot industriprodukter enligt en byteskurs som beslutades av staten, b) militarisering av arbetet som grunden för alla framtida beräkningar av arbetstid och c) reducering av glavkisystemets överdrivna byråkratism.

Även om Lenin och Trotskij inledningsvis såg krigskommunismen som ett pragmatiskt svar på krigssituationen, gav de med andra ord senare efter för den ultravänsteristiska föreställningen att gå vidare därifrån för att kunna anlända till socialismen.

Men fanns det något alternativ? Under det fullskaliga inbördeskrigets period, dvs fram till början av 1920, är svaret antagligen nej.

Men med en tydlig teoretisk analys av de ekonomiska alternativen, hade en tidigare övergång till NEP varit möjlig. År 1920 kunde ha använts för att förbereda NEP genom att stabilisera tillgången på pengar och införa begränsade marknader på landsbygden. Detta skulle inte bara ha sparat tid, utan också besparat arbetarklassen och fattig- och mellanbönderna de värsta aspekterna av den sena krigskommunismen.

Nya Ekonomiska Politiken

Lenins nya ekonomiska politik (NEP) antogs av partiet i mars 1921 mot bakgrund av upproret i Kronstadt och bondeuppror i regionen Tambov. Tvångsindrivningar av spannmål övergavs och ersattes med en skatt som var lägre än den tidigare rekvisitionsnivån.

Allt som bönderna hade kvar kunde fritt säljas och köpas på lokala marknader. Till och med den ursprungligen begränsade tillgången till "lokala marknader" ökades snart, eftersom städernas försörjning var omöjlig utan mellanhänder.

I oktober 1921 stod det klart att NEP inte kunde begränsas till jordbruket; den nya inställningen måste utvidgas till alla ekonomiska områden. Partiet behöll den centrala kontrollen över de så kallade "kommandohöjderna" i ekonomin, dvs. banksektorn, utrikeshandeln och storindustrin och storskaliga transporter, men den förstatligade industrins allomfattande karaktär omprövades.

Tusentals statliga butiker hyrdes ut, eller till och med såldes, till privata entreprenörer. Senare tilläts även en del stora företag i privatsektorn; 1924–25 fanns det 18 privata anläggningar i funktion vilka sysselsatte mellan 200 och 1 000 arbetare var.

I slutet av 1921 var industrin fullständigt omstrukturerad. Företag av liknande slag förenades i truster och dessa instruerades att fungera på rent kommersiell grund från början av 1922 och framåt. Produkter skulle säljas där de kunde uppnå det högsta priset och råvaror skulle köpas från billigast möjliga källor. Staten skulle inte villkorslöst bevilja krediter utan bara där det fanns en god chans till rimlig avkastning.

Folkkommissariatet för finanser strävade efter att stabilisera rubeln och därför måste tillgången på pengar tyglas. Detta ledde i sin tur till stängning av en del fabriker och i andra till minskning av arbetsstyrkan. Eftersom de flesta företag inte hade några finansiella reserver, tvingades de därför sälja sin produktion till nästan vilket pris som helst. Eftersom efterfrågan var låg ökade också priserna på industriprodukter och som en konsekvens steg arbetslösheten.

Lenin försvarade nödvändigheten av vad som idag skulle kallas "chockterapi". Han hävdade dessutom att utländska företag skulle tillåtas exploatera ryska oljefält och exportera rysk skog, eftersom det skulle inbringa utländsk valuta och tillåta arbetarstaten att importera viktig materiel och teknologi. Även om utrikeshandeln återupptogs och exporten 1924–25 var nio gånger större än 1921–22, såg den internationella bourgeoisins fientlighet i praktiken till att importen av utländskt kapital förblev svag under hela 1920-talet.

Under NEP avskaffades det mesta av priskontrollen. Trots regeringens bästa avsikter, tillät detta inflationen att gå upp. Industripiserna var således låga enbart i relativa termer, i jämförelse med livsmedels- och råvarupiserna. Av den anledningen lanserade sovjetregeringen en ny valuta under sommaren 1922, tjervonetsen. Både rubeln och tjervonetsen existerade 1923 vid sidan av varandra; tjervonetsen var stabil men sällan använd i vardagliga transaktioner och rubeln devalverades dagligen när inflationen steg.

Utan att avsiktligt styra in ekonomin i en fullständig nedgång, var det omöjligt att omedelbart stoppa inflationen, och det var först i februari 1924 som rubeln kunde dras tillbaka. Då var en tjervonets lika med 500 miljarder rubel från 1921! De åtgärder för stabilisering som infördes av folkkommissarien för finanserna, Sokolnikov, fungerade tillräckligt bra för att regeringens budget 1924 skulle ge ett litet överskott.

Medan priserna 1922 svängde kraftigt till förmån för bönderna, hade pendeln hösten 1923 helt svängt i motsatt riktning. Industripriserna var nu tre gånger högre än jordbrukspriserna jämfört med 1913. Detta blev, med Trotskijs minnesvärda uttryck, känt som saxkrisen: ett ökande gap mellan industriprisernas uppåtgående blad och jordbruksprisernas nedåtgående. Många bönder tvekade innan de förde sin spannmål till städerna, vilket inte bara hotade leveranserna av livsmedel till städerna utan också den strategiska alliansen i det politiska systemets själva hjärta – arbetar- och bondealliansen (*smytjka*).

Orsaken till förändringen i relativa priser var uppenbar. Jordbruket hade för det första återhämtat sig mycket snabbare än industrin, eftersom det inte behövde lika mycket teknologisk förnyelse och inte hämmades lika svårt av bristen på infrastruktur för transporter. Vesenka hade för det andra minskat konkurrensen inom industrin mellan trusterna genom att kombinera många av dem i ”syndikat”. Detta tillät trusterna att sätta monopolpriser. Kreditpolitiken lättade slutligen i jämförelse med 1922, vilket tog bort trycket på företagen att sälja till det rådande marknadspriset. Lagren ökade därför och många fabriker producerade långt under sin fulla kapacitet.

I slutet av 1923 vidtogs drastiska åtgärder för att hejda stigande industripriser. Priskontroll infördes och arbetare avskedades för att minska produktionskostnaderna. Krediter blev svårare att få för att tvinga företagen att sälja sina lager. Samtidigt upprättades en statlig handelsorganisation vilket för första gången tillät industrin att sälja sina produkter direkt till byarna. Detta slog ut många av NEP:s mellanhänder och tillät besparingarna att övergå till bönderna i form av lägre priser. Genom dessa kombinerade åtgärder lyckades regeringen sänka de relativa industripriserna med mer än hälften fram till april 1924.

De ”bästa åren” av NEP var 1924 och 1925 i den meningen att både jordbruk och industri expanderade relativt harmoniskt och återvann eller till och med överskred produktionsnivån från före kriget. Ungefär 90 procent av alla industriarbetare arbetade i trusters som direkt eller indirekt var underordnade Vesenka. Fabrikerna var varken suveräna ekonomiska enheter eller juridiskt självständiga enheter. De gjorde inte upp sina egna finansiella bokslut; istället införlivades deras siffror med det övergripande resultatet för deras trust.

Vesenkas politik gentemot olika trusters varierade. I strategiska sektorer gav den detaljerade föreskrifter och övervakade deras prestationer. Inom den lätta industrin måste trusterna själva göra upp produktionsplaner i enlighet med de dominerande marknadsvillkoren och Vesenka ingrep inte alltför mycket i det. Det fanns ingen centraliserad planering vid den här tiden. Olika planeringsfunktioner förenades inte ens i en allrysk institution. Därför genomfördes en fragmentarisk administrativ planering av Promplan, Vesenkas planeringsavdelning, medan förberedelserna för övergripande nationell planering låg i händerna på Gosplan, en forsknings- och samordningsavdelning inom STO (rådet för arbete och försvar).

Gosplan publicerade 1925–26 för första gången ”kontrollsiffror”, som återspeglade och representerade hela landets ekonomiska aktivitet i de olika sektorerna och i deras respektive proportioner. De innehöll dessutom en prognos om möjliga framtida utvecklingsvägar. Det fanns en hel del motstånd inom den framväxande byråkratin gentemot varje form av ökad makt för Gosplan. Således klagade Krzjisanovskij, chef för Gosplan, inför den femtonde partikongressen om bristen på samarbetsvilja från andra administrativa organ. Även om kontrollsiffrorna inte var en riktningsgivande plan, var de inte desto mindre mer än en rent

passiv förutsägelse. De var en uppsättning riktlinjer för strategiska investeringsbeslut och grunden för en diskussion av ekonomiska prioriteringar.

Fram till saxkrisen var handeln, detaljhandel och grosshandel, nästan uteslutande i privata händer. Från 1924 och framåt fungerade en statlig handelsorganisation och det kooperativa handelssystemet förbättrades. Även om den privata sektorns andel av detaljhandeln 1925–26 föll till 42 procent och till 37 procent ett år senare, fortsatte privathandeln att växa i absoluta termer och handeln var därför en viktig sektor inom vilken ”en ny bourgeoisie” kunde utvecklas.

Medan den storskaliga industrin till övervägande del förblev i statliga händer, var situationen helt annorlunda inom den småskaliga industrin. Mindre än 2 procent av de anställda i denna sektor arbetade i statligt drivna företag; de övriga tillhörde den privata industrisektorn som blev en andra betydelsefull arena där den framväxande kapitalistklassen kunde bli ännu starkare. I många fall var de privata ägarna naturligtvis starkt beroende av den statliga sektorn, som därför kunde utöva en viss kontroll över marknaden. Men NEP-männen kontrollerade å andra sidan inte bara de traditionella bysamhällena utan i allt högre grad även landsbygdens sovjeter. På så sätt blev de en politisk kraft som strävade efter att påverka arbetarstaten till att ge handeln större frihet.

Jordbruket förblev till övervägande del privat under hela NEP-perioden. Mindre än 2 procent av jordbruksmarken brukades 1927 av statsjordbruk eller kooperativ. Jordreformen efter 1917 hade drastiskt ökat antalet småbondejordbruk (från 17 miljoner till cirka 25 miljoner) samtidigt som deras genomsnittliga storlek minskade.

Det traditionella ryska bysamhället stärktes och detta innebar ett stärkande av privategendomens och bourgeoisiens ideologiska grepp. Marknadens tillväxt och utbredning under NEP gynnade naturligtvis inte alla bönder; det bidrog tvärtom till en växande klassdifferentiering på landsbygden. De rika böndernas (kulakernas) välstånd och inflytande ökade. En tredjedel av alla bönder hyrde arbetskraft. Andra arrenderade ytterligare jord av fattigare bönder, en del lånade ut pengar till hutlösa räntor eller lånade utsäde till små och mellanbönder under våren, när dessa hade tömt sina reserver.

Kulakerna själva tvingades inte sälja all sin säd omedelbart efter skörden utan kunde lagra den till nästa vår och sommar, när de kunde dra fördel av mycket högre priser. Kulakerna var alldeles uppenbart den ryska bourgeoisiens kärna under 1920-talet. De identifierade sig med den nya handels- och industribourgeoisiens världsbild. Tillsammans förde de klasskamp för att kullkasta de landvinningar som oktoberrevolutionen medfört för arbetarklassen.

Partiledarna insåg inte denna fara och ännu mindre mobiliserade de arbetarstatens krafter för att besegra dem.

Före första världskriget var det de stora halvfeodala godsägarna och kulakerna som försåg städerna med huvuddelen av deras säd. Efter storgodsens uppdelning 1918, och omfördelningen av dem till miljoner av jordlösa bönder, ökade den andel säd som konsumerades på landsbygden medan den andel som levererades till städerna eller sattes åt sidan för export minskade dramatiskt.

Vid mitten av 1920-talet, när den sådda arealen och den mängd säd som skördades åter nådde förkrignivåer, var mängden säd på marknaden fortfarande bara hälften av nivån 1913. Detta drabbade huvudsakligen exporten, vilket i sin tur höll tillbaka den industriella utvecklingens hastighet eftersom industrin var beroende av importen av kapitalvaror. Exporten av säd nådde 1913 höjdpunkten 12 miljoner ton men hade 1926 fallit till 2.1 miljoner ton.

Exporten av säd minskade 1927 ytterligare till 0.3 miljoner ton och de redan magra leveranserna till städerna var i fara. Vänsteroppositionen i kommunistpartiet, under Leo Trotskijs ledning, hade länge varnat för denna annalkande katastrof som var det förutsägbara resultatet av den högerinriktade politik som bedrevs av Bucharins och Stalins styrande block inom parti- och regeringsapparaterna.

En rad ”specialåtgärder” drevs igenom av regeringen. Ytterligare industrileveranser ordnades skyndsamt till de spannmålsodlande områdena; stränga straff utdömdes till de som spekulerade i priset på säd. Ändå sjönk mängden av säd som fördes till städernas marknader under året fram till oktober 1928 med ytterligare 14 procent. Städerna befann sig nära hungersnöd fast det fanns tillräckliga lager på landsbygden. Samtidigt uppskattades bristen på industrivaror i byarna till så mycket som 100 miljoner rubel.

Kulakerna hade höjt insatsen i sin konfrontation med regeringen och de lyckades vinna alla mellanbönder till sin sida. Arbetar- och bondealliansen befann sig vid en brytpunkt, om den inte redan var bruten. Regeringens reaktion på denna fara var motsägelsefull, och återspeglade både fraktionskampen i partiet och byråkratins centriska, vacklande roll.

Redan 1926 hade en fraktion av byråkratin under Zinovjev och Kamenev distanserat sig från Bucharins proborgerliga linje inför det ökande trycket från missnöjda arbetare i städerna.

De gjorde gemensam sak med Vänsteroppositionen i den förenade oppositionen. Stalin representerade byråkratins centrumfraktion och upprätthöll sin allians med högeroppositionens ledare Bucharin, som förde de mer välbärgade böndernas talan. För Stalin var besegradet av vänstern den främsta prioriteringen eftersom endast den hotade att avskaffa det styrande skiktets växande privilegier.

Stalin tvingades emellertid göra läpparnas bekännelse till det proletära missnöjet med Bucharins politik. En del åtgärder vidtogs mot de ”nyrikas” allt öppnare skamlöshet; deras överprofiter underkastades en progressiv beskattning. I sin helhet utdelade dock inte dessa åtgärder något avgörande slag, vilket kan ses i det faktum att den andel av nationalinkomsten som tillföll den privata sektorn bara sjönk med 3 procent mellan 1926 och 1928, och fortfarande uppgick till nästan hälften.

Det var först 1929 som Stalin gjorde en bestämd vändning mot kollektivisering av bönderna. Han genomförde också ett program för snabbinvesteringar i den tunga industrin som skulle verkställas under förhållanden av ekonomisk autarki.

För att genomföra programmet gentemot allt motstånd, centraliserade den stalinistiska apparaten under de följande åren den politiska makten ytterligare och utplånade alla rester av varje oberoende organisering (t.ex. fackföreningar) genom att slå samman dem med det byråkratiska statsmaskineriet. Den ekonomiska styrningen blev supercentraliserad, kommandoplanering uppifrån och ner.

Debatten om plan och marknad i Sovjetunionen under 1920- och 1930-talet

Sovjetunionen var under 1920- och 1930-talet ett laboratorium i vilket olika teorier om socialismens byggande prövades. Marx och Engels hade testamenterat en handfull anmärkningar. Andra internationalen hade gjort lite för att utvidga deras insikter. Nu krävde pressande praktiska problem nya svar, lösningar vilka var av mer än övergående akademisk betydelse. Revolutioners öde, tiotals miljoner människors öde stod på spel.

Den ryska revolutionen i oktober 1917 och erfarenheterna av ekonomisk omvandling under de två följande decennierna kom att polarisera uppfattningarna. Reformistiska och öppet

borgerliga ekonomer fördömde själva idén om en övergång till socialismen som utopi, även om det inte alltid var generellt så åtminstone i ett efterblivet jordbruksland.

Under dessa år engagerade sig socialismens förespråkare och fiender i argument och motargument. Denna debatt var inte mindre uttalad i Ryssland än på andra håll. Bolsjevismens största teoretiker och partiledare brottades med frågor som ekonomiska kategoriers karaktär i ett postkapitalistiskt samhälle, marknadsmekanismernas och den planerade fördelningens relativa tyngd i distributionen av resurser, det relativa utvecklingstempot i industri och jordbruk och pengars och prisers funktion när värdelagen inte längre härskade ensam.

Bucharin

Eftersom debatten inte var någon akademisk övning återspeglade idéerna mäktiga sociala krafter, var och en med betydande intressen i den ekonomiska politikens inriktning efter revolutionen. Dessa sociala krafter fann sina representanter i ledande gestalter inom kommunistpartiet. Nikolaj Bucharin hade representerat vänsterflygeln under krigskommunismen (1918–20) och hade visat sig mer än beredd att använda administrativa medel för att uppnå ekonomiska mål. Men efter 1921–22 genomgick han en snabb förvandling, först till en av NEP:s senkomna konvertiter och sedan till ledare för högerflygeln inom kommunistpartiet.

Han hävdade att NEP måste tillämpas under lång tid, åtminstone under en hel generation. Nu var det otillåtet att använda tvång mot bönderna. Även om det var politiskt mer korrekt att stödja fattigbönderna, var det mellanbönder och storbönder som levererade spannmålen, och därför var det viktigt att befrämja dessa skikts intressen. Varje annan politik skulle leda tillbaka till de gamla metoderna med rekvisitioner och således utplåna arbetar- och bondealliansen.

Bucharin var övertygad om att det skulle vara möjligt att bygga socialismen längs denna väg och att det bara var fråga om vilket utvecklingstempo som var bäst. I Bucharins föreställning var det oklokt att gå snabbare fram mot socialismen än vad bönderna var beredda till; med hans berömda ord måste Ryssland ”rida mot socialismen på en bondes hästkrake”. Han var övertygad om att även kulakerna organiskt övertygad om att även kulakerna organiskt skulle komma att acceptera socialismen om partiet inte drev bort dem. Hans berömda uppmaning till kulakerna att ”berika er” var inte, enligt hans uppfattning, riktad mot socialismen eftersom den socialistiska industrin alltid och automatiskt skulle vara överlägsen bondeekonomin. Industrin skulle inte behöva något speciellt stöd av staten.

På ett mer teoretiskt plan hävdade Bucharin att värdelagen var en universell ekonomisk lag som bara visade sig på olika sätt under olika samhällsförhållanden. Den hade förändrats under övergången från enkel varuproduktion till kapitalism och den skulle åter anta en annan form under övergången till socialismen. Den skulle mer specifikt inte fungera på ett anarkiskt sätt, under marknadens ledning, utan på ett direkt och medvetet sätt.

Han uppfattade huvudsakligen planen som ett medvetet förutseende av vad som annars skulle uppnås spontant. Bucharin insåg att detta kunde bespara samhället att genomföra slösaktiga projekt, och distributionen skulle säkerligen bli mer rättvis. Produktionens struktur skulle i grunden bli densamma och därav följde att marknadens tillväxt inte skulle utgöra någon grundläggande fara för arbetarstaten.

Bucharins uppfattningar återspeglade en anpassning från delar av partiledningen till de kapitalistiska element som blev starkare under NEP. De förnekade uttryckligen det oundvikliga i ytterligare klasskamp under proletariats diktatur. Ändå stod det allt klarare för proletariats att en medveten kamp mot bourgeoisien fortfarande var nödvändig för att behålla makten och garantera fortsatta framsteg.

Preobrasjenskij

Det föll på Vänsteroppositionen att formulera proletarietets objektiva intressen under övergången, medan byråkratin runt Stalin typiskt nog vacklade under trycket från olika klasser men allierade sig tidigt taktiskt med högerflygeln eftersom den alltmer ville avskära sig från arbetarklassens tryck.

Vänsteroppositionens viktigaste ekonomiska teoretiker var Jevgenij Preobrasjenskij. Han betonade att det brådskade för proletarietet att utveckla arbetarstatens industriella bas. Han avvisade bestämt idén att socialismen kunde uppnås i ”snigelfart”. Faror fanns både på världsmarknaden och på hemmamarknaden. Om den sovjetiska industrialiseringen inte kunde mäta sig med den i väst, och om den privata sektorn i Sovjetunionen utvecklades snabbare än den socialistiska sektorn, kunde arbetarstaten inte ens räddas av den bästa röda armé.

Den socialistiska industrialiseringens tempo var för honom avgörande. Den skulle därför ges högsta prioritet i uppställandet av arbetarstatens ekonomiska mål. För att höja industrialiseringens hastighet måste delar av överskottet i jordbruket avledas och inriktas på investeringar i industrin och speciellt för att införskaffa utländsk teknologi. Det skulle snabbare medföra ett brett sortiment av industriprodukter till landsbygden.

Överföring av överskottet från den privata jordbrukssektorn till den statliga industrisektorn skulle genomföras både med ojämnt utbyte (priserna för industrivaror sätts högre än produktionskostnaderna) och en progressiv inkomstskatt. De rika bönderna skulle fås att bära huvudbördan av denna dubbla skattebörda, medan fattigbönderna skulle understödjas och uppmuntras att ingå i kooperativ produktion genom att tillhandahålla lämplig teknologi och billig kredit. För Preobrasjenskij var det viktigt att stärka alliansen med fattig- och mellanbönderna, men det var en illusion att hoppas på en stabil allians med kulakerna.

Preobrasjenskij formulerade i teoretiska termer en speciell ekonomisk lag för den socialistiska sektorn i ett övergångssamhälle. Han kallade den för lagen om primitiv socialistisk ackumulation, en lag som kommer i fundamental konflikt med den värdelag som dominerar den inhemska privata sektorn och på världsmarknaden.

Värdelagen uppfattades inte av Preobrasjenskij som bara den kapitalistiska varianten av en universell lag som reglerar arbetstidens användning under alla historiska perioder. Värdelagens själva kärna innebär underordnandet av den levande arbetaren under ackumulerat kapital (dvs maskiner). Den här lagen reproducerar nödvändigtvis kapitalistiska produktionsförhållanden och den reproducerar dem i allt större skala om den tillåts att utvecklas spontant.

Lagen om primitiv socialistisk ackumulation fastställer tvärtom speciella mål för tillväxten av ekonomins olika sektorer. Ackumulationens nivå i hela ekonomin bestäms dessutom av de specifika investeringsnivåer som överenskommit för den socialistiska industrisektorn. En del av lagen om primitiv socialistisk ackumulation utgörs av den absoluta nödvändigheten att överföra överskott från den privata sektorn till den socialistiska. Allt som strider mot lagen sätter arbetarstaten i fara.

Kritiker har riktat flera anklagelser mot Preobrasjenskij som är ogrundade. Det gäller för det första frågan om hans analysmetod. Preobrasjenskij vidhöll att det var ett nödvändigt första steg (ett steg som Marx själv tog) att analysera övergångsperiodens ekonomi åtskilt från politiken. Detta ledde Bucharin till att kritisera honom för att jämföra det kapitalistiska produktions sättet med det postkapitalistiska, en anklagelse som upprepades under 1970-talet av maoistiskt influerade stalinister som hävdade att den proletära statsapparaten inte längre är en del av den politiska överbyggnaden utan en integrerad del av själva produktionsförhållandena.

Således påstås det att det inte ens är möjligt att bortse från statsapparaten i den ekonomiska analysens första steg. Preobrasjenskij fördömdes för sitt ”ekonomistiska fel” vilket, påstods det, ledde honom till att undervärdera arbetar- och bondealliansen och till en sekteristisk politik gentemot bönderna.

Anklagelsen är fullständigt nonsens. Så länge det existerar ett statsmaskineri åtskilt från det civila samhället (och det är fallet även för en sund arbetarstat till dess staten vittrar bort), kommer de politiska formerna i sista hand att bestämmas av den ekonomiska struktur på vilken den vilar. För att kunna förstå de ramar inom vilka den statliga politiken utformas, och karaktären av de institutioner som genomför den, är det nödvändigt att först analysera de mest grundläggande ekonomiska lagar som styr samhället.

Invändningen mot användningen av termen ”lag” när man hänvisar till regleringen av den sektor som inte är kapitalistisk utan ”socialistisk”, är relaterad till denna anklagelse. Det påstås att en sådan terminologi antyder att lika blinda ekonomiska processer är i verksamhet i en arbetarstat som under kapitalismen. Det hävdas att detta skulle undervärdera betydelsen av en livlig, medvetet artikulerad arbetardemokrati under övergångsperioden och därigenom bereda vägen för en byråkratisk och administrativ regim.

Stalinister kan exempelvis använda begreppet ”objektiv ekonomisk lag” för att legitimera krossandet av arbetarnas självstyre på arbetsplatserna och rådsdemokrati i samhället. Denna invändning mot den socialistiska ackumulationens ”lagmässiga” karaktär har även upprepats av antistalinister som Christine Samary, ledande teoretiker i Fjärde Internationalens förenade sekretariat, men det hindrar inte att den är felaktig.

Varje isolerad arbetarstat tyngs på ett inre plan av kvarlevande kapitalistiska element och omges av en fientlig kapitalistisk världsmarknad. Detta påtvingar arbetarstaten plikten att genomföra mycket bestämda nivåer av ackumulation och att ställa upp specifika mål för överföring av överskott från den privata sektorn till den statliga sektorn. Detta tvång beskrivs korrekt som en lag, och förhindrar inte denna lag från att bli förstådd och använd på ett medvetet sätt. Men den förblir en lag.

Och hur är det med Preobrasjenskij's internationalism? Föregrep hans idéer om att öka industrialiseringens hastighet i Sovjetunionen Stalins ”vänstersväng” 1928–29. Är de i allt väsentligt mer i överensstämmelse med Stalins teori om ”socialism i ett land” än med Trotskij's permanenta revolution? Nej, det var och är de inte.

Från sina tidiga arbeten fram till skrifterna i början av 1930-talet, betonade Preobrasjenskij den internationella revolutionens nödvändighet som den enda lösningen på Sovjetunionens ekonomiska problem. Han var ledande medlem av Vänsteroppositionen och anslöt sig således lojalt till alla dess internationalistiska ståndpunkter. Det är dock sant att hans internationalism inte var helt konsekvent. När den kommunistiska rörelsen 1928 utförligt diskuterade den kinesiska revolutionens perspektiv var Preobrasjenskij oense med Trotskij. Han ansåg att Kina bara var moget för en borgerlig revolution. Detta var givetvis att bortse från klasskampens internationella karaktär, visade en brist på förståelse av det imperialistiska systemet och räckte inte för en klar förståelse av den permanenta revolutionens begrepp.

Preobrasjenskij's ståndpunkt när det gäller Kina utgjorde hans första kapitulation inför Stalin. Han distanserade sig senare (1929) mycket tydligt från Trotskij och fördömde även andra oppositionella, vilka uppträdde som svarande i de stalinistiska skenrättegångarna (1936–38). Vad som stod klart under hans utveckling var att Preobrasjenskij hade en fullständig otillräcklig förståelse av den stalinistiska byråkratin.

Trotskij själv såg felaktigt högerflygeln som huvudfienden under 1920-talet och den stalinistiska centern i stort sett som bara en mer eller mindre vacklande och instabil kraft.

Likvideringen av Vänsteroppositionen 1927 skapade emellertid en ny situation. Byråkratin konsoliderade sig till en självmedveten kast med sina egna intressen och började öppet kämpa för den fullständiga makten. Stalins slag mot högern måste ses i det sammanhanget. Det var inte så mycket en eftergift till arbetarna och Vänsteroppositionen som ett medel för att säkra odelad byråkratisk makt.

Preobrasjenskij insåg inte eller accepterade inte detta. Hans oförmåga att förstå stadierna i stalinismens politiska kontrarevolution återspeglades dessutom i hans ekonomiska arbete i den meningen att han aldrig helt klart uttryckte betydelsen av proletärt medvetande i genomförandet av lagen om primitiv socialistisk ackumulation i en rad specifika uppgifter. Denna lag kan bara förverkliga sig positivt genom den mångmiljonhövdade arbetarklassens subjektiva handlande; ett sådant medvetande kan inte ersättas av byråkratisk paternalism. Klarhet i denna fråga skiljer oförfalskad trotskism från Preobrasjenskij's värdefulla men inkonsekventa arv.

Trotskyj

Trotskyj's bidrag till den marxistiska kanon om övergången till socialismen växte fram efter 1921 genom en rad debatter inom det ryska kommunistpartiets ledande kommittéer. De återfinns i en rad politiska recept för att övervinna det krigshärjade Sovjetunionens isolering och efterblivenhet, snarare än i abstrakta teoretiska texter.

Trotskyj's tankar är inte desto mindre rika på lärdomar, av vilka många finns kodifierade i hans bok från 1936 – *Den förrådada revolutionen*. Under hela 1920- och 1930-talet representerade hans idéer ett realistiskt och praktiskt perspektiv för ekonomisk tillväxt i socialistisk riktning. De stod i bjärt kontrast till både de som förespråkade en politik med statskapitalistisk industrialisering under finanspolitikens diktatur, och i en hastighet som föreskrevs av tempot i jordbrukets utveckling, och till de som valde politiken för ”socialism i ett land” och dess äventyrliga industrialiseringsmål.

Trotskyj's bidrag till övergångens politiska ekonomi spänner över fem med varandra sammanhängande områden. För det första insisterade han på arbetarstatens behov att ta över och använda ett antal nedärvda ekonomiska kategorier och mekanismer (t.ex. stabil valuta, marknaden). För det andra förespråkade han planerad industrialisering av den efterblivna ryska ekonomin för att höja arbetsproduktiviteten och stärka arbetarklassen.

För det tredje argumenterade Trotskyj för att industrialiseringens tempo skulle sättas högre än jordbrukets och att låta finanserna tjäna industrialiseringen, inte tvärtom. För det fjärde ansåg han att det brådskade med att formulera en övergripande plan för finansernas, produktionens och distributionens alla områden så snart de materiella möjligheterna tillät det, och därigenom underordna och manipulera marknaden så att den skulle tjäna det socialistiska uppbyggets uppgifter.

Slutligen och avgörande var Trotskyj en konsekvent förespråkare för arbetardemokrati (inom både konsumtion och produktion) som det enda sättet att förbättra produktionens kvalitet på en rationell grund, som det enda sättet att få en riktig bild av vilka resurser samhället förfogade över, och som det enda sättet att övervaka det effektiva uppfyllandet av planen.

Trotskyj och Lenin var tillsammans med den överväldigande majoriteten av kommunistpartiet enade i vändningen till den nya ekonomiska politiken (NEP) 1921. Ödeläggandet av ekonomin under krigskommunismen gjorde det nödvändigt, och inbördeskrigets slut gjorde det möjligt, med ett samlat försök att återuppliva livsmedelsproduktionen. Detta behövdes för att föda städerna och skapa ett överskott av spannmål för export som kunde tjäna in den utländska valuta som behövdes för import av kapitalvaror. NEP inbegrep ett återupplivande av privategendom inom detaljhandeln och småindustrin, liksom materiella incitament till

bönderna. Även om staten behöll ägandet av de viktigaste produktionsmedlen och kommunikationerna, var förstatligande i sig otillräckligt för att garantera det ekonomiska återuppbyggets socialistiska inriktning. NEP kunde bara vara ett vapen för socialismen om den underordnades en övergripande plan, allt annat skulle säkerställa att ett stärkande av marknaden fördjupade kapitalismens utveckling.

Följaktligen började Gosplan arbeta i april 1921 jämsides med NEP. Under första året kämpade Lenin mot överambitiösa scheman för att planera hela ekonomin därför att den materiella grunden saknades (dvs. en tillräcklig nivå av statligt ägande inom ekonomin, tillräckligt med experter). Konkreta delplaner genomfördes för olika delar av ekonomin (t.ex. transporter, energiproduktion). Under 1922 och 1923 blev emellertid delplanering av det slaget otillräcklig och faktiskt farlig.

NEP:s framgångar i ökningen av jordbruksproduktionen resulterade i en obalans i den övergripande ekonomin; livsmedelslager var överfulla och priserna föll. Samtidigt släpade industrins återhämtning efter på grund av brist på investeringar. Otillräcklig kapacitet ledde till brist och priserna steg. En "saxkris" uppstod varigenom bönderna inte kunde sälja till städerna och industrin inte kunde sälja till landsbygden. Svaret på denna kris definierade de olika uppfattningarna om den socialistiska övergången inom det ryska kommunistpartiet; en rad hårda fraktionsstrider utbröt 1922 som 1925 slutade med seger för de som förespråkade "socialism i ett land".

Trotskyj och Vänsteroppositionen var de enda som förde fram en politik för en centraliserad nationell plan som integrerade alla ekonomins sektorer (finanser, industri och distribution) till ett sammanhängande helt, och som baserades på industrialiseringens företrädare och bevarandet av en stabil valuta. Trotskyj kämpade följaktligen för att föra Gosplans verksamhet bort från bara förutsägelser för ekonomins sektorer och mot att formulera mål och direktiv för produktion och finanser.

Industrialiseringen skulle finansieras genom beskattning av jordbrukets profiler, genom utländska lån och genom inkomster från export av vete. Speciell betoning skulle ges den lätta industrin där investeringarna hade en kortare omloppstid och som skulle producera de varor som bönderna var i stort behov av. Importen av kapitalvaror skulle fokuseras på de maskiner som Sovjetunionen var minst förmöget att själv producera.

En sådan politik räknade för sin relativa framgång inte med hjälp på kort sikt från en framgångsrik socialistisk revolution i det industrialiserade Europa, inte heller strävade den efter att isolera Sovjetunionen från ekonomierna i det kapitalistiska väst. Istället försökte den underblåsa och uppmuntra revolutionen utomlands samtidigt som den vädjade till det ekonomiska egenintresset i ett Europa och ett USA som var i behov av marknader för sina varor och avsättning för sitt kapital.

Det var under utformandet av detta program som Trotskyj först underströk betydelsen av att bevara en stabil valutaenhet under övergången till socialismen. Gentemot de som ansåg att det var möjligt att "göra sig av med" borgerliga kategorier som pengar och priser och bara använda sig av fysiska kvantiteter, insisterade Trotskyj att varje framsteg var beroende av att behålla ett självständigt kvalitativt mått på den arbetstid som förkroppsligades i olika produkter. Trotskyj hävdade faktiskt att sådana mått skulle ges större tillämpning än tidigare i ett i stort sett efterblivet jordbruksland. En sådan politik var väsentlig om verkliga förbättringar i arbetsproduktiviteten skulle kunna mätas på ett korrekt sätt under en längre tid och gentemot de nivåer som dominerade i den kapitalistiska världen utanför Sovjetunionen.

Under åren 1922–25 stod Trotskyj och Vänsteroppositionen i motsättning till olika fraktioner. Vid den ena extremen stod Sokolnikov som chef för finansministeriet (Narkomfin), som

objektivt förde en statskapitalistisk politik för Ryssland. Narkomfin ville föra NEP till ett högre plan. De hävdade att det bästa resultatet av varje given mängd investeringar skulle komma från jordbruket eftersom Sovjetunionen hade en stor och efterbliven bondeekonomi. Sovjetunionen borde därför utnyttja sin relativa fördel och exportera spannmål och importera industrivaror.

Bucharin hävdade att välstånd bland bönderna skulle leda dem till att använda sina pengar på industrivaror i ett tempo som bestämdes av deras beredvillighet att spendera. Importerade maskiner skulle senare kunna användas för att bearbeta jordbruksprodukter och i slutändan skulle tung industri kunna finansieras. Denna politik förfogade över en majoritet i politbyrå 1922–24. Den betonade finansernas och kreditens självständighet från industrin, och påstod till och med att krediter inte passade för planering. Krediter skulle begränsas för att bevara rubelns styrka, vilket skulle göra den attraktiv för utländska investerare som därför skulle kunna ge krediter för importerade maskiner.

En sådan uppfattning om ekonomisk utveckling kunde under NEP:s förhållanden bara leda till ett försvagande av ekonomins socialistiska element. Detta betonades av det faktum att finansministeriet, för att kunna tillgodose böndernas krav på industrivaror som det var ont om, insisterade på att statskrediter till industrin skulle begränsas eller sänkas, och därmed tvinga fabriker att sälja sina varor till vilket pris som helst bara lagren tömdes. Under de förhållanden som dominerade under NEP (föreskrifter att göra en vinst), ledde denna politik till lägre priser, uppskjutna löner och arbetslöshet 1923–24. Denna arbetarfientliga/bondevänliga politik ledde i sin tur till ett återupplivande av industriell oro och vänsteroppositionella krafter inom sovjeterna och partiet.

Jordbruket före industrin, finanserna före industrin, så såg den antisocialistiska politik ut som drevs av högern och centern i RKP. Denna politik var inte, som de trodde, en alternativ strategi för socialism i ett efterblivet jordbruksland, utan en objektiv politik för att stärka kapitalismens rörelselagar. Trotskij insisterade på att det skulle vara ekonomiskt självmord att tillåta industrialiseringens hastighet att bestämmas av det gradvisa ackumulerandet av besparingar på landsbygden.

Den delvisa industriella återhämtningen under NEP nådde sin gräns; outnyttjad kapacitet hade använts och återuppbygget hade nått sitt slut. Stora kapitalinvesteringar behövdes för att kunna tillfredsställa böndernas krav på varor. De skulle hamstra eller konsumera mer av sin produktion, eller till och med förstöra den eftersom priserna var för låga för att de skulle sälja till städerna med vinst. Men för att finansiera investeringarna behövdes det tvångssparande, och för att genomföra det krävdes en nationellt integrerad plan eftersom investeringarna bara skulle ge de önskade resultaten flera år senare.

Vänsteroppositionen påstod inte att dess socialistiska övergångspolitik var utan motsättningar – verkliga sociala motsättningar. De existerade naturligtvis. För det första kunde nivån för industriell ackumulering inte sättas så högt att det skedde på bekostnad av arbetarklassens hälsa och arbetsförhållanden; detta var en stor skillnad gentemot kapitalistisk ackumulation.

För det andra skulle planerade investeringar i industrin med nödvändighet leda till uppskjuten konsumtion både för arbetare och bönder. Detta kunde ha lett till att bönderna undanhöll leveranser. Det skulle leda till att man inte kunde tillgodose exportbeställningar. Det sammanbrott i exportinkomster som blev resultatet skulle oundvikligen resultera i en oförmåga att köpa in kapitalprodukter som det fanns stort behov av.

Sådana sociala motsättningar måste man ta itu med. Det var nödvändigt att göra något 1922–23 för att avvärja en större kris längre fram. Den enda verkliga möjligheten att mildra

motsättningarna var att säkra hjälp från det mer industriellt utvecklade väst, därav prioriteten i att eftersträva revolutionära framgångar i Sovjetunionens grannländer.

Under år 1925 föll blocket mot Trotskij i ekonomiska frågor sönder i två läger. Trotskij höll distans till båda. Stalin svängde 1924 avgjort över till teorin om socialismen i ett land. Han intog nu, efter att ha misslyckats med att dra fördel av den tyska revolutionen 1923, den konservativa ståndpunkten att Ryssland inte kunde räkna med hjälp utifrån och skulle tvingas förlita sig på sina egna resurser.

Bucharin instämde i teorin och hävdade att dessa inhemska resurser huvudsakligen kunde återfinnas i landsbygdens ekonomi; socialismen måste följaktligen röra sig med ”en snigels hastighet”. Även om Stalin förblev i allians med Bucharin, började han skilja sig från denne i den ekonomiska politiken genom att hänvisa till behovet att ägna mer uppmärksamhet åt den tunga industrins utveckling, en utveckling baserad på en omfattande inflationistisk ökning av krediterna.

Spannmålskrisens återkomst hösten 1925 orsakade en brytning i blocket mot Trotskij. Bönderna kvarhöll spannmål på grund av bristen på varor i städerna att byta den mot. Bucharin och Stalin gjorde ytterligare eftergifter åt bönderna. Zinovjev, Kamenev och Sokolnikov bröt blocket med Stalin och Bucharin och hävdade att kulakerna utgjorde den största faran för det socialistiska uppbygget. Zinovjev fortsatte vid sidan av Sokolnikov inte desto mindre att betona behovet av finansiell disciplin framför industriell ackumulation och kunde därför inte omfatta Trotskij's alternativ.

Spannmålskrisen återkom med ännu större tyngd 1927 på grund av att man inte anammat Vänsteroppositionens politik. Misslyckandet med att investera för att övervinna varubristen 1925 ledde direkt till de äventyrliga och byråkratiska försöken att eliminera bönderna som samhällsklass efter 1927. Alla samhällets besparingar skulle monopoliseras för den tunga industrin. Trotskij hävdade korrekt att detta var felaktigt. Investeringarna måste istället koncentreras på den lätta industrin för att lindra varubristen; den tunga industrin skulle importeras eftersom det var den som Sovjetunionen var minst förmögen att tillverka effektivt. Stalins politik skulle bara leda till ytterligare varubrist i byarna.

Ytterligare ett offer för högerens och centerns strategier för övergången efter 1925 var själva planen. Gosplan var 1925 på väg bort från sin tidigare passiva roll som sammanställare av statistik och mot en direkt roll i att formulera integrerade, överordnade planer för tillväxt. Men Gosplan satte sina mål genom hänvisning till tillväxtnivåer på 8–10 procent per år, vilket brukade uppnås i faser av ekonomisk uppgång under kapitalismen.

Trotskij karakteriserade med rätta dessa som försynta och hävdade att dubbla siffror för tillväxten kunde uppnås genom att arbetarna själva mobiliserades och involverades i planeringen. Efter 1926–27 prisgavs Gosplans vetenskapliga arbete gradvis åt Stalins äventyrspolitik med superindustrialisering. Gosplans arbete med den första femårsplanen förvrängdes genom Stalins fraktionella ingripande. Efter SUKP:s kongress i december 1927 sköts alla frågor om tempo och proportionalitet i planeringen åt sidan i sökandet efter mer absolut tillväxt i sektorn för tung industri. Stalin skulle hädanefter fördöma allt tal om tillväxt i jämvikt som en ”borgerlig avvikelse”.

Trotskij ansåg först att Stalins vändning i slutet av 1927 till superindustrialisering enbart var en episod, ett förspel till en ytterligare vändning åt höger och mer eftergifter till kulakerna. Detta fel i bedömningen berodde på två faktorer. För det första ansåg Trotskij att det största hotet mot Sovjetunionens församhälleligade egendom kom från Bucharins högerfraktion, som gav uttryck åt kulakernas intressen. För det andra var Trotskij utsatt för påtryckningar att avgränsa Vänsteroppositionens industrialiseringspolitik från Stalins. Under 1928–29 hävdade

oppositionella som Preobrazjenskij och Radek att det inte fanns några större skillnader mellan Vänsteroppositionens politik för övergången och Stalins.

Trotskij tvingades 1930 inse att vändningen var mer än en episod eller en del i ett sicksackmönster. Han insåg att den medförde en byråkratisk utplåning av den sociala basen för högeroppositionen mot Stalins fraktion och skapandet av en uppsättning ekonomiska förhållanden som överensstämde med en dominerande centerfraktions styre. Dessa förhållanden var lika fientliga till marknadsreformernas prokapitalistiska logik som de var mot arbetarklassens egen ekonomiska kontroll.

Trotskij gjorde emellertid helt rätt när han skilde mellan Vänsteroppositionens ekonomiska politik och den byråkratiska äventyrspolitik som Stalin nu slog in på. När det gäller de tekniska aspekterna av Stalins ekonomiska politik hade Trotskij invändningar på fyra punkter. För det första var det tempo för industriutveckling (investeringar) som förutsågs i Gosplans kontrollciffror orealistiskt högt. De krediter som avsattes låg följaktligen långt före den verkliga produktionen, vilket ledde till massiv inflation under planens gång, nedvärdering av valutan och den objektiva mätningen av produktiviteten förvandlades till en meningslöshet.

För det andra var den föreslagna strukturen för investeringar i industrin skev till förmån för tung industri och mot lätt industri. Denna disproportionalitet var både ineffektiv till sina effekter (investeringar i lätt industri skulle bli mer produktiva) och förvärra den existerande bristen på konsumtionsvaror som arbetare och bönder stod inför; följaktligen var obalans mellan jordbruk och industri en naturlig följd av denna äventyrlighet.

För det tredje invände Trotskij att den medvetna politiken med ekonomisk isolering från det kapitalistiska väst var onödig och självdestruktiv. En energisk politik för utrikeshandeln och selektiv kapitalimport skulle vara mer effektivt och uppvisa snabbare resultat.

För det fjärde fördömde Trotskij det program för kollektivisering som syftade till att utplåna bönderna som samhällsklass. Stalin drevs till denna administrativa lösning av misslyckandet med att anta ett realistiskt program för lätt industrialisering och utländsk import under åren 1924–27. Spannmålskrisen och hamstrandet 1927 tvingade Stalin att genomföra en desperat ”lösning”.

Trotskij hävdade med rätta att Sovjetunionen vid den här tiden helt enkelt inte ägde den materiella, tekniska basen för en politik av generaliserad och snabb kollektivisering av jordbruket. Ett katastrofalt fall i arbetsproduktiviteten kunde enbart undvikas om staten tillhandahöll de maskiner och den utrustning som krävdes för mycket storskalig odling. Detta kunde inte staten göra, speciellt som den vägrade att importera dem. Bönderna skulle följaktligen slakta sin boskap istället för att få den stulen och detta skulle leda till ett ytterligare fall i produktionen. Trotskijs argument och förutsägelser visade sig 1932 vara riktiga genom den omfattande svälten under året.

Under den första femårsplanens gång följde Trotskij dess effekter. Bedömd utifrån övergången till socialismen var den ett fullständigt misslyckande. Trotskij hävdade att arbetarklassen omvandlades till ett objekt för planen och en produktionsfaktor, som skulle användas genom dekret liksom alla andra beståndsdelar i arbetsprocessen. Därför kunde inga korrektiv till planen uppkomma i ljuset av försöket att genomföra den, ingen kvalitetskontroll av produktionen kunde införas, ingen information som kunde leda till modifieringar av planen var möjlig.

Följaktligen var flaskhalsar och brist på proportioner inneboende och oundvikliga element i systemet. Vad gällde bönderna så stod försöket att likvidera dem politiskt som klass i fullständig motsättning till den socialistiska övergångens uppgifter. Marxister föreställde sig att bönderna gradvis skulle försvinna som klass genom frivillig kollektivisering och deras

omvandling till proletärer. När kapital användes i jordbruket och produktiviteten ökade, skulle det antal som arbetade på jorden till och med som lönearbetare minska. En sådan process skulle stärka medvetenheten hos alla sociala skikt och knyta dem fast till socialismen.

Trotsky var medveten om att en skoningslös centralisering och samordning av alla produktionsfaktorer ur arbetsprocessens synvinkel kunde producera spektakulära kvantitativa resultat i vissa sektorer, även om den relativa ineffektiviteten var omätlig. Ur samhälls- synvinkel skulle dock den fysiska utplåningen och utmattningen av arbetare och bönder, allmän brist och dålig kvalitet, i kombination med fullständig politisk repression, göra arbetarklassen främmande inför det socialistiska övergångsprojektet.

Trotskyjs kritik av kommandoplaneringen var kraftfull och innehöll ett realistiskt alternativ. I början av 1930-talet insåg Trotsky att kommandoplaneringens katastrof var sådan att ett kontrollerat partiellt återvändande till marknadsförhållanden och rådsdemokratins blomstring var en förutsättning för varje substantiell ekonomisk reform.

Marknadskorrigerarna måste börja med jordbruket och monetär stabilisering. Trotsky manade till ett stopp för kollektiviseringen och även dess upphävande. Han föreslog att 80 procent av jordbruken skulle överlämnas till kommersiella familjeföretag, och därigenom återupprätta materiella drivkrafter och ett korrekt förhållande mellan formen för egendoms- ägande av jorden och den tekniska grunden för dess användning. Trotsky välkomnade även Stalins partiella reträtt längs dessa linjer 1932 under intryck av kollektiviseringens förödande resultat.

Vidare var valutans stabilisering brådskande om det verkliga ekonomiska framåtskridandet skulle kunna mätas. För det tredje var marknadsbaserade materiella drivfjädrar (högre löner, val av varor) nödvändiga på detta stadium av övergången om förbättringar av arbetsproduk- tiviteten skulle kunna upprätthållas.

För det fjärde krävdes en fullständig omsvängning av tendensen till ekonomisk isolering. Integration i världsmarknaden kunde tillhandahålla den nödvändiga kortsiktiga kapitalimport som kunde övervinna flaskhalsarna, tillåta genomförandet av nödvändiga reparationer och tillfredsställa en del av kraven bland städernas och landsbygdens arbetare.

Införandet av rådsdemokrati var brådskande om alla förvrängningar, blockerade informa- tionskanaler och dålig kvalitetskontroll skulle kunna förändras. Givetvis insåg Trotsky mer än någonsin att alla dessa reformåtgärder var uppehållande åtgärder. Om de genomfördes kunde de "dämpa" och "reglera" de inre motsättningarna i Sovjetunionens övergångsekonomi, men de kunde inte övervinna dem. I den meningen kunde en verklig socialistisk övergång enligt Trotsky inledas först med framgångsrika revolutioner i de industrialiserade länderna i väst.

Mot slutet av första femårsplanen (1932–33) insåg Trotsky att den sociala omvälvning som orsakats av kommandoplaneringen gav upphov till förbittring och motstånd inifrån den byråkratiska kasten. Efter "segrarnas kongress" i februari 1934 föreföll Stalins ställning vara svagare. Han hade förlorat sin post som generalsekreterare och Kirov hade fått flest röster i valet till partiets ledning. Detta ledde Trotsky till att spekulera om möjligheten att Stalin helt skulle avsättas och Vänsteroppositionen återupptas i partiet.

Efter mordet på Kirov i december 1934 återtog Stalin emellertid sin kontroll och säkrade sin ställning genom att inleda "den stora utrensningen". Trotsky skrev 1936 ned sin mest avrundade anklagelse mot det stalinistiska systemet av kommandoplanering, där han använde sig av och systematiserade många av de idéer han skisserat under sina år i exil.

Trotsky visade att Sovjetunionens påstådda socialistiska karaktär var falsk och drog slutsatsen att Sovjetunionens sociala karaktär utgjordes av en ekonomi i övergång mellan kapitalism och

socialism. En genljudande slutsats framträdde: ekonomiska reformer kunde bara tänkas bli genomförda på ett villkor – den stalinistiska kasten måste först störtas med våld genom en förnyad proletär politisk revolution. Detta var en absolut förutsättning för att öppna den blockerade övergången till socialismen. Allt som inte nådde dit skulle leda till ytterligare kriser, en erodering av socialismens grundvalar och i slutändan störtandet av arbetarstatens församhälleligade grund.

Efter att ha följt utvecklingen i Sovjetunionen och Östeuropa, liksom den intellektuella debatten kring planering och marknadssocialism, kan vi nu besvara frågan ”var Trotskij marknadssocialist?” med ett nekande. Centristerna som Ernest Mandel har hävdade att Trotskij i vissa avseenden föregrep Gorbatsjovs och andras rörelser för marknadsreformer.

Detta är helt fel så snart vi inser vad kärnan i marknadssocialismen är. Oavsett vad som i övrigt skiljer dem åt, så insisterar alla marknadssocialister på behovet av kapitalistisk konkurrens mellan enskilda företag i form av förmågan att skapa vinst, liksom på autonomi i fattandet av beslut om vilka produkter som ska framställas. Trotskij motsatte sig speciellt sådana idéer och hävdade efter 1933 att uppdelningen av industritruster i konkurrerande enheter var ett tecken på ekonomisk kris och sönderfall i en arbetarstat och förebådade ett återvändande till kapitalismen. För Trotskij kunde det enbart innebära ett införande av obalans och anarki i planen.

Trotskijs åsikter om den roll marknaden skulle spela i övergången vägledades av några allmänna principer och några konkreta iakttagelser om den utgångspunkt som den ryska ekonomin utgjorde i början av 1920-talet. Det kunde inte finnas någon marknadsreglering och generaliserade marknadsförhållanden eftersom det skulle förutsätta en marknad för arbetskraft och utslagning, vilket står i motsättning till övergången till socialismen.

Det var inte desto mindre omöjligt att i vilket som helst land redan från början eliminera marknaden, och allra minst i Ryssland. Följaktligen måste marknaden erkännas, regleras och manipuleras för att tjäna stärkandet av ekonomins socialistiska karaktär. Så länge bristen var allmän behövdes någon mekanism för att reglera bristvaror. Detta berörde framför allt konsumtionsvaror, där användningen av pengar och priser som korrekt återspeglade mängden samhälleligt arbete som använts skulle vara den bästa mekanismen för att reglera tillgång och efterfrågan och förmedla konsumenternas önskemål till producenterna.

I Sovjetunionen erhöles konkret den stora mängden av arbetarnas konsumtionsvaror i den privata sektorn (från bönderna), och detta föreskrev att priser och marknader skulle vara det bästa sättet för arbetarna att utöva påtryckningar på landsbygdens ekonomi.

Med tanke på Rysslands efterblivna karaktär vid denna tid ansåg Trotskij dessutom att en utvidgning av marknaden och varuförhållandena till stora delar av Ryssland, förhållanden som fram till dess hade varit beroende av utbyte utan pengar, skulle vara ett steg framåt. Samhälleligt arbete som kunde mätas genom värdelagen var överlägset överlevnadsekonomin och den halvfeodala ekonomin.

Ändå måste den allmänna tendensen under övergången vara att marknaden med tiden ska elimineras. När jordbruket blev industrialiserat och bönderna omvandlades till arbetare, skulle planen specifikt och direkt påverka produktionen och absorbera marknaden, inte bara reglera den. Att använda marknaden för att ”verifiera planens resultat” (Trotskij) var en historiskt specifik lag som återspeglade den övervägande privata karaktären av det arbete som inbegreps i produktionen av konsumtionsvaror.

När samhälleligt arbete kom att överväga även i denna sektor, skulle kalkyler i förväg av varor avsedda för slutkonsumtion också vara möjliga. Medvetenhet skulle styra denna sektor och motsättningen i ”planerad produktion för en okänd marknad” (Mandel) skulle elimineras.

Upprättandet av en decentraliserad nationell plan, som kan svara på de föränderliga och skiftande önskemålen hos massan av arbetarkonsumenter, skulle göra marknadsverifiering, dvs verifikation i efterhand, onödig och slösaktig.

Övergångens ekonomi

Den proletära statens omedelbara uppgift är att fullborda bourgeoisieens politiska utplåning, expropriera kapitalisterna och således centralisera produktionsmedlen i händerna på staten som representerar de arbetande själva. Men expropriandet av kapitalistklassen uttraderar inte i sig verkningarna av den kapitalistiska produktionens och distributionens lagar och normer. Det marxistiska programmet syftar till att ersätta det kapitalistiska produktionssystemet med produktion som är medvetet planerad för att möta mänskliga behov. Detta kommer med nödvändighet att medföra en övergångsperiod i vilken arbetarklassen kämpar för att uttradera den kapitalistiska produktionens, distributionens och utbytets normer.[...]

Ekonomi under övergångsperioden kännetecknas av klasskampens fortsättning, men under annorlunda förhållanden. Klasskonflikter inom ramarna för en arbetarstat avgörs inte primärt av motsättningen mellan lönearbete och kapital på arbetsplatsen. Proletariatet förblir emellertid avgjort en social klass. Det upplöses inte av revolutionen utan tvingas snarare kämpa mot kapitalismens återstoder inom arbetarstaten och mot kapitalismens fortsatta dominans i världsskala.

I denna kamp är proletariatet i en arbetarstat inte längre bara en klass av löneslavar, utan snarare arbetande människor som medvetet utplånar de materiella grundvalarna för sitt slaveri utifrån den fördelaktiga positionen att vara organiserad som en härskande klass. Genom att fortsätta klasskampen, genom att höja arbetsproduktiviteten och eliminera bristen, negerar proletariatet inte bara bourgeoisieen, den negerar också på ett progressivt sätt sin egen existens som en bestämd samhällsklass. Detta mål fullbordas genom övergången, men existensen av en övergångsperiod innebär fortsättningen av aspekter av det "gamla samhället" – proletariatet, borgerliga distributionsmetoder, kvarlevor av värdelagen, etc.

Den proletära statens uppgift är att progressivt underordna verkningarna av det kapitalistiska samhällets och den kapitalistiska ekonomins lagar den medvetna planeringens principer. (Workers Power/Irish Workers Group, *The Degenerated Revolution*, London 1982)

Den blockerade övergångens ekonomi

Kommandoplaneringens motsättningar

Kommandoekonomierna i Sovjetunionen och Östeuropa misslyckades i historiens prövning och deras politiska regimer föll samman under utmaningen. På andra håll (Kuba, Kina, Vietnam, Kambodja) försöker den politiska ledningen bevara sin makt genom att själv övervaka övergången till kapitalism.

Det system med kommandoplanering som har sitt ursprung i Sovjetunionen under slutet av 1920-talet misslyckades med att i världsskala överträffa kapitalismen. Detta berodde inte på någon "arvsynd" i marknadens avskaffande. Det berodde på försöket att planera ekonomiska resurser samtidigt som arbetarklassen berövades medlen för att besluta över planen; det berodde på att planen förvrängdes av en allsmäktig, byråkratisk parasitkast som plundrade ekonomin för att berika sig själv.

Den byråkratiska kommandoekonomin kunde inte ha uppstått utan vare sig kapitalismens störtande eller det politiska nederlaget för arbetarklassen i vars namn byråkratin lögnaktigt gjorde anspråk på att tala. Oavsett om detta ägde rum som resultat av urartningen i en sund arbetarstat och en politisk kontrarevolution, som i Sovjetunionen, eller uppbygget av en

arbetarstat som från början var urartad, som på alla andra håll, förändrar inte den grundläggande dynamiken i de ekonomiska förhållandena.

Samtidigt som det finns många kulturellt och historiskt specifika element i de ekonomiska erfarenheterna från skilda stalinistiska stater, finns det ändå en underliggande enhet, en lagbundenhet, som kan sägas befinna sig i kommandoplaneringens centrum. Var och en av dessa stater upprättade, genom att expropriera kapitalistklassens privategendom, genom att införa monopol på utrikeshandeln och genom att inrätta organ för samordning av produktionen och konsumtionen, en del av de objektiva förutsättningarna för varje övergång till socialismen.

De gjorde slut på regleringen av det ekonomiska livet genom värdelagens verksamhet. Dessa åtgärder var alla historiskt progressiva och måste försvaras mot inhemska eller utländska krafter.

Genom att förneka arbetarklassen rätten att styra direkt och själv leda produktionen, blev emellertid övergången till socialismen blockerad och detta undergrävde gradvis effektiviteten i de ursprungliga erövringarna. Arbetarklassen blev – trots eventuell entusiasm i början för att uppnå de ekonomiska målen – alltmer alienerad från sina ”egna” produktionsförhållanden.

Kommandoplaneringens rörelselagar följer av byråkratins beslutsamhet att uppnå maximala nivåer för ekonomisk tillväxt i självpåtagen isolering från den kapitalistiska världen samtidigt som den samordnade ekonomins olika delar med hjälp av administrativa hävstänger.

Alla kommandoplaneringens resultat härstammar ur den härskande kastens politiska kalkyler. I kastens centrum befann sig det stalinistiska kommunistpartiet. Detta parti var, trots de konflikter mellan olika grupper och även fraktioner som uppstod, det kitt som höll samman alla delarna i den politiska och ekonomiska apparaten.

Vilken är då förklaringen till den byråkratiskt planerade ekonomins framåtriktade dynamik? I och med kapitalismens störtande upphörde profitmaximering genom individuellt risktagande privata kapitalägare att fungera. Men på grund av det politiska nederlag som arbetarklassen tillfogades av Stalin, kunde dess konsumtionsbehov inte erbjuda en alternativ drivfjäder för planekonomin. Istället tillhandahölls dynamiken av kastens behov att bygga en stark ekonomi för att kunna stärka sig själv och även legitimera sig inför det folk den påstod sig representera.

De flesta degenererade arbetarstaterna hade sitt ursprung i efterblivna kapitalistiska länder som omgavs av fientliga kapitalistiska stater. De härskande kasterna drog upp sina ekonomiska planer med tanke på maximala nivåer för ackumuleringen (investeringar), och med inriktning på tung industri och rustningar. Följaktligen hade alla degenererade arbetarstater konsekvent högre nivåer för ackumuleringen än kapitalistiska länder (som andel av produktionen).

Investeringsprogrammet genomfördes med hjälp av en centraliserad plan. Det fanns många olika slags planer. De viktigaste var årsplaner och femårsplaner, och årsplanen var viktigast för verksamheten. Femårsplanen var mer indikativ än föreskrivande, med undantag för de nya investeringsprojekt som inleddes i och med en ny femårsplans början.

Den byråkratiska planen hade typiskt nog sju delar. Samlade produktionssiffror drogs för det första upp för produktionens huvudsektorer (industri, jordbruk, kommunikationer etc.). Mål för prioriterade produkter fastställdes för det andra i fysiska enheter och deras användning (dvs. halvfabrikat) slogs fast. På denna grund konstruerades sedan det materiella bokslutet; på ena sidan fanns alla källor och på den andra all användning. Detta tillhandahöll centralplanens viktigaste vägledande metodologi – ett system av materiella bokslut varigenom en mödosam, ständig förhandlingsprocess skulle leda till bokslutens jämvikt.

Alla sektorers behov av arbetskraft fastslogs för det tredje tillsammans med lönefondens sammanlagda storlek. Ett schema för investeringar fastställdes för det fjärde, både sammanlagt och för varje sektor. Mål slogs för det femte fast för den tekniska utvecklingen. Planeringen gjordes för det sjätte upp för utrikeshandeln och slutligen slogs de finansiella målen fast (statsbudget, priser, penningtillgång).

Enskilda medlemmar, liksom fraktioner, av byråkratin var för rekrytering, befordran och berikande beroende av planens framgång. De åtnjöt inga egendomsstilar som kunde ge dem laglig rätt till en del av överskottet. Deras framgång och makt var beroende av att planen uppfylldes. Det fanns följaktligen en inbyggd tendens för alla delar av byråkratin att expandera produktivkrafterna under deras kontroll på en kvantitativ grund och utan hänsyn till kvalitet.

Byggandet av imperier medförde en ökning av makt och av storleken på belöningarna. Denna drivfjäder av tillväxt förde i sin tur med sig ett av kommandoekonomins bestämmande drag – permanent brist på investeringar. Det förknippades oundvikligen med en ständigt nedtryckt nivå för arbetarklassens konsumtion. Konsumtion betraktades alltid som ett avdrag från de potentiella investeringarna.

Metoden för samordning och formulering av planen var helt och hållet byråkratisk. I en sund arbetarstat måste arbetarklassen stå för den subjektiva styrningen av ekonomin. I kommando-planeringens system behandlade byråkratin däremot arbetarklassen som ett objekt för planen – vid sidan av andra produktionsfaktorer.

De subjektiva önskningarna (efterfrågan) hos massan av producenter och konsumenter ignorerades. Centralplanerarna och partiledningarna fastställde planmålen på grundval av tidigare planresultat, uppträdande brister och politiska imperativ (t.ex. krigsbehov, svar på inhemsk ekonomisk, industriell oro, tryck från fraktioner inom byråkratin).

Planmålen fördelades sedan på lägre nivåer i apparaten och för varje nivå hade det erhållna målet effekten av en befallning. Alla beslut om start för eller nedläggning av anläggningar, om befordran och utnämningar, om belöningar och fördelning av material fattades av en byråkrati som inte kunde ställas till svars. Horisontella band fanns men de var band mellan delar av byråkratin, en fortlöpande samordning mellan direktionerna, mellan företag som levererade och använde en produkt.

Detta system för planerad ackumulation fungerade, men det var inte effektivt. De viktigaste prioriteringarna uppnåddes, men först efter många förseningar och störningar i andra sektorer som inte ansågs vara prioriterade. Överallt där planeringen tjänade byråkratin direkta behov (dvs. försvaret och därtill relaterade sektorer) fungerade det bäst, liksom där hänsyn till kvalitet var mindre viktigt.

Det byråkratiska planeringssystemet hade emellertid brister vilka, i frånvaro av konkurrens och marknadssamordning, bara kunde avhjälpas med arbetarklassens styrning av ekonomin. Enbart den senare inriktningen var dessutom förenlig med övergången till socialismen. Det var otänkbart för en kast som enbart överlevde genom att förneka arbetarklassen möjligheten att styra direkt och vars själva existens var oförenlig med socialismen.

Byråkratin visade sig, efter imponerande resultat i inledningskedet, mer vara en börda för de planerade egendomsförhållandena än en sporre. Till skillnad från en klass hade den ingen nödvändig roll att spela i det givna systemet för ekonomisk reglering. Dess existens förhindrade visserligen kapitalismen, men dess roll som ett separat skikt upphöjt över de direkta producenterna var inte väsentlig för formulerandet och genomförandet av en plan.

Eftersom byråkratin inte var en sammanhållen klass, behövde den ofta underkasta sig bonapartistiskt styre för att hålla sig samman; detta hindrade i sin tur ytterligare utformandet och

genomförandet av en rationell plan. Under de tolv femårsplanerna i Sovjetunionen (1928–90), och liknande planer på andra håll, blev byråkratins existens i ökad grad skadlig för planens resultat. Plan efter plan registrerade sjunkande tillväxt och produktivitetsnivåer – vilka båda direkt kan tillskrivas byråkratins roll i planeringen.

Kommandoekonomiernas inledande ekonomiska resultat var imponerande när centralisering och samordning av ekonomiska resurser drog upp länderna ur extrem efterblivenhet. Men dessa resultat uppnåddes trots och inte tack vare byråkratins bidrag. Detta var årtionden av extensiv tillväxt, dvs. när ökningen av maskinparken och arbetskraften växte på ett absolut sätt och produktionen ökade proportionellt.

När planeringen inleddes fanns det en omfattande arbetslöshet som kunde absorberas för att dra in alltfler människor i arbetsstyrkan; det ägde också rum en parallell ökning av odlad jord. De flesta länder hade också rikliga naturresurser som från början kunde exploateras. Dessutom ökades arbetsveckans längd allmänt – eftersom arbetskraften var talrikare än fasta tillgångar kunde tillgångarna bara hållas i verksamhet genom maximala skift.

Under dessa år står administrationens samordning och centraliserande roll – tillsammans med de omfattande naturresurser som skulle sammanföras och exploateras och massornas otvivelaktiga entusiasm (åtminstone i Sovjetunionen) för ekonomisk återuppbyggnad – för planens resultat.

När dessa reserver av arbetskraft och råvaror var uttömda, eller där kommandoplanering från början påtvingades en redan utvecklad, till och med imperialistisk ekonomi (Tjeckoslovakien), så var fortsatt tillväxt beroende av öknings i produktiviteten hos existerande produktionsfaktorer.

Detta skulle ha krävt ett system av materiella och moraliska incitament vid sidan av tekniska förbättringar i arbetsprocessen och mer effektiv användning av existerande materiel. Vid denna punkt kom de skadliga och negativa effekterna av en okontrollerad byråkrati att bli avgörande.

I allmänna termer bidrog byråkratins obegränsade aptit på investeringar i allmänna termer till den första negativa effekten på produktiviteten. Den generaliserade bristen på investeringar garanterade att det fanns ett faktiskt system av prioriterade allokeringar till sektorer som stod under kontroll av byråkratins dominerande fraktioner eller sektorer. Därför tillförsäkrade sig dessa delar av industrin en oproportionerlig andel av tillgängliga investeringar. I jämförelse med övriga delar av ekonomin representerade det överackumulering och bortkastade investeringar och ledde till kroniska förvrängningar av proportionerna i ekonomin som helhet. Detta ledde i sin tur till obalans, ofullbordade projekt och lägre effektivitet.

I en demokratisk övergång till socialismen, där arbetarklassen styr direkt, skulle detta problem inte uppstå eftersom investeringarnas nivåer skulle beslutas i enlighet med vad som är optimalt i ekonomin som helhet, dvs. vad som är den mest effektiva kombinationen av resurser med hänsyn taget till behovet av balanserad tillväxt, stigande konsumtionsnivåer, de olika alternativa användningarna för samma produktionsfaktorer och de berörda samhällsliga kostnaderna.

Vad gäller materiella incitament har arbetarklassen under övergången till socialismen ett intresse av att hushålla med arbetstiden för att förkorta arbetsveckan och öka den tid som är tillgänglig för utbildning, avkoppling och politiskt deltagande. Detta spelade ingen roll under förhållandena av blockerad övergång i en degenererad arbetarstat.

Strukturen för incitament gällde bara medlemmar av byråkratin (och ett litet skikt av arbetararistokrater), och även där framträdde den på olika sätt för olika skikt av byråkratin. De

högsta centralplanerarna och partiledarna hade ett intresse av att de samlade målen uppnåddes för ekonomin som helhet. Direktörer i företagen hade å andra sidan intresse av att uppfylla sina speciella fabriksmål. Genom att överdriva sina behov av investeringsresurser, genom att inte rapportera överskridanden av planmålen, behöll detta skikt av byråkratin maximalt utrymme för manövrer. Speciellt undvek de att få sina planmål ”uppräknade” i nästa omgång. Allt detta förhindrade en produktiv användning av resurserna.

På samma sätt fanns det verkliga hinder i vägen för en mer effektiv användning av arbetskraften. I ett system som styrs av behovet av en maximal nivå för ackumuleringen, blev bristen på arbetskraft (full sysselsättning) snart permanent och även ideologiskt sanktionerad (rätten till arbete). I den byråkratiska planekonomin var arbetskraften inte en vara eftersom det inte fanns någon reservarmé av arbetskraft och den sammanlagda lönesumman fastställdes i förväg (i enlighet med de makroekonomiska målen för investeringar och konsumtion). Detta var den del av planen som iakttogs med största stränghet.

En viss form av marknadsprissättning existerade beträffande lönenivåerna för olika yrken eller regioner i landet inom ramen för denna övergripande fördelning av lönefonden. Arbetare hade rätt att byta jobb men stötte på många hinder som placerats i deras väg. Företagens direktörer hade samtidigt intresse av att försäkra sig om så många arbetare som möjligt och var oroliga för att förlora dem. Denna övergripande situation garanterade att arbete lönade sig föga, en relativ orörlighet inom arbetskraften och ett minimalt hot om att bli avskedad. Bristen på verkliga fackliga rättigheter gjorde det också omöjligt eller svårare med politiska former av protest. Vad som uppkom var ett system av låg moral och dålig arbetsdisciplin och med låg produktivitet som följd.

Inte heller kompengades detta av en mer effektiv användning av material. Det fanns inga belöningar eller straff för optimal användning av resurserna, men det fanns mycket att vinna på att lagra varor vilka kanske kunde komma till användning om planmålen höjdes eller oförutsedda störningar ägde rum under planeringsperioden. Eftersom det å ena sidan inte fanns någon disciplin från marknaden, och inte heller något dagligt tryck från arbetarklassen, att fabriker skulle leverera kvalitetsprodukter för en sjunkande genomsnittlig kostnad å den andra, fortgick processen utan kontroll.

Det fanns inte desto mindre en tendens inom kommandoplaneringens system till tekniska förbättringar av själva arbetsprocessen. Företagen svarade på bristen på arbetskraft (inte den ökade relativa kostnaden för arbetskraften som under kapitalismen) genom att ersätta arbetskraft med maskiner. Tekniska förbättringar genomfördes därför, men de var vanligen imitationer av kapitalistiska uppfinningar och tillämpades med stor försening.

En allmän tendens till förbättrad produktivitet skulle kräva en pålitlig och beständig form för mätning av produktivitetsökningar, och således av kostnaderna. Byråkratins egenintresse hindrade återigen detta. Kommandoplaneringen förlitade sig för det första i allmänhet på kvantitativa mått (fysiska enheter) istället för mätning av värdet. De var inte bara lättare för byråkratiken att kontrollera och följa genom systemet, de överensstämde också med deras intressen som kast; kvantitativ expansion ledde till en stabil ökning av byråkratins organisering och antal. En expansion baserad på kvalitativa förbättringar av produktiviteten skulle ha lett till en utplaning och minskning av ledningen – något som var direkt fientligt mot deras intressen.

Denna fixering vid kvantitativa mått för tillväxt och framgång tillät ingen verklig jämförelse av kostnaderna för alternativa användningar av produktionsfaktorerna. Inte heller kunde den avgöra huruvida minskande eller ökande mängder av samhällsligt nyttigt arbete förkroppsligades i samma mängder av fysiska produkter (bruksvärde). Själva besattheten av kvantitativa resultat ledde också till försummelse av produktens kvalitet (fungerar den bra?, fungerar

den alls?), vilket hade direkta konsekvenser för den övergripande produktiviteten om produkten var avsedd för användning i sektorn för kapitalvaror.

Prissystemet i den byråkratiska planen förstärkte detta. Priser utgjorde administrativa beräkningsknep och återspeglade inte de verkliga produktionskostnaderna (dvs. den samhällsliga arbetstid som förkroppsligades i dem). Delvis berodde detta på att byråkratin under årtionden höll ner prisnivåerna av rädsla för inflation och till och med vägrade att låta dem röra sig i enlighet med kostnadernas ökning eller minskning. Priserna följde passivt produkternas kvantiteter genom planeringssystemet som en ekonomisk återspeglning av systemet för materiella bokslut.

Det byråkratiska planeringssystemet led alltså av en varaktig nedgång i produktivitet; men inom denna nedgång är det också möjligt att iaktta cykliska variationer. Arbetstakten steg för det första mot slutet av en planperiod (speciellt årsplanen) tack vare det belöningsystem som var knutet till uppfyllandet av den årliga planen. Samtidigt blev kvalitén lidande mot slutet av en planperiod, när den offrades för att öka produktionen. Det fanns ofta, som en slags kompensation, en anhopning av investeringar i början av nästa planeringsperiod som ett försök att fullfölja ofullbordade projekt.

Under planperioden fanns det en naturlig tendens för investeringsplanerna att åtminstone delvis uppfyllas i början av planperioden. Men när det stod klart att planen grovt överskattade ekonomins kapacitet och reserver, uppträdde brister. Den centrala apparaten svarade med att förflytta resurser från sektorer som inte prioriterats till de som prioriterats med det oundvikliga resultatet: oavslutade projekt, långa förseningar och brist på proportioner.

I huvudsak var cykelns ursprung det motsatta i jämförelse med kapitalismen. Under kapitalismen beror cykeln med expansion och sammandragning på överproduktion av kapital och varor. Det orsakar i sin tur en destruktiv rivalitet mellan varuägare som leder till att en del av dem elimineras. I kommandoekonomi bestod krisen i överdriven efterfrågan (på investeringar) som vid en viss punkt inte kunde uppfyllas, vilket orsakade nedskärningar och omfördelningar. Eftersom varje anpassning till planen hade direkta återverkningar i den, blev störningar den övergripande effekten.

Oavsett hur genomgripande planens strävanden var och oavsett hur byråkratisk och rigid dess tillämpning var, framkallade själva den strukturella kris som framkallats av en byråkratisk plan marknadsmekanismer för att fylla igen de hål som kvarlämnats av en delvis misslyckad plan. Ibland var det en legitim sektor av privata producenter (t.ex. småjordbrukare, tillhandahållare av personliga tjänster), oftare var det ett nätverk av svarta eller gråa marknader. Material som fanns i otillräckliga mängder kunde lokaliseras genom personliga kontakter och säkras genom mutor eller bytesarrangemang. Även om de inte var konstitutionella, blev de ofta institutionaliserade och en del av arbetsstyrkan (*tolkatji* i Sovjetunionen) avsattes till och med för att specialisera sig på denna uppgift.

I frånvaron av demokratisk kontroll fick man lita till halvofficiella marknadskorrigeringar för att korrigera misstagen hos den "allvetande varelsen" som utgjordes av den centrala planeringsapparaten. Med tiden kom planeringssystemets brister och trycket inifrån och utifrån apparaten för reformer att tvinga byråkratin att officiellt experimentera med mer långtgående marknadsreformer i ett försök att skapa dynamik i ekonomin.

Marknadsreformer av kommandoplaneringen: Ungern och Jugoslavien

Det första försöket att ge nytt liv åt planen med marknadsmekanismer kom i Jugoslavien i början av 1950-talet. Ytterligare versioner av marknadssocialistiska reformer kom i Tjeckoslovakien (1958), DDR (1963), Sovjetunionen (1965), Tjeckoslovakien igen (1968),

Polen (1960-talet) och Ungern (1968). I Sovjetunionen gjordes 1985 slutligen ett ytterligare och slutgiltigt försök. Politiskt motstånd från fraktioner i det styrande partiet eller från företagsdirektörer stoppade abrupt de flesta av dessa reformer. Endast i Ungern och Jugoslavien slog reformerna rot.

Den nya ekonomiska mekanismen (NEM) i Ungern infördes 1968 och fanns kvar till slutet av 1980-talet. Motivet för reformen var inte som i Jugoslavien (eller Tjeckoslovakien) att utforma "en ny modell" för socialismen, utan helt enkelt att öka den ekonomiska effektiviteten. Reformerna hade flera komponenter.

Nya egendomsformer tilläts, inklusive privata kooperativ och småföretag, obligatoriska centrala planeringsmål avskaffades tillsammans med fysisk allokering av tillverkning och insatser, företag tilläts ingå bindande kontraktsrelationer med varandra och verka på grundval av profitmaximering. Följaktligen var de ansvariga för att kontrollera sina egna kostnader och sätta sina egna priser.

Konkurrensen var avsedd att leda till innovationer och ökad effektivitet. De makroekonomiska resultaten av dessa reformer skilde sig inte speciellt mycket från de i länder som inte införde meningsfulla marknadsreformer. Bruttonationalprodukten växte faktiskt mellan 1968 och 1975, vilket var en förbättring jämfört med första hälften av 1960-talet, men nedgång och även stagnation uppträdde mellan 1975 och 1985. Förbättringar och tillbakagång i produktiviteten återspeglade dessa förändringar i den övergripande tillväxten.

Reformerna resulterade faktiskt i en markant ökning av ojämlikheten i inkomst, liksom en ökning i volymen av konsumtionsvaror och en större variation bland dem. Som ett resultat av den senare tillbakagången i tillväxt, och fortlevandet av inkomstskillnader, var en mycket längre arbetsvecka (dvs. två jobb) vanligare i Ungern efter 1975 än på andra håll i Östeuropa.

Reformerna misslyckades således med sitt väsentligaste mål att öka den ekonomiska effektiviteten. Detta berodde på att marknadsreformerna var både för litet och för mycket. Reformerna överförde inte kontrollen över ekonomin till arbetarklassen så att produktivitet och innovationer kunde följa därur.

Inte heller tillät de att konkurrensen mellan företagen utvecklades till en punkt där effektiviteten generaliserades till hela ekonomin genom att driva ut de minst produktiva, eller till den punkt där marknaden för produkter utvidgades till kapitalvaror (eller kapital) så att dynamiken kunde tränga in i alla ekonomiska sektorer.

I ett system av "dubbelt beroende" (av marknad och plan) förblev istället de viktigaste beslutande inslagen de centrala planeringsorganen; direkt byråkratisk kontroll gav plats åt indirekt kontroll. Istället för obligatorisk uppsättning av mål genom att använda fysiska måtenheter, använde planerarna finansiella instrument för att genomföra planen.

Denna centrala kontroll genomfördes även på andra sätt. På företagsnivå var direktörerna, även om de formellt var herrar över sin egen tillverkning, tvungna att åtlyda varje "begäran" om att uppfylla order för export eller till och med inhemsk efterfrågan. Dessutom satte ett system av kvoter och licenser de parametrar inom vilka leveranser "fritt" kunde erhållas.

Samtidigt som prissystemet liberaliserades, blev en del direkt prissättning alltid kvar och planerade prisändringar måste anmälas till de centrala myndigheterna. Anställningsnivåer på företagen och tillgång till krediter för finansiering av investeringar var dock alla underkastade politiska förhandlingar mellan företagets direktörer och den centrala myndigheten. Verklig makt över ackumuleringsprocessen blev kvar hos planerarna.

Samtidigt som marknadsbaserade kriterier för produktionen infördes (dvs lönsamhet), var den slutgiltiga marknadsdisciplinen svag eller fanns inte alls, eftersom systematiska förluster i

slutändan inte automatiskt ledde till nedläggning lika lite som långsiktiga framgångar skulle leda till att man fick behålla vinsterna.

Beskattning och budgetåtgärder användes av centralplanerarna som makroekonomiska hävstänger för att omdistribuera den framgång och de misslyckanden som uppkommit på den mikroekonomiska nivån.

Jugoslavien

Mellan 1952 och 1965 organiserade den jugoslaviska arbetarstaten sin ekonomi kring en blandning av plan och marknad, på många sätt som ovan beskrivits i fallet med Ungern under NEM. Mellan 1965 och början av 1970-talet gick emellertid den jugoslaviska byråkratin mycket längre längs marknadsreformernas väg än någon härskande kast före eller efter. I vissa avseenden hade den blandning av ”varken plan eller marknad” som övervägde under dessa år (innan en delvis återcentralisering efter 1971) likheter med den politiska ekonomin i de döende arbetarstaterna i Östeuropa och före detta Sovjetunionen efter 1989.

Det infördes ytterligare tre reformer av betydelse i Jugoslavien efter 1965. De centrala statliga planeringsmyndigheterna avstod för det första från direkt kontroll över bankerna och allokeringen av investeringsfonder (förutom en kvardröjande roll i fördelningen av fonder till underutvecklade regioner).

Istället sattes självständiga banker upp med företagen själva som de största insättarna och röstande direktörer.

Staten bestämde att fokus för allt ekonomiskt beslutsfattande om produktionen (och distributionen av dess avkastning) skulle vara de självstyrda företagen. Dessa skulle vara fullständigt fria att ta kontakt med vem de än ville.

Alla investeringsbeslut skulle fattas av företagen (inklusive investeringar i andra företag i andra jugoslaviska republiker) utifrån tillgängligt kapital, som lånats ut av bankerna.

Den federala staten övergav för det tredje det statliga monopolet på utrikeshandeln, vilket ledde till en omfattande ökning av varuimporten, gemensamma företag med imperialismen och utvandring av jugoslaviska arbetare. Priserna på både importerade och inhemska varor släpptes fria för att kunna stiga till världsmarknadens nivåer.

Dessa åtgärder skulle tillsammans med devalvering av valutan och den resulterande ökningen av exporten tillhandahålla den huvudsakliga stimulansen för expansion och effektivitet.

Resultatet av dessa reformer var att det inte fanns någon effektiv samordning av produktionen och distributionen från någon som helst federal myndighet. Bankreformerna ledde å sin sida till en explosion av tillgängligt kapital för investeringar.

Eftersom företagen var bankernas huvudägare, och det fanns ett tak för räntenivåerna, skapade detta genom en annan mekanism den permanenta efterfrågan på investeringar som är typiska för byråkratiska planekonomier.

Systemet med självstyrda företag inneslöt å andra sidan rätten till arbete och gjorde det praktiskt taget omöjligt att avskeda arbetare eller lägga ned en fabrik. Under dessa förhållanden byggdes en massiv överkapacitet upp, liksom ekonomiska förluster.

Marknadsreformerna i Jugoslavien bidrog inte alls till att öka produktiviteten, även jämfört med på andra håll. Under 20 år av reformer sjönk produktiviteten med hälften, huvudsakligen beroende på den dåliga effektiviteten i nya kapitalinvesteringar.

Inflationen steg som ett resultat av marknadsreformerna från mindre än 4 procent under perioden 1952–62 till nästan 30 procent i början av 1980-talet. Detta berodde på överdriven

expansion av krediter för att finansiera produktionen. När de ställdes inför stigande inflation, sökte arbetarna i de självstyrande företagen skydd genom att avsätta en betydande del av nettovinsterna till löner istället för investeringar, vilket ökade behovet av externa krediter.

Arbetslösheten rusade i höjden eftersom den federala staten övergav ansvaret för att skaffa arbeten och existerande företag var ovilliga att anställa ny arbetskraft när den kom ut på marknaden (speciellt bönder från landsbygden) av rädsla för att sprida ut lönefonden alltför mycket över en utvidgad arbetsstyrka; massutvandring blev resultatet.

Reformerna ledde slutligen till stor regional ojämlikhet när investeringarna gick till mer utvecklade regioner, vilket ledde till landets ekonomiska oreda och beredde vägen för upplösningen av Jugoslavien i slutet av 1980-talet.

Genom att överge alla direkta och många av de indirekta byråkratiska regleringarna av ekonomin, bidrog de federala stalinistiska byråkraterna i Jugoslavien starkt till sönderfallet och kaoset i landet.

Marknadsreformerna bidrog – i samband med de återstående restriktionerna för nedläggning av företag och avskedanden, meningslösheten i effektiv användning av investeringar och frånvaron av rationell prissättning på kapitalvaror (inklusive priset på kapital) – bara till att ytterligare destabilisera ekonomin.

Reformerna införde stora regionala skillnader, massarbetslöshet, utvandring och galopperande inflation. De förstärkte slutligen den varaktiga tillbakagången i produktiviteten som var inneboende i den byråkratiskt planerade ekonomin istället för motsatsen – gäckade således själva orsaken till att marknadsreformerna inledningsvis genomfördes.

Den sociala och ekonomiska kris som framkallades av reformerna efter 1965 orsakade stor social oro (1968–71), studentprotester och arbetarsolidaritet. Reformernas brist på sammanhang kunde inte bestå.

Antingen måste man slå in på vägen till fullskalig kapitalism genom privatiseringar, ett slut på självstyret, likvidering av de stora förlustmakarna, en politik för deflationistisk monetär stabilisering och kommersiell kreditpolitik, eller också måste det äga rum en återgång och en återcentralisering.

Vid mitten av 1970-talet återinfördes ett element av centralisering för att stoppa färden utför. Centrum tog mer ansvar för ransoneringen av investeringsfonderna. De federala regeringarna och republikens regering utarbetade också ett system av kontrakt mellan företagen och olika statliga organ för att återge produktionen en viss inriktning.

Men skadan var redan skedd. En hög grad av beroende av internationell handel med kapitalismen, en växande skuldbörda som måste omhändertas och ytterligare regional ojämlikhet garanterade att det inte blev något slut på den ekonomiska krisen. När stalinismen föll samman efter 1989 var stater som Slovenien och Kroatien bland de främsta i den kö som krävde fullständig kapitalistisk restauration.

Är socialismen möjlig?

Den nyliberala kritiken av socialismen

Under mellankrigstiden angreps socialismens politiska ekonomi av den österrikiska skolan av nyliberala borgerliga ekonomer (t.ex. Ludwig von Mises och F.A. Hayek). Nära in på erfarenheterna av krigskommunismen i Ryssland, hävdade Hayek och von Mises att det var omöjligt att organisera ett rationellt ekonomiskt system utan fullständig användning av pengar, konkurrerande marknader och priser.

Hayek menade att socialismen inte hade något ekonomiskt svar på ”det allmänna problem som uppstår överallt när en mångfald av ändamål konkurrerar om en begränsad mängd av medel.” Detta problem kan för Hayek bara lösas på ett blint sätt som resultatet av den oplanerade utgången av konkurrerande beslut av individuella och atomiserade producenter och konsumenter på marknaden.

Eftersom ”värde” för Hayek inte har någon objektiv grund i arbetet, kan det bara existera i den subjektiva bedömningen av en produkts användbarhet för olika konkurrerande konsumenter och producenter. Dessa kolliderande värderingar samordnas av marknadens prissystem som skickar signaler till alla konsumenter och producenter om varors relativa värde. Därför kan inte en central plan, som saknar ett sådant prissystem och en marknad, värdera vad som är den mest rationella användningen av knappa ekonomiska resurser.

Ett system av privat ägande till produktionsmedlen betraktades av den österrikiska skolan som väsentligt för att chansen till profit å ena sidan, och risken för misslyckande å den andra, skulle kunna påverka besluten. Endast dessa beslut kan stimulera innovationer och öka arbetsproduktiviteten.

Hayeks kritik var inledningsvis av teoretisk karaktär. I början av 30-talet hävdade han emellertid att erfarenheterna från Sovjetunionen fram till dess stödde hans argument. Han hävdade att Sovjetunionen präglades av kronisk underkonsumtion med tanke på sparandets nivåer, och att ett kapitalistiskt system i Ryssland med den sparnivån skulle ha tillhandahållit en högre nivå av slutkonsumtion. Han hävdade dessutom att krigskommunismens misslyckande och det följande omfamnandet av marknaden under NEP, vilket följdes av svårigheterna i att förverkliga den första femårsplanens mål, pekade på oförmågan hos varje central plan att tillhandahålla ett rationellt alternativ till marknaden.

Österrikarna insisterade också på att planeringen inte kunde lösa det ”informationsproblem” som automatiskt löstes av marknaden. De miljoner varor som existerade var alla olika varandra, även samma slags varor befann sig i skilda stadier av förslitning. Teknologiska förbättringar ägde dessutom rum i ökad grad och upprepade gånger. Ingen central plan kunde kort sagt sammanställa och samordna den nödvändiga informationen för att få operativa planer att fungera. Även om informationen kunde samlas in, skulle det krävas en uppsättning ekvationer av en sådan grad att utformandet av en plan skulle vara utom räckhåll för matematikens vetenskap. Varje försök i den riktningen skulle nödvändigtvis leda till en reduktion av arbetsproduktiviteten i jämförelse med kapitalismen.

Under debattens gång förflyttade Hayek tyngdpunkten i sin argumentation till att påstå att ett system av disharmonisk konkurrens mellan rivaliserande privata egendomsägare var det enda sättet att svara på av nödvändighet fragmenterad kunskap om förbättringar av produkter, efterfrågan och liknande faktorer. Han accepterade att det i ett statiskt system av efterfrågan och tillgång och jämviktspriser (ett antagande hos neoklassiska borgerliga ekonomer och, hävdade han, hos socialistiska ekonomer) kunde vara möjligt att lösa problemet med informationen. I ett dynamiskt, ständigt föränderligt och konkurrerande system, skulle problemet emellertid förbli olösligt.

I det avseendet handlar det österrikiska argumentet inte om huruvida informationen kan samlas in för att möjliggöra allokeringen, utan istället om att konkurrens och rivalitet (och den föränderliga kunskap som uppstår därur och som slutligen sammanställs genom prissystemet) är det enda sättet att garantera entreprenörskap och ekonomiska framsteg.

Det marxistiska svaret på dessa extrema varianter av argumenten för en fri marknad hos den österrikiska skolan måste utgå ifrån en kritik av deras metodologiska antaganden om det ekonomiska livets karaktär. Hayek intar den extrema individualismens och subjektivismens

ståndpunkt. Dessutom ses konsumenternas behov som drivkraften i all ekonomi. Hela det ekonomiska livet reduceras till utbyte mellan fria och jämlika ägare av privategendom på marknaden.

Marxister förnekar inte betydelsen av marknadsrelationer i det ekonomiska livet, men det är helt enkelt fel att påstå att marknads utbyte är orsak till den viktiga dynamik som bestämmer fördelningen av ekonomiska resurser i en kapitalistisk varuekonomi. Marxismen tillhandahåller en alternativ beskrivning av ekonomin som insisterar på den historiska och relativa karaktären av ekonomiska lagar, inte deras tidlöshet och historielösa tillämpning.

Hayeks extremt subjektivistiska redogörelse för ekonomiska krafter kolliderar givetvis med den kapitalistiska utvecklingens realitet. För Hayek innehåller marknadspriser all nödvändig information som behövs för att privata varuägare ska kunna fatta rationella beslut om resursfördelning, men detta står uppenbart i motsättning till det sätt som kapitalismen fungerar på.

Priser är inte parametriska för alla konsumenter (dvs. givna och oföränderliga). Mycket av produktionen (t.ex. försvarsleveranser) genomförs endast efter överväganden i vilka varans karaktär och bedömningar av kvalitet är avgörande och priset sätts sedan efter denna specificering. Kontrakt, rykte och leveranstider påverkar dessutom konsumentens val lika mycket eller kanske mer än priset. Beträffande Hayeks påstående att entreprenörernas risktagande ger upphov till den huvudsakliga dynamiken i det ekonomiska framåtskridandet under kapitalismen, behöver man bara kontrastera innovationernas och det teknologiska framåtskridandets karaktär med Hayeks karikatyr från 1800-talet.

Under inflytande av imperialistiska multinationella företag, äger innovationer främst rum inom ramarna för stora monopolistiska företag. Ibland undertrycker de innovationer om dessa kan skada vinstmarginaler eller marknadsandelar för etablerade produkter; forskning och utveckling syftar alltid till att minimera risker och föregripa konkurrens.

Hayek arbetar med en absurt orealistisk föreställning om perfekt konkurrens till vilken det finns fritt och obehindrat in- och utträde från marknaden för producenter och varje entreprenör förfogar över all väsentlig kunskap som krävs för att fatta ett rationellt beslut i ekonomiska val, åtminstone för denna individ.

I verkligheten är individens fragmenterade kunskap om marknaden endast en partiell och otillräcklig vägledning. Det är omöjligt för någon individ att vara medveten om viktiga och kanske avgörande offentliga och samhällsliga fakta som kommer att påverka rationaliteten i deras egna individuella beslut. Effekten av ett beslut om lokaliseringen av offentliga infrastrukturella satsningar nära en stad eller fabrik kan inte förutses. Effekten på en individ av ett beslut som fattats av en annan kan i sin tur förändra de förutsättningar under vilka det första beslutet fattades.

Speciellt kan inte konkurrens mellan egoistiska rivaler på marknaden, vilka vägleds av nuvarande priser, leda till optimal användning av samhällets resurser när det gäller investeringar och ackumulering, dvs. framtida produktion, eftersom ingen enskild individ kan räkna ut framtida prisrörelser som kommer att göra nuvarande beslut om investeringar rationella eller inte rationella.

Kunskapens fragmenterade karaktär och dess oförutsedda transindividuella eller samhällsliga kostnader kan alltså göra ekonomiska beslut slösaktiga genom att resurser onödigtvis kopieras eller genom att produktionen inte finner någon slutkonsument. Atomiserat beslutsfattande är irrationellt eftersom det hämmar ekonomiskt framåtskridande. Hela denna kritik av Hayeks ekonomiska modell återkommer till samma punkt: han gör en falsk (idealistisk) abstraktion av det ekonomiska livets karaktär och i stället för att generalisera utifrån produktionens verkliga

klasskaraktär under kapitalismen, utgår han ifrån den enskildes ensidiga karaktär i bytesprocessen.

Det måste tilläggas att Hayek även är skyldig till en idealistisk abstraktion av den mänskliga naturen i allmänhet, vilken står i fullständig motsättning till alla resultat inom modern psykologi och andra samhällsvetenskaper. Hayek återger mänskliga individer som väsentligen fullt utvecklade borgare: oberoende av andra individer, suveräna i sina beslut, som bedömer alla mänskliga relationer enbart utifrån det bytesvärde som andra förfogar över och som endast eftersträvar enskilda materiella intressen.

Direkta mänskliga relationer (i motsättning till bytesinriktade relationer), baserade på förtroende, solidaritet eller kärlek, har ingen plats i denna abstrakta föreställning, eller är åtminstone fullständigt åtskilda från den "ekonomiska sfären". Därför passar kapitalismen för Hayek inte bara människans natur, utan är inget mindre än förverkligandet av människans natur.

Det följer logiskt ur detta att det inte kan finnas något annat samhällssystem som på ett mer perfekt sätt motsvarar människans natur än kapitalismen. Det är givetvis sant att kapitalismen, dess etik och moral, går på djupet i individernas sociala och psykologiska natur. Mänskliga relationer utsätts dessutom under kapitalismen för tryck att anpassa sig till modellen för bytesrelationer. Men det är fullständigt osant att allt detta är i harmoni med människans natur.

Det är faktiskt tvärtom. Människor har behov av direkta sociala relationer, om de så fullständigt som möjligt ska kunna förverkliga potentialen i sina personligheter. De behöver sociala relationer som uttrycker hela skalan av mänskliga känslor och kvaliteter, inte bara den snäva föreställningen om mänskligt "värde" som fastställs av marknadens kontanta relationer. Detta är givetvis inte lika skadligt när det gäller borgerliga egendomsägare, eftersom de (framgångsrika) kapitalisterna kan bygga sin psykologiska styrka och hälsa på den sociala makt som deras kapital representerar. Eftersom kapitalisternas sociala makt förstoras av deras arbetares dolda och obetalda arbete, blir kapitalisterna kompenserade för den kapitalistiska alienationen.

Arbetarna förnekas däremot möjligheten att bidra till den sociala och historiska utvecklingen. Deras personligheter utarmas av exploatering och förtryck. Den ökade förekomsten av psykologiska och psykosomatiska besvär inom arbetarklassen är i slutändan resultatet av kapitalismens destruktiva effekt på mänskliga relationer.

Marknadssocialism: nya utopier för det nya årtusendet

De tidigaste faserna av kapitalistisk utveckling under första hälften av 1800-talet gav upphov till ideologier som kritiserade det nya systemets effekter utan att gå till deras rötter. I grunden representerar givetvis dessa ideologier småbourgoisiens uppfattning som klass, men i brist på ett vetenskapligt alternativ föll också breda skikt av arbetarklassen och den framväxande arbetarrörelsen offer för dem. Detta var den utopiska socialismens tidsålder vilken blev mer inflytelserik efter franska revolutionens borttynande. Owenismen, proudhonismen och den tyska sanna socialismen fokuserade sina angrepp på penningssystemet, införandet av papperspengar, expansionen av krediter och skandalen med räntebetalningar, eller också kritiserade den helt enkelt den rådande ojämlikheten och orättvisorna.

Utopiska scheman för arbetspengar eller arbetarbanker gjordes upp, men kapitalismens kärna, bytet av privat framställda varor, inklusive arbetskraft, och den därur uppkomna lagen om värdets självförmering, förstods aldrig och kunde inte heller förstås. Författarna till dessa tidiga versioner av "marknadssocialism" var "arbetarvänner", men försvarade tydligt de egendomsägande klasserna. Owen välkomnade exempelvis "den franska regeringens militära kraft" för att undertrycka revolutionen i Paris i juni 1848. Proudhon stödde de franska

arbetarnas slaktare Cavaignac i valet i december 1848 och applåderade senare Louis Bonapartes statskupp.

”Marknadssocialismen” har således en lång intellektuell historia. Under vårt århundrade återkom den som kritik av den ekonomiska planeringen i Sovjetunionen. De första skribenterna hävdade korrekt att tidiga sovjetiska antaganden om planering och försök att avskaffa priser och penningcirkulation redan i början av den socialistiska övergången var felaktiga; dessa marknadsindikatorer kunde tvärtom inte ersättas av ”naturliga” mätare på användningen av samhälleligt arbete (t.ex. energikonsumtion).

I polemik med den fria marknadens förespråkare koncentrerade sig marknadssocialister som Oskar Lange på 1930-talet på hur priser kunde fastställas för alla möjliga varor i frånvaro av en marknad.

Svaret var att marknaden måste imiteras beträffande investeringsvaror (planeringsorganen prövar sig fram vad gäller prissättningen) och själva marknaden måste användas för att fastställa priser på arbete och konsumtionsvaror.

Nästa stadium i den marknadssocialistiska debatten uppstod ur försöken att reformera den byråkratiska kommandoplaneringen i de degenererade arbetarstaterna (t.ex. Langes senare skrifter, Brus idéer i Polen och Síks i Tjeckoslovakien, erfarenheterna av självstyre i Jugoslavien 1965–71 eller den nya ekonomiska mekanismen i Ungern efter 1968, Alec Noves argument i Storbritannien). Vad som är gemensamt för dessa teorier är förespråkandet av marknadsmekanismer som företagets autonomi eller profitmaximerande beteende för att korrigera den i ökad grad uppenbara tendensen till stagnation, begränsat konsumentval och en usel meritlista för teknologiska innovationer.

Den senaste utvecklingen av debatten har slutligen förespråkats den mest långtgående användningen av marknaden och har vidgat begreppet ”socialism” till brytningspunkten. Dessa socialdemokratiska akademiker och ekonomer i väst har influerats av den stalinistiska planeringens nedgång och fall, liksom av de nyliberala ekonomernas intellektuella och politiska hegemoni under 1980- och 1990-talet i Europa och Nordamerika (t.ex. John Roemer, David Miller, J. Le Grand).

I sin mest extrema form har dessa författare övergett varje roll för central statlig reglering i någon typ av produktion (eller ens arbetarstyre av företaget), inklusive investeringsvaror. I stället förespråkar de en marknad för fri konkurrens i prissättning (och därigenom tillgång och efterfrågan) för alla varor och tjänster (inklusive arbete). Anspråket på att överhuvudtaget vara en ”socialistisk” modell vilar på en förbindelse till en speciell form av offentligt ägande av produktionsmedlen (medborgarägande av företagsaktier) och därigenom den jämlika distributionen av vinsten.

Även om marknadssocialisternas läger inkluderar en stor variation i specifika politiska föreskrifter och institutionella arrangemang, kan de i allmänhet sägas acceptera att konkurrerande marknader inom en bred skala av varor och ett visst mått av företagsautonomi från centrala plandirektiv är väsentliga om effektivitet och demokrati ska kunna garanteras. Marknadssocialister accepterar att det inte ska finnas något koncentrerat privat ägande av produktionsmedlen – det måste finnas ”samhälleligt ägande”.

På den makroekonomiska nivån ska ett centralt eller nationellt planeringsorgan fatta (åtminstone tankeväckande) beslut om stora investeringar. Å andra sidan hävdar marknadssocialister att arbeten och de flesta konsumtionsvaror ska fördelas genom marknadskonkurrens. Dessutom insisterar de att operativa dagliga beslut om produktion och priser, egentligen alla beslut som berör användning av existerande kapacitet, ska fattas av företagen. En del hävdar att de flesta eller alla beslut om investeringar också måste fattas på

företagsnivån med undantag för offentliga projekt inom infrastrukturen (transporter, kommunikationer, utbildning).

För marknadssocialister är enskilda företag oberoende produktionsenheter. De fattar självständiga beslut och säljer sina produkter på en öppen marknad. Schemats utopiska karaktär uppenbaras av det faktum att den moderna kapitalismen – punkten för socialismens avstamp – inte är ett samhälle bestående av relativt självförsörjande enkla varuproducenter som säljer sitt lilla överskott på marknaden och sedan köper de varor de inte själva kan producera. Socialismen ärver snarare en komplicerad arbetsdelning i vilken ett företags tillverkning utgör ett annats ingångsdata.

De ömsesidiga relationerna mellan självstyrda företag kräver en samordnande central mekanism – alla producenters och konsumenters direkta sammanslutning.

Hela den historiska erfarenheten hittills (Ungerns NEM, Jugoslaviens självstyre) tyder på att om inskränkningarna i företagets autonomi är betydande (t.ex. oförmåga att sanktionera investeringar för ytterligare kapacitet, oförmåga att upphöra att handla eller att avskeda arbetare) leder företagets autonomi inte till effektiv imitation av marknadskonkurrensen, och systemet glider ner i kaos.

Marknadssocialism är en inneboende motsägelsefull kombination av ekonomisk logik och regleringar. Kapitalistisk marknadskonkurrens kräver en mångfald av privata kapitalägare vilka var och en är ansvariga för att fatta riskabla beslut om investeringsmönstret, om produktionsförmågans struktur. Dessa beslut måste fattas individuellt, i djup okunnighet om beslut fattade av de andra producenterna och motiverade av driften att maximera vinsterna på längre sikt. Endast samspelet mellan dessa blinda opersonliga marknadskrafter upprättar de jämviktsnivåer för sysselsättning, priser och räntor som konfronterar alla privatkapitalister.

Tvärtom är ingen form av socialistisk övergång möjlig om den samhällliga relationen mellan lönearbete och kapital inte har avskaffats och om arbetskraften fortsätter att vara en vara för vilken lön och sysselsättningsnivå etableras på en konkurrensmarknad.

Centrala direktiv som fastställs av planeringsorganen beträffande inkomst och sysselsättning skulle ständigt undergrävas av de beslut som fattas av autonoma företag som i sina mikroekonomiska beslut vägleds av överväganden om profitmaximering.

Det skulle vara naturligt i det senare fallet om företag var framgångsrika i olika grad. Vilket blir då svaret från centrum när en del företag förlorar i konkurrensen? Tänk om de varor som producerades var olönsamma men uppfyllde ett mindre samhällligt behov? Tänk om ett företag försökte göra sig av med arbetskraft eller lägga ned delar av sin produktion för att åter bli lönsamt?

Det skulle från början vara sannolikt att en sådan oförutsedd utveckling omedelbart skulle göra delar av planen överflödiga och få resten av planen ur balans. Varje misslyckande med att stoppa arbetslösheten eller ojämlikhet i inkomst mellan företagen skulle motsäga den efterfrågestruktur som förutsetts i den nationella planen och därmed oförenlig med övergångens egalitära etos.

Även den mest försvagade formen av ”socialism”, som gav största möjliga utrymme åt marknadskonkurrens i fastställandet av produktions- och prisnivåer, skulle fortfarande ha en grundläggande defekt, nämligen att den kollektiva, egalitära formen av vinstfördelning och gemensamt ägande av egendomsrättigheter skulle stå i konflikt med dessa profitters framställningssätt.

”Marknadssocialism” är således en sen 1900-talsform av småborgerlig socialism vilken, med orden i det ryska kommunistpartiets program från 1919, ”protesterar mot storskaligt kapital, men gör det i namn av ’frihet för småföretagen’.”

Under 1800-talet var detta småföretag hantverksmässigt till sin karaktär. Dagens marknads-socialister predikar frihet för de självstyrda eller kooperativt drivna industriföretagen, frihet inte bara från storskaligt kapital (dvs. monopol och banker) utan från centrala plandirektiv. Vi ska nu mer i detalj undersöka argumenten och felsluten hos de viktigaste representanterna för varje stadium av marknadssocialistisk ideologi.

Oskar Lange och Fred Taylor

De tidiga försvararna av socialismens rationalitet, vilka besvarade Hayeks och andras kritik, inledde sitt försvar inifrån den borgerliga ekonomin och avvisade marxistisk politisk ekonomi och arbetsvärdeteorin. Givetvis kunde deras försvar därför inte vara konsekvent, och inte heller kan vi identifiera oss med det.

Taylor och Lange inriktade sitt försvar nästan helt utifrån socialismens effektivitet. Detta hade i sin tur två komponenter. Effektivitet skulle för det första vara den mest kostnadseffektiva användningen av tillgängliga resurser. Prismekanismen måste för det andra användas för att garantera jämvikt mellan efterfrågan och tillgång.

För dem var ”socialismen” inget annat än offentligt ägande av produktionsmedlen och en egalitär fördelning av inkomsterna. De förutsatte att politisk demokrati skulle likna borgerlig parlamentarism, men de trodde att deras ekonomiska modell även var förenlig med auktoritära politiska former, såsom i Sovjetunionen.

Lange accepterade att marxismen kunde förklara samhällets utveckling från ett klassystem till ett annat, men hävdade att den inte kunde förklara ”vardagens verklighet”. För honom bestod den borgerliga ekonomin av en ”statisk ekonomisk jämvikt under ett system av konstanta data, och de mekanismer genom vilka de priser och kvantiteter som producerats anpassar sig till dessa data.” Medan marxismen kunde förklara klassers uppkomst i produktionen, kunde arbetsvärdeteorin inte förklara fördelningen av varor och tjänster mellan enskilda konsumenter och företag.

För detta förlitar de sig på den neoklassiska teorin om marginalnytta, en del av den borgerliga ekonomin som uppstod under 1870-talet, vars kärna var att abstrahera funktionen av tillgång och efterfrågan på marknaden från produktionen. Som en del av ekonomin rörde den sig kring subjektiva bedömningar av värdet (nyttan) av varor för individen. Studiet av det subjektiva värdet av ett objekt för en person ersatte det objektiva studiet av människors samhälleliga relationer i produktionen och utbytet av varor. Denna teori övergav alltmer studiet av de ”verkliga kostnader” som ligger bakom produktionen för att studera ”nyttan”.

Trots detta accepterades Taylors *The Guidance of Production in a Socialist State* och Langes *Om socialismens ekonomiska teori* som de mest fullständiga tillbakavisandena före kriget av det österrikiska påståendet att ekonomisk kalkylering var omöjlig under socialismen. De antog att produktionsmedlen var offentligt ägda men att det fanns fullständig valfrihet i konsumtion och i val av arbete. Taylor hävdade att metoden för att fördela varor väsentligen skulle vara densamma som under kapitalismen. Staten skulle äga produktionsmedlen och ansvara för att distribuera inkomsterna i enlighet med den sociala rättvisans fordringar. Produktionen skulle vägledas av konsumenternas preferenser, men dessa preferenser skulle uttryckas genom ”behovspriser” på marknaden.

Enligt Lange skulle produktionen bedrivas av självständiga och konkurrerande företag, men de måste producera under två ”parametriska regler” som de fastslagit av ett centralt plane-

ringsråd. Den första regeln är att valet av kombinationen av faktorer måste minimera den genomsnittliga produktionskostnaden, så att faktorernas marginella produktivitet jämnas ut. (Marginell produktivitet är den produktivitet som uppstår ur tillförandet av en extra produktionsenhet.) För det andra måste tillverkningens omfattning bestämmas på den nivå där de marginella kostnaderna blir lika med produktens pris, dvs. när kostnaden för en ytterligare enhet är lika med priset, om priset sätts till genomsnittlig kostnad plus genomsnittlig vinst. När företagen fungerar enligt dessa regler, bestäms priset på arbetskraft och konsumtionsvaror av marknaden.

Produktionsvarornas priser måste inledningsvis sättas av det centrala planeringsrådet sättas på grundval av en kalkyl över kostnaderna för en hel rad alternativ. Utifrån detta skulle de kvantiteter som levererades och efterfrågades bestämmas. Om det uppenbarades att de priser som sattes av det centrala planeringsrådet inte motsvarar tillgång och efterfrågan, så måste priserna anpassas genom ett system där man ”prövar sig fram”. Genom att imitera marknadskonkurrensen skulle det centrala planeringsrådet följaktligen komma fram till scheman för efterfrågan och tillgång för alla varor och tjänster.

Det finns mycket kritik som kan riktas mot Langes lösning, varav det mesta följer ur hans insisterande på att abstrahera produktionssystemet från distributionen. Det finns ingen möjlighet att övervinna det alienerade arbetet eller varufetischismen i denna modell för ”socialismen”. Mänskligt arbete och dess allsidiga utveckling är inte utgångspunkten för Lange, utan istället produktionens effektivitet och balansen mellan tillgång och efterfrågan. Arbetskraften behandlas följaktligen som en produktionsfaktor vars pris ska sättas på den öppna marknaden, på en nivå som bestäms av företag som verkar i enlighet med parametriska regler för att styra effektiviteten.

Konsumentens frihet och suveränitet är dessutom faktiskt ihålig och begränsad. Konsumenten är samvetsgrant åtskild från hans eller hennes roll som arbetare och kan därför inte påverka produktionen av konsumtionsvaror innan de produceras. Han/hon kan inte fatta några beslut om introduktionen av nya varor. Snarare är konsumenten inget annat än passiv och prisgiven åt ett givet utbud av konsumtionsvaror som de är ”fria” att köpa eller att låta bli att köpa. Det faktum att en vara som bjuds ut på marknaden säljs till ett pris som täcker dess produktionskostnader, är inget bevis för att det är den vara som konsumenten skulle ha föredragit om han/hon besuttit fullständiga kunskaper om de möjliga alternativen före produktionen.

Proceduren med att ”pröva sig fram” för att imitera marknadens konkurrens och nå fram till ett jämviktspris, är dessutom en föga övertygande modell för hur priser fastställs. Den är som system baserad på Léon Walras jämviktsteori. Denna modell gör det fullständigt osannolika antagandet att individer kan anpassa sina planer på att producera eller konsumera som svar på prissignaler innan de köper och säljer. I denna modell uppenbarar upprepade svar på varierande prissignaler konsumenternas preferenser och auktionsförrättaren (dvs. det centrala planeringsrådet i detta fall) samordnar processen.

Det centrala planeringsrådet ropar ut en uppsättning priser och alla beslutar vem som vill köpa och sälja till dessa priser. Denna information bearbetas av auktionsförrättaren och sedan anpassas priserna för att få tillgång och efterfrågan i nivå med varandra. Först då äger försäljning och köp rum. De problem som sammanhänger med ett atomiserat successivt beslutsfattande undviks elegant av denna process; denna process är kort sagt (felaktigt) abstraherad från verklig tid och följaktligen från verkligheten. Modellen framställer samtidigt en ogenomförbar modell av marknaden under kapitalismen och en teknokratisk och socialdemokratisk vision av socialismen.

Ota Sík

En av marknadssocialismens mest framträdande teoretiker efter andra världskriget var den tjeckiske ekonomen Ota Sík. I sitt arbete från 1965, *Plan och marknad under socialismen*, utvecklade han sin teori om socialistiska varuförhållanden. I detta arbete ifrågasatte han den idé, som härrör från Marx och Engels arbeten, att varuproduktionen var inneboende i den privata äganderätten och därför skulle försvinna i och med att det privata ägandet upphör. Han hävdade att Lenins erkännande av varuförhållandenas oundviklighet under övergången till socialismen så länge det finns en stor privat bondeekonomi, var ett otillräckligt erkännande av den roll som marknadsförhållanden måste spela i byggandet av socialismen.

Sík var en insiktsfull kritiker av kommandoplaneringens defekter. För att korrigera dem var det emellertid viktigt att först teoretisera om nödvändigheten av socialistiska marknadsförhållanden, dvs. ett optimalt förhållande mellan plan och marknad. Han stod fast vid att en del reformatörers argument om att marknadsförhållanden var nödvändiga för att uppväga underskottet på information och kunskaper i kommandoplaneringen var felaktigt.

I princip kunde ett förfinande av tekniker för planering och för att övervinna byråkratism lösa problemet. Istället baserade han argumenten för marknaden på grundval av en intressekonflikt vilken han hävdade fanns mellan individen och planen, en samhällelig motsättning som inte kunde elimineras genom bättre kunskaper.

Denna motsättnings väsentliga karaktär låg i den enskilde arbetarens brist på tillräckligt intresse för utvecklingen av det samhälleliga arbetet. Den samhälleliga planens behov kräver en optimal utveckling av produktionen, en rationell användning av knappa resurser som balanserar kvantitativa och kvalitativa hänsynstaganden i arbetsprocessen. Arbetare och direktörer är bara intresserade av en ensidig utveckling av produktionen, inte en optimal samhällelig utveckling.

Kommandoplaneringen fokuserade uppmärksamheten på rent kvantitativa utvecklingsfaktorer och mål. Den tekniska eller kvalitativa utvecklingen försumrades eller åsidosattes eftersom den oundvikligen involverade kortsiktiga avsteg från kvantitativa mål. I allmänhet fanns det i planeringen en inneboende tendens till att det konkreta arbete som förbrukades avvek från en samhälleligt nödvändigt utveckling.

Arbetarna måste ha ett intresse för produktionens optimala utveckling. Men hur? Moraliska incitament är otillräckliga för massan av arbetare och arbetets tekniska grund var för de flesta arbetare sådan att det inte fanns någon kortsiktig möjlighet att överskrida rutinen och enformigheten i det mesta av arbetet. Följaktligen kunde man inte förvänta sig att arbetsprocessens skapande karaktär skulle garantera att individens intressen och den samhälleliga utvecklingens intressen sammanföll. Det var inte illvilja eller byråkratism i sig utan ”de objektiva villkoren för arbetskraftens förbrukning under socialismen” som garanterade att det skulle bli en intressekonflikt.

Följaktligen måste producenterna ha en relation varigenom de var och en känner effekterna av sina beslut på varandra:

”Vilken som helst producent som fattar ett ensidigt beslut på bekostnad av konsumenterna, måste känna de negativa effekterna på sig själv som konsument.”

Detta var socialistiska förhållanden mellan varor och pengar:

”Detta är de förhållanden genom vilka människors intressen som konsument ständigt kan påverka människors intressen som producenter och tillhandahålla ekonomisk stimulans för att utveckla produktionen på ett optimalt sätt.” Materiella incitament i konsumtionen är svaret: ”det kommer att bli nödvändigt att skapa ekonomiska förhållanden under vilka deras egna

materiella intressen kommer att tvinga företag att försäkra sig om en optimal utveckling av produktionen. Det måste vara förhållanden under vilka fonderna för belöning kommer att bli större när arbetskraften närmar sig det samhälleligt nödvändiga arbetet eller den optimala produktionen.”

För Sík hjälper marknadsförhållanden således till att garantera att det arbete som konkret förbrukas i företagen tenderar att vara samhälleligt nödvändigt. Om ett företag inte kan sälja sina varor till givet pris, så måste lönefonden påverkas i enlighet därmed, och således framtinga förändringar i företagets arbetsprocess. Sík ansåg att detta förhållande var nödvändigt, inte bara mellan företag som producerar konsumtionsvaror och arbetarklassen, utan även i relationerna mellan företag som producerar kapitalvaror.

Trots att det framställs med marxistiska begrepp, måste Síks ursprungliga försök att teoretisera behovet av marknaden avvisas. Till sin kärna är det inte mycket mer än Adam Smiths ”dolda hand” (om var och en handlar efter sina egna intressen, bidrar det omedvetet till det allmänna intresset) som återanvänts för övergången till socialismen.

Det lider av en brist som är vanlig i alla marknadssocialistiska recept, nämligen marknadens bedömning i efterhand av vad som räknas som nyttigt samhälleligt arbete kommer i konflikt med vad som på förhand bestämts om vad som är samhälleligt nödvändigt, och som det formulerats i den nationella planen.

Om marknaden ska bli den som avgör vad som är samhälleligt arbete, så blir planens mål meningslösa eller suspekta eftersom dessa mål, om de beslutats demokratiskt, redan i förväg gör en bedömning av arbetets samhälleliga karaktär.

För Sík innefattar övergången en samhällelig intressekonflikt mellan ”företag” och ”konsumenter”. I varje företag, hävdar han, har direktörer och arbetare ett intresse av att maximera den vinst som de sedan kan dela på. Detta kan göras antingen genom att dra nytta av en monopolställning eller genom att använda arbetskraft och råmaterial i den mest fördelaktiga kombinationen. I båda fallen fattas beslut oberoende av huruvida de är till konsumentens fördel. Det är felaktigt att på detta sätt ställa produktion och konsumtion i motsättning till varandra. Arbetarklassen är både producent och konsument under övergången. Sík är övertygad om att enbart marknadens disciplin kan garantera att producenten tillverkar det som konsumenten vill ha, men i en demokratisk plan behöver det inte finnas en sådan konflikt.

Sík undersöker fel problem. Det är givetvis möjligt, till och med oundvikligt, att det konkreta arbetet i företaget kommer att avvika från det samhälleliga arbetet. Under kommandoplaneringen var problemet att bestämmandet av vad som var samhälleligt nyttigt arbete var hopplöst förvridet av byråkratins insisterande på att bevara sitt monopol på informationen och att strunta i konsumenternas önsknings. En optimal ekonomisk utveckling offerades för godtyckliga, framjaktade, rent kvantitativa mål (dvs. bruksvärden). Arbetets samhälleliga karaktär (dvs. förkroppsligar det samhälleligt nödvändigt arbete eller ej?) uppenbarades titt som tätt i endemiska brister, vilket ledde till bortslösade och ofullbordade projekt, eller i osålda varor som arbetarna vägrade att köpa.

I ett demokratiskt planeringssystem kommer planen att återspegla överenskomna mål för förbättringar av arbetsproduktiviteten och överenskomna mål för varsam användning av knappa resurser. Huruvida det konkreta arbetet överensstämmer med samhälleligt arbete eller inte, kommer följaktligen att vara beroende av huruvida planmålen uppfylls. Om de inte gör det, så kan bestraffningar tillämpas av den demokratiska planens översiktsorgan om så behövs, eller också kan justeringar göras i fördelningen av resurser.

I Síks schema tas det ingen hänsyn till vad man ska göra om det konkreta arbetet inte når upp till den optimala utvecklingen, utan att skulden kan läggas på företagets arbetare. Varför ska deras ersättning minskas? Sík söker återigen ett svar i marknaden, när det som behövs är arbetarklassens medvetna ledning av planeringsprocessen.

Síks förespråkande av ökade löner för arbetarna i ett företag som lyckas bättre än andra, kommer dessutom att vara förödande för övergången till socialismen. Det skulle undergräva solidariteten och öka ojämlikheten. Alla arbetare måste tvärtom få nytta av ökad produktivitet genom att priserna på konsumtionsartiklar sänks – en kollektiv, klassomfattande nytta och en nytta som mer korrekt återspeglar det faktum att produktivitetsvinster är resultatet av nationella kollektiva beslut om investeringar i anläggningar och utrustning snarare än enskilda arbetares ansträngningar.

Alec Nove

När Kinnocks ledning vid mitten av 1980-talet drev det brittiska labourpartiet till höger under parollen om ”ny realism”, publicerade Alec Nove sin bok *Economics of Feasible Socialism*. Den blev en bibel för den vänsterreformistiska intelligentsia som försökte försvara ”socialismens” möjlighet mot nyliberalismen genom att beröva den varje spår av marxistiskt innehåll. Försöket att harmonisera ”socialismen” och marknaden visade sig i slutändan vara den gamla önskan att försona kapitalismens klassmotsättningar under småbourgeoisens beskydd: ”storkapitalet” ska berövas makten, men arbetarklassen ska inte styra. Resultatet är en utopi.

Nove avfärdar alla påstått ”utopiska” element inom den marxistiska socialismen, t.ex. statens bortvittrande eller begreppet ”överflöd” under kommunismen. Han förklarar att den parlamentariska demokratin är den bästa möjliga formen av stat och avvisar varje alternativ stat baserad på ett system av arbetarråd. Han gör anspråk på att vara realist, och som sådan föreslår han att det ska finnas fem typer av egendom i enlighet med deras respektive fördelar vad gäller genomförandet av olika uppgifter.

I det första exemplet ska det finnas statliga företag som övervakar strategiska delar av industri, tjänster och finanser. De ska inte styras av de anställda, utan administrativt och ekonomiskt vara centraliserade. Sedan kommer ”förstatligade företag”, dvs. statligt ägda företag som åtnjuter full autonomi och en ledning som är ansvarig inför de anställda.

De kommer att vara medelstora företag och bör täcka huvuddelen av den samhällliga produktionen och servicen. De arbetar under förhållanden av ”välvillig konkurrens”, vilket Nove hävdar innebär att framgång på marknaden ska påverka direktörernas och arbetarnas löner, men produktionsmedlen ska inte kunna säljas eller köpas och staten behåller ett ord med i laget i händelse av hot om konkurs.

Nästa typ är små kooperativa företag, som ägs privat av de anställda, och som är självstyrda och helt ansvariga för sina egna framgångar eller sina egna misslyckanden. Den fjärde typen är tänkt för småskaliga privata företag, med kapitalister som tillåts anställa inte mer än exempelvis tio arbetare. Slutligen kan individer (t.ex. frilansande journalister, rörmokare, konstnärer) etablera sig som egenföretagare.

Nove anser också att centraliserad planering i sig är ineffektiv på grund av de olösbara informationsproblem som den medför. ”Centrum” ska alltså inte försöka planera hela ekonomin men behålla vissa funktioner.

Den viktigaste funktionen är beslut rörande strategiska investeringar (t.ex. byggandet av nya fabriker, vägar, telekommunikationer). De statliga bankerna ska också övervaka decentraliserade investeringar, men enbart ingripa där det kan uppstå onödiga fördubblingar av investeringar från olika företag i den privata sektorn.

Den nationella regeringen skulle givetvis sköta de centraliserade statliga företagen och den skulle definiera marknadsreglerna för de förstatligade och privata företagen – och även i undantagsfall kunna ingripa i denna sektor. Staten skulle slutligen befrämja skydd av miljön, översyn av transportplaneringen och subventionera vetenskaplig forskning och regional utveckling.

Planeringen skulle begränsas till långsiktiga rekommendationer för de förstatligade företagens produktion och det skattesystem som används för att distribuera inkomster och välbefinnande mellan ackumulation och konsumtion.

Nove är mycket tydlig när det gäller att en sådan roll för centrum skulle lämna huvuddelen av ekonomin åt marknadens styre. Kooperativ och privata företag ska tillåtas gå i konkurs. I de förstatligade företagen skulle de anställda likaså vara tvungna att "ta ansvar för ledningen" (och bli arbetslösa i fall av konkurs!), utom där samhället har ett starkt och demokratiskt uttryckt intresse av att skydda ett speciellt företag.

Det skulle finnas några få statligt reglerade priser för infrastrukturell service, men de flesta priser skulle vara marknadspriser. Vinster är problematiska för Nove endast om de är privat tillägnade, men för de förstatligade företagen är de helt enkelt en mätare på effektivitet och framgång. Den övergripande profitkvoten för varje sektor beror emellertid uppenbarligen på den lönenivå som, för Nove, skulle bestämmas av politiska och inte ekonomiska överväganden.

I detta system skulle det inte finnas någon utsugning, säger Nove, eftersom makten att förfoga över vinster huvudsakligen förblir i händerna på samhället (dvs. parlamentet). Lönerna måste nära överensstämma med produktiviteten, men samtidigt måste det finnas lagliga begränsningar av löneskillnaderna. För Nove är en arbetsmarknad oundgänglig eftersom endast löneskillnader kan kanalisera arbetskraften till den mest effektiva användningen. Frivillig distribution av arbete överskattar inte bara den mänskliga altruismen, utan den enskilde arbetaren skulle också ha det omöjliga ansvaret att veta var den samhällslydande mest förnuftiga arbetsplatsen för honom eller henne återfinns.

All erfarenhet av självstyre visar att en brist på intresse för företagets långsiktiga välmåga uppträder när det inte finns något egendomsförhållande mellan företaget och dess anställda. Noves lösning är att det måste finnas en företagsfond, gemensamt ägd av alla anställda, som ökar och minskar i enlighet med affärernas utveckling. Varje ny arbetare måste köpa en andel i denna fond (om nödvändigt genom lån) och de som slutar erhåller sin andel, som blivit större eller mindre.

Genom denna mekanism anser Nove att arbetarna kommer att utveckla den nödvändiga entreprenörsandan för att öka produktionen i fall av stigande marknadspriser (istället för att minska den för att dra fördel av temporärt ökade inkomster) eftersom deras företag annars kommer att förlora marknadsandelar. Inkomsterna kommer att minska när priserna går ned och på lång sikt kommer detta att leda till en nedskrivning av företagsfonden. För att hindra de mest framgångsrika företagen från att nå en monopolsituation, och därigenom likvidera konkurrensens kraft, hävdar Nove att det är nödvändigt med lagar mot trustar.

Ekonomiska cykler, vilka är oundvikliga i marknadsreglerade ekonomier, kan enligt Nove förhindras. Han anser att kreditpolitik, strategiska investeringar, priskontroll i den centraliserade statliga sektorn, inkomstpolic och skattesystemet är de hävstänger vilka kan användas för att eliminera den ekonomiska cykeln.

Nove anser att hans socialistiska modell är den enda som realistiskt kan genomföras under de närmaste 50 till 70 åren i ett antal länder. Under kommande århundraden är till och med en

helt "socialistisk" värld möjlig, men inte internationell planering. Utrikeshandeln kommer för Nove alltid att fungera på grundval av marknaden.

Efter att kortfattat ha sammanfattat Noves huvudidéer, står det klart att han vill kombinera å ena sidan samhälleligt ägande av de viktigaste produktionsmedlen och demokratisk kontroll av strategiska investeringar och ackumuleringens nivå med å andra sidan marknadsreglering av produktionen och distributionen. Han anser att detta skulle bli en harmonisk kombination och ser inte att det finns en skarp motsättning inbyggd i detta system. Två slags ekonomisk reglering sätts i rörelse som var och en tjänar olika klasser. Denna typ av blandad ekonomi skulle ge upphov till en intensiv klasskamp.

Systemet med konkurrens skulle ständigt undergräva de politiskt bestämda nivåerna för investeringar, eftersom de flesta företags (och arbetstillfällens) överlevnad skulle vara beroende av deras investeringsnivå. Konkurrensen skulle också undergräva lönenivån eftersom den skulle göra driften att ackumulera oemotståndlig, vilket i sin tur skulle innebära att arbetarnas intressen systematiskt skulle underordnas. En spontan tendens till öppet privatägande skulle framträda i Noves modell av "socialismen".

Företagets fond skulle på liknande sätt bli embryot till privat ägande av produktionsmedlen. En del direktörer skulle (i framgångsrika företag med potentiellt stöd från sina anställda) hävda att de ville investera sitt företags fond för att utvidga eller förbättra sitt företags fasta kapital, och därigenom inleda processen med att upprätta äganderätt till det.

Andra direktörer skulle kämpa för rätten att använda sina företags fonder som en källa till externa investeringar eller för lån till andra företag. Där företag inte kan betala tillbaka sådana lån, skulle omvandlingen av skuld till tillgång bli en uppenbar möjlighet för det företag som lånar ut. De skulle organisera sig politiskt för dessa mål, antagligen tillsammans med de småkapitalister och kooperativ som skulle kräva att de begränsningar som påtvingats det privata kapitalets storlek tas bort. En ny bourgeoisie, som framträder ur direktörsskiktet, skulle med andra ord först kämpa för mer rättigheter men sedan för sitt obegränsade klasstyre.

Arbetarna i de företag som inte är framgångsrika, som skulle hotas av låga löner och arbetslöshet, skulle å andra sidan kräva statliga ingripanden. De skulle hävda att misslyckandet för deras företag inte var deras fel utan snarare kan tillskrivas objektiva förändringar i marknadsförhållandena (t.ex. överlägsen konkurrens från ett mycket större företag som tilldelats större investeringar, eller från ett mer utvecklat land) omintetgjorde deras framgångar.

Även om Nove tror att statligt ingripande skulle avstyra recessioner, skulle det verkliga livet visa att marknads dynamik är starkare och ett företags misslyckande skulle helt enkelt vara resultatet av sjunkande efterfrågan i stort. Varför skulle en del arbetare och inte andra lida för konsekvenserna av "systemfel"? Dessa arbetare skulle givetvis också organisera sig politiskt för att generalisera det statliga ägandet, och i konsekvens därmed för genomgripande centralplanering.

En annan faktor skulle också bidra till att klasskampen intensifierades. Under marknads förhållanden upprättas en genomsnittlig vinstkvot i hela ekonomin. Eftersom profitkvoten representerar vinstmängden per enhet av det kapital som använts, är det oberoende av den specifika mängden arbetstid som förbrukats i enskilda företag.

Detta innebär att företag med samma antal arbetare "tjänar" helt olika vinstmängder, vilket beror på värdet av det berörda företags konstanta kapital. Om arbetarnas inkomst, eller andel av företags fond, på något sätt är knuten till företags vinst, skulle det bli stora skillnader i löner och/eller fondandelar. De som skulle tjäna på ett sådant system skulle givetvis vara benägna att politiskt försvara det, medan de som förlorade skulle vara emot det.

Konkurrensens system skulle ständigt undergräva de politiskt bestämda investeringsnivåerna, eftersom företagens (och arbetarnas) ekonomiska överlevnad skulle vara beroende av deras investeringsnivå. Konkurrensen skulle därför undergräva lönenivåerna. Jämlikhet skulle sannerligen inte uppstå ur ett sådant system.

Noves "socialism" är begreppsmässigt instabil, eftersom den representerar ett slags situation av dubbelmakt. Den oundvikliga politiska kampen i hjärtat av en sådan dubbelmakt skulle resultera i definitiv seger för den ena eller andra sidan. Antingen skulle friheten för privat ägande återupprättas och kapitalismen återfå sina fulla rättigheter eller också skulle arbetarna bli herrarna över marknaden.

Ernest Mandel

Även om Ernest Mandel från början beskrev sin föreställning om ekonomin under förhållanden av övergång till socialismen i början av 1960-talet (*Marxismens ekonomiska teori*), utvecklade han sina argument ytterligare i slutet av 1980-talet genom sin kritik av Alec Noves idéer.

Han inledde sin "Defense of Socialist Planning" (*New Left Review* 159, sept/okt 1986) genom att peka på "arbetets tilltagande objektiva församhälleligande" inom "senkapitalismen". Koncentration och centralisering av produktionen har drastiskt minskat andelen arbete som fördelas av marknaden och ökat andelen direkt fördelat arbete.

På liknande sätt har kapitalismen själv konsekvent utvidgat det planerade inslaget i ekonomin. Nove har fel när han säger att endast marknaden kan distribuera de miljoner varor som produceras och att varje försök att planera det oundvikligen skulle vara ineffektivt och byråkratiskt. Privata konsumenter jämför och värderar faktiskt aldrig "miljoner av varor", utan som mest några tusen under en hel livstid.

För det andra tillverkas massor av mellanliggande varor enligt order och köps inte på en marknad. För det tredje produceras inte de flesta produktionsmedel för en anonym marknad utan enligt bestämda specificeringar efter en framgångsrik budgivning. Dagens produktion återspeglar slutligen ett sedan länge etablerat konsumtionsmönster som förändras långsamt och enbart på lång sikt.

Mandel avvisade Noves idé att enbart prismekanismen kan bedöma den relativa intensiteten i olika behov. Mandels teori om behov hävdar att det finns en objektiv hierarki av behov: det finns basbehov, sekundära behov och marginella behov (eller lyxbehov). I den första gruppen finns baslivsmedel, kläder, bostad, utbildning och hälsovård, transporter och tid för rekreation.

Den andra gruppen innefattar ett snävare urval av mat, dryck, kläder, hushållsapparater, förfinade kulturella och rekreationella tjänster liksom privatbilar. Allt annat är lyx. Efterfrågan på basvaror är relativt stabil och ökar inte med ökad inkomst; tvärtom tenderar den att falla. Mandel gjorde således anspråk på att ha tillbakavisat Noves förväntan om en ändlös expansion av behov. Rationellt konsumentbeteende skulle ersätta en påstått instinktiv önskan att ständigt öka konsumtionsnivån. Mandel drog huvudsakligen två slutsatser.

Pengarnas roll i samhället skulle för det första, i enlighet med ökad produktivitet, minska när allt fler varor fritt kunde distribueras utan att öka efterfrågan på dem. Pengar är inte nödvändiga för att medla mellan behov och tillfredställandet av dem; genom marknadsundersökningar kunde man helt enkelt fråga människor vad de ville ha.

Den subjektiva grunden för produktion av varor och cirkulation av pengar skulle för det andra vittra bort. Konkurrensen skulle bara bli kvar i produktionen av lyxvaror och skulle bli mycket mindre intensiv än vad den är idag. Ett visst "tyranni över behoven" skulle existera

under socialismen så länge som sekundära och marginella behov inte helt kunde tillfredställas, men ett sådant ”tyranni” skulle vara mycket mer rättfärdigat än det som finns under kapitalismen.

Mandel hävdade att varken kapitalism eller byråkratisk planering någonsin kunde ha fungerat, om det inte vore för vad han kallade ”objektivt informellt samarbete”. Konsumenter reagerar aldrig på ett enkelt sätt inför prissignaler när de bestämmer vad de ska köpa. Varken affärskunder eller företag byter affär eller kontraktspartner bara på grund av små prISRörelser.

Etablerade mönster för samarbete är helt avgörande. Samtidigt finns det, även inom kapitalismen, exempel (t.ex. elektricitet i många länder) där varken produktion eller distribution regleras av priser. Efterfrågan är i hög grad förutsägbar i dessa fall, produktionen är helt igenom monopoliserad och priser kalkyleras som kostnaden plus förutbestämda vinstmarginaler. Fri distribution under socialismen skulle minska byråkratin även i jämförelse med kapitalismen. Således hävdade Mandel att en tredje väg mellan den blinda marknaden och en omfattande byråkrati var möjlig.

Mandel berörde också frågan om huruvida hans betoning av ”objektivt informellt samarbete” inte skulle leda till institutionalisering av rutiner och vanor och därigenom undertrycka kreativitet och innovation. Han var övertygad om att de direkta producenternas intresse av att minska sin arbetsbörda och förbättra sin miljö skulle räcka för att fungera som ett incitament att minska kostnaderna och förhindra ineffektivitet.

Människor skulle sannolikt arbeta mindre och därför skulle en del onödiga varor inte produceras, men det skulle inte utgöra något problem. Socialismen kännetecknas inte bara av en ökad konsumtion utan av en tilltagande civilisering. Mandel har pekat på det faktum att många innovationer och upptäckter har gjorts utan något kommersiellt incitament.

Konkurrens är inte något nödvändigt inslag i innovationer. De djupare impulserna för tekniska framsteg och andra innovationer härrör ur den naturliga tendensen hos de direkta producenterna att hushålla med tiden, och ur den mänskliga nyfikenheten i allmänhet. Mandel hänvisade i detta sammanhang till erfarenheterna av de israeliska kibbutzerna, där arbets-effektiviteten är högre än i den omgivande marknadsekonomin.

Mandel har i sin framställning inkluderat en modell för hur han trodde att en socialistisk ekonomi skulle fungera. Årliga nationella och internationella kongresser med arbetarråden skulle besluta om samhällets mest centrala behov, om nivån på ackumuleringen och distributionen av resurser mellan olika sektorer liksom om arbetsveckans längd. Samtidigt skulle omfattningen av tillgängliga resurser för distribution via marknaden fastställas för ”varor och tjänster som inte är väsentliga”.

På den grunden skulle en allmän plan utvecklas som relaterar de nödvändiga intagen och uteffekterna med varandra. Den skulle emellertid inte innehålla speciella åtaganden för enskilda sektorer eller regioner. Istället skulle de självstyrande organen för dessa sektorer och regioner (dvs. respektive arbetarråd) konkretisera planen och delegera specifika uppgifter till enskilda ekonomiska enheter.

I avdelning I (produktionsmedel) skulle produktblandningen huvudsakligen följa ur tidigare beslut. I avdelning II (konsumtionsvaror) skulle produktsortiment och produktionens omfattning bestämmas i samarbete med respektive demokratiskt valda konsumtionsföreningar. Beslut skulle fattas med hjälp av modeller och prototyper. Marknadsundersökningar kan anta formen av att konsumenter identifierar de varor som av ett antal alternativ bäst tillgodoser deras önsknings. Resultaten skulle sedan vägleda produktionen. Det skulle givetvis också bli en viss planerad överproduktion för att tillåta fluktuationer i efterfrågan.

Arbetarråden i fabrikena skulle stå fria att besluta om arbetsmetoder i enlighet med de anställdas önsknings. Ökningar av arbetsproduktiviteten skulle omedelbart vara till nytta för arbetarna så länge som kvalitetskraven från konsumenternas kontrollorgan tillgodosågs.

Mandels modell antog att arbetarna skulle garanteras vissa fria varor och tjänster som en "sammällslön". Enskilda inkomster i pengar därutöver skulle vara beroende av kvalitetsmått och koefficienter för arbetsbelastning. Det skulle inte finnas några barriärer för flödet av korrekt information om exempelvis produktkvalitet eller tillförlitlighet, eftersom den självstyrande arbetarklassen inte skulle tjäna något på missledande information.

Mandel hävdade att ett sådant system skulle inkorporera en mäktig mekanism för självkorrigering, eftersom beslutsfattarna (dvs. arbetarna) omedelbart skulle känna konsekvenserna av felaktiga beslut och således snabbt skulle lokalisera och åtgärda svagheter och misstag.

Mandels arbete är ett viktigt bidrag till planeringens sak och mot marknadssocialismen. Han har helt rätt när han säger att "arbetets ökade objektiva församhälleligande" innebär att allt större delar av ekonomin även under kapitalismen organiseras i enhetlighet med ett slags plan. Inte ens de nyliberala privatiseringarna och avregleringarna under 1980- och 1990-talet kunde vända denna historiska tendens.

Även om statliga ingripanden minskat i en del länder, har nya vågor av kapitalkoncentration ägt rum över hela världen och ännu mer ökat graden av monopolisering i den kapitalistiska ekonomin. De transnationella företagens stora ekonomiska imperier fungerar inte internt enligt marknadskriterier, trots införandet av "vinstcentrum" och "utlokalisering" av komponenter som inte är lönsamma. Med strategiska investeringar, forskning och utveckling av nya produkter, finns det fortfarande ett växande inslag av planering i storföretagens "politik".

Även om det ägde rum en viss avreglering av nationella handelshinder vid sidan av tullar, och ytterligare konkurrens och marknadsmekanismer infördes i vissa sektorer av den globala kapitalistiska ekonomin, har de inte varit tillräckliga för att tillbakavisa marxismens argument att det finns en långsiktig tendens mot monopolisering och manipulation av marknaden.

Trots den nyliberala ideologin har avregleringen stannat inom bestämda gränser. När för det första en del handelshinder vid sidan av tullar tas bort, upprättas andra. Den ständiga tendensen till handelskrig mellan de stora imperialistiska blocken är en konsekvens därav. Före den senaste vändningen till "globalisering", fanns det för det andra redan monopolistiska strukturer i världsskala inom vissa områden och inom dessa kunde marknadskonkurrens helt enkelt inte skapas på befallning.

Även där konkurrens har skapats, kommer för det tredje dess obönhörliga konsekvens att som alltid bli att framgångsrika företag tvingar bort eller tar över de mindre framgångsrika. Vad som förändrats är att detta nu kommer att äga rum i en ännu mer global omfattning än tidigare, just på grund av "öppnandet av nya marknader". Mandel har därför helt rätt när han säger att den historiska trenden som mest bara för tillfället har tappat fart av nyliberalismens återupplivande under de senaste 15 åren.

Mandel gör på samma sätt rätt när han ifrågasätter den påstått centrala betydelsen av marknadspriser för den enskilde konsumenten. I otaliga fall skulle "objektivt informellt samarbete" överskugga prissignaler. Både det ökande församhälleligandet av arbetet och informellt samarbete är viktiga utgångspunkter för varje socialistisk ekonomi, vilka redan utvecklas under kapitalismen. Socialismen är inte bara en idé eller en blåkopia som skapats i huvudet på intellektuella. Den är grundad på objektiva tendenser inom kapitalismen som ytterligare utvecklas och generaliseras under den proletära diktaturen.

Vi instämmer slutligen med Mandel i att vinster och löner på inget sätt är de enda tänkbara incitamenten för ekonomisk effektivitet och innovationer. I ett socialistiskt samhälle skulle "sahällsutdelningen", dvs. en uppskattning av framsteg för hela samhället, bli drivkraften för ekonomisk aktivitet. I ett helt klasslöst samhälle innebär framsteg för helheten samtidigt framsteg för den enskilde. För första gången sedan den primitiva kommunismen, skulle det inte finnas någon motsättning mellan de två.

Inte desto mindre skulle detta förutsätta en enormt hög medvetandenivå, som överskridit alla individualistiska och partikularistiska begränsningar. Nove påpekade gentemot Mandel att det för den enskilde, även med den bästa vilja i världen, är omöjligt att se vad som är det "allmänna goda" i varje speciell omständighet.

Den enskilde saknar alltid information eller motivation. Detta argument besvaras otillräckligt av Mandel. För honom är det arbetarnas organiserade självstyre som ska omvandla arbetets objektiva församhälleligande till ett subjektivt församhälleligande och således skapa ett medvetande som är inriktat på hela samhällets välmåga.

I Mandels föreställning om socialismen skulle värdelagens blinda mekanism ersättas av arbetarnas organiserade självförvaltning. Marknaden, pengarna och priserna skulle överleva enbart i en liten, underordnad sektor. Alla andra varor, speciellt de som tillfredställer grundläggande och sekundära behov, skulle ges bort gratis. Frågan om hur mycket som ska produceras av vad, skulle besvaras av forskningen, och investeringsnivåerna härledas därur.

Detta är otillräckligt eftersom det ignorerar det faktum att socialistisk planering behöver någon form av kvantitativ standard med vars hjälp man kan mäta produktiviteten i olika teknologier och olika slags arbetsorganisationer för att beräkna proportioner och avgöra konsumtionens möjliga nivåer. Socialistisk ackumulering måste fortfarande överensstämja med vissa ekonomiska lagar, exempelvis lagen om optimal proportionalitet.

Mandel accepterar att pengar och priser spelar en roll i övergångssamhället, men han tycks förutse att de under socialismen skulle ersättas enbart av "bruksvärden". Varje rationell planering måste emellertid relatera konkreta bruksvärden till den mängd arbete som krävs för deras produktion. Mänskligt arbete måste när allt kommer omkring användas så omsorgsfullt som möjligt, och det inkluderar behovet att förkorta arbetstiden. För att kunna vägleda utvecklingen i den riktningen, kan pengar och priser helt enkelt inte upplösas i intet.

Samtidigt som det är sant att pengarnas roll för enskilda inköp kommer att minska på grund av att det socialistiska samhället skulle utvidga sfären för samhällelig tilldelning, kommer det fortfarande att finnas ett behov att beräkna arbetstiden som den kvantitativa och abstrakta (dvs. statistiska) återspegligen av den konkreta produktionsprocessen. Denna spegel kommer inte bara att tillåta enskilda arbetare att se sitt eget bidrag i hela sammanhanget, utan det är förutsättningen för att arbetarnas demokratiska kongresser ska kunna fatta rationella beslut om proportioner, prioriteringar och perspektiv.

Det skulle inte, till skillnad från kapitalismen, finnas någon motsättning mellan abstrakt och konkret arbete. Beräkningen av arbetstiden skulle därför inte vara värdelagen i en annan form, den skulle inte upphöja vare sig merproduktionen eller förkortningen av arbetstiden till en abstrakt, övergripande och automatisk princip. Det levande arbetet skulle tvärtom bli suveränt inom den ekonomiska processen och beräkningen av arbetstiden därmed bli det instrument med vilket arbetarna skulle kunna utveckla sin ekonomi i enlighet med den socialistiska ackumulationens lagar.

Varje utvald prioritering i den övergripande planen har konsekvenser inom andra områden och dessa konsekvenser kan bara fastställas genom beräkning av den arbetstid som krävs för att uppnå de prioriterade målen. Det kommer att bli genom beräkningen av arbetstid och

identifieringen av prioriteringar för användning av den tillgängliga arbetstiden, som det socialistiska samhället kommer att kunna uppnå proportionalitetens och jämlikhetens mål.

Arbetstiden kommer slutligen också att spela en roll i distributionen av varor som inte är väsentliga. Den (lägre) socialistiska epoken har, i brist på kommunistiskt överflöd, till uppgift att föra upp hela världen till en liknande nivå av utveckling och levnadsstandard. Detta förutsätter en enorm ökning av produktiviteten som bara kan uppnås under en betydande tidslängd. Så länge som tillgången på varor för "sekundära behov" ligger under efterfrågan, och i den utsträckning som det socialistiska samhället vill ge utrymme för "konsumentens fria val", kommer det att finnas ett behov av "arbetstidskupper" för att reglera tillgången till dessa varor.

Sammanfattningsvis måste vi alltså dra slutsatsen att Mandel, liksom många andra betydande centrister före honom, gav ett positivt bidrag till debatten om det socialistiska samhällets politiska ekonomi. Detta är speciellt sant vad gäller hans betoning av de objektiva tendenserna inom kapitalismen att på en och samma gång bana väg för sitt eget fränfalle och upprätta förutsättningarna för framtidens samhälle.

Samtidigt förenklade Mandel problemen i ekonomins socialistiska organisering och lade således det socialistiska projektet öppet för borgerlig kritik. Han misslyckades med att avgränsa sig själv mot utopiska föreställningar om socialismen som "en bruksvärdesekonomi", eller som Eugen Varga formulerade det 1919, som ett "system av naturaekonomi".

När han helt riktigt utdelade slag både mot den nyliberala anstormningen mot socialismen och den marknadssocialistiska kapitulationen inför den, kastade Mandel ut barnet med badvattnet. Samtidigt som han hade rätt när han förnekade en evig roll för värde, priser och pengar, hade han fel när han struntade i nödvändigheten av kvantitativa standardmått för socialistisk planering. Han förklarade inte hur motsättningen mellan abstrakt och konkret arbete under kapitalismen skulle kunna omvandlas till en överensstämmelse under socialismen. Således förblev Mandels svar till marknadssocialisterna ofullständigt.

Övergången till socialismen

För Adam Smith var arbetet "en förbannelse över Adam". Frihet och lycka var för de klassiska ekonomerna identiskt med att vara fri från tvånget att arbeta. Idén att arbete kunde vara en frigörande aktivitet, och inte vad det i allmänhet är för de flesta under kapitalismen, en utifrån påtvingad nödvändighet, kunde den borgerliga nationalekonomin inte föreställa sig. Marx uppfattning var annorlunda:

"Arbetet är [...] ett av alla samhällsformer oberoende existensvillkor för människan, den eviga naturnödvändigheten att sörja för ämnesomsättningen mellan naturen och människan [...]." (*Kapitalet*, I, Cavefors 1969, s. 38)

Att arbeta, att omvandla naturen med ett ändamålsenligt projekt i sikte, är mänsklighetens essens. Det kan som sådant inte undvikas – vilket vore omöjligt och utopiskt – men helt och hållet omvandlas genom kapitalismens avskaffande.

Den socialistiska revolutionen kommer att överföra all politisk makt till proletarietets halvstatliga institutioner (arbetarråd, arbetarmiliser etc) och samtidigt inleda radikala ekonomiska åtgärder. Det är inte sannolikt att en ny arbetarstat omedelbart kommer att expropriera alla produktionsmedel som befann sig i privata händer. Arbetarstaten kommer att börja med exproprieringen av de stora bankerna, fabriker och handelsorganisationerna.

Samtidigt kommer staten att börja bygga en ekonomisk administration och planeringsorgan som med tiden kommer att vidga sitt verksamhetsområde. Den tid det tar att förstatliga den

stora mängden av produktionsmedel kommer att vara beroende av varje lands utvecklingsnivå. Under den processen kommer klassutsugningen att fortskridande avlägsnas och det privata tillägnandet av merarbete att avskaffas.

Från övergångens början kommer huvuddelen av överskottet att tillhöra samhället, dvs. de direkta producenternas demokratiska sammanslutning. Arbetarna kommer följaktligen att upphöra att vara alienerade från produkten av sitt arbete. Arbetarens arbete kommer inte att bli samhällsligt genom det privata utbytet på en anonym marknad. Det kommer att bli omedelbart och direkt samhällsligt eftersom dess innehåll och form kommer att vara föremål för demokratisk diskussion och debatt.

Arbetarna kommer inte heller att vara alienerade från arbetsprocessen. De kommer inte längre att vara föremål för förtryck på arbetsplatsen, underkastade klockans och direktörens tyranni. Maskinen kommer inte att diktera arbetets hastighet för maskinskötaren, utan tvärtom. Arbetaren kommer dessutom inte att vara begränsad till en typ av konkret arbete under hela sin livstid. Tillgång till omskolning och utbildning kommer inte att bära klassursprungets stämpel, och ännu mindre vara beroende av tillgång till privata källor till rikedom. En sådan utbildning kommer att skapa skiftande yrkeskunskaper som kan komma till användning under varje människas livstid, och därför är man inte längre vad man gör.

Det socialistiskt inriktade samhället kommer att garantera att varje människas medfödda och förvärvade förmågor upptäcks och ges näring i så full utsträckning som möjligt, fritt från det förtryck som för närvarande uppstår ur klassursprung, kön, etnisk tillhörighet eller sexuell läggning. Så mycket enformigt och rutinmässigt arbete som möjligt kommer att automatiseras. Uppdelningen mellan mentala och manuella sysselsättningar kommer fortskridande att övervinnas. Uppdelningen mellan den tid som tillbringas på arbetsplatsen och fri tid kommer i ökad utsträckning att brytas ned. Dessa överväganden bestämmer den marxistiska inställningen till socialismen. Övervinnandet av alienationen, ett slut för varuproduktionens fetischism och skapandet av möjligheten till verklig frihet i och med slutet på människans förhistoria.

Samtidigt som marxister inte försöker argumentera för socialismen på grund av dess överlägsna effektivitet i förhållande till kapitalismen, är socialismen ett system för ekonomisk organisering. Och varje skolbarn som studerar ekonomi för första gången inser ”det ekonomiska problemet” som alla mänskliga samhällen måste konfrontera: hur ska en relativt gränslös mängd av behov och önskningar kunna tillfredställas med relativt knappa ekonomiska resurser.

Produktionen och konsumtionen av dessa varor har hittills genomförts inom ramen för olika samhällsliga (klass-) förhållanden. Alla klassamhällets produktionsätt (det antika, feodala och kapitalistiska) har i allmänhet ökat det mänskliga arbetets övergripande produktivitet, men inom ramarna för antagonistiska och motsägelsefulla produktionsförhållanden. Socialismen kommer att vara det första progressiva produktionsättet utan antagonism och kommer därigenom att kunna öka det mänskliga arbetets produktivitet till nya höjder.

När klassamhällets återstoder och konflikter med tiden minskar, kommer huvudmotsättningen i det ekonomiska livet att vara mellan människans strävan och naturen själv.

Inte desto mindre kommer ”det ekonomiska problemet” att kvarstå under övergångens tidiga stadier. Vad ska produceras, hur och i vilka proportioner utifrån det fortsatta tillståndet av ekonomisk knapphet? Hur kommer produktionen och konsumtionen att försonas med varandra nu när utsugningen av massan av mänskligt arbete genom en minoritet av privata egendomsägare har störtats? Demokrati och bemyndigande är inte tillräckligt för framryckningen till socialismen på det ekonomiska området.

Ekonomiska mål och ekonomisk reglering

Om friheten är insikten om nödvändigheten så måste det ekonomiska livet under övergången till socialismen regleras genom det medvetna tillämpandet av en rad utvecklingslagar som styr produktion och konsumtion, lagar som garanterar jämvikt och expansion. Av den orsaken avvisar vi idén (från Bucharin) att det inte finns någon nationalekonomi för den socialistiska övergången utan bara "social ingenjörskonst". Istället instämmer vi i den bredare definition av "politisk ekonomi" som Engels formulerat:

"vetenskapen om de betingelser och former, under vilka de olika mänskliga samhällena producerat och utbytt och under vilka de i enlighet därmed under olika perioder fördelat produkterna". (*Anti-Dühring*, s. 206)

Innebär det att värdelagen i någon form fortsätter att reglera övergången till socialismen, eller att den blir "genomskinlig" och "omvandlas" så snart produktionsmedlen tas ur privata händer, som Stalin en gång hävdade? Inte alls!

För Marx och Engels var värdelagen en ekonomisk kategori som "uttryckte producenternas mest vidsträckta underkastelse i förhållande till sina egna produkter". Under socialismen kan förhållanden mellan individer vars arbete är gemensamt inte uttrycka sig i form av "värdet" av "ting", och kan följaktligen inte styras av "värdelagen". Så snart arbetskraften upphört att vara en vara, så kan inget "ting" som framställs genom arbetet vara underkastat värdelagen.

Detta innebär inte ett förnekande av att värdelagen under övergången till socialismen återstår som en kvardröjande regulator, även om den är på tillbakagång. Överallt där varuproduktion och utbyte äger rum, kommer också värdelagen att fortsätta att existera. I industriellt efterblivna länder med en hög nivå av privata jordbruk, varuproduktion och utbyte, måste proletariats diktatur sträva efter att ackumulera för att delvis kunna industrialisera genom att manipulera värdelagen i sitt intresse. Detta var grunden för Preobrasjenskis lag om primitiv socialistisk ackumulation i Sovjetunionen på 1920-talet, och den kommer att förbli grunden överallt där den teknologiska eller politiska grunden för frivillig kollektivisering av jordbruket inte existerar.

Denna situation kan knappast beröra något land inom OECD i sina inre produktionsförhållanden. Det är osannolikt att det kommer att finnas någon betydande varuproduktion utöver tillhandahållandet av vissa personliga tjänster som inte involverar hyrd arbetskraft. Övergången till socialismen kommer emellertid definitionsmässigt att i sina tidiga stadier inbegripa det mer eller mindre systematiska utbytet av varor och tjänster mellan arbetarstater och kapitalistiska länder.

Värdelagen (under vars makt varorna kommer att produceras i de kapitalistiska länderna) kommer följaktligen på flera sätt att påverka arbetarstaterna. Den kommer för det första att påverka valet mellan att investera resurser i framställning av tidigare importerade varor eller att fortsätta att importera dem.

Om arbetarstaten för det andra försöker konkurrera om marknader med kapitalistiska rivaler för att få inkomster av export, så kommer en sådan konkurrens att tvinga den socialistiskt inriktade industrin att öka sin produktivitet till eller hålla den kvar på världsmarknadens nivå. Detta gäller ännu mer med tanke på den moderna kapitalismens starkt integrerade internationella karaktär. Konsekvenserna av ett fullständigt tillbakadragande från all internationell handel skulle vara katastrofal för en utvecklad industrination som har störtat kapitalismens välde.

Det kan för det tredje bli nödvändigt under en period att tillåta utlandsägda koncessioner för utsugning av arbete i utbyte mot en del av vinsterna, istället för att tillåta underutnyttjande av

resurser. Värdelagen kommer bara att upphöra att spela någon roll under socialismen, med vilket vi menar ett system av världsproduktion som kontrolleras av en enda decentraliserad ekonomisk organisation. Till dess kan enskilda arbetarstater bara försöka använda och manipulera värdelagen till nytta för den socialistiska ackumulationen.

Pengarnas roll i övergången till socialismen

Under kapitalismen rör sig priserna kring varornas värde, dvs. den mängd av samhälleligt nödvändig arbetstid som de innehåller. Även om vilken som helst varas värde är okänt för både kapitalist och arbetare, eftersom produktionen är åtskild från samhällets önskningar och behov, mäter marknadsmekanismen inte desto mindre det inneslutna värdet, även om det är indirekt. Värdet är inte ett medfött kännetecken utan ett samhälleligt förhållande. Det faktum att producenterna av en vara inte kan veta hur mycket samhälleligt nödvändigt arbete som finns i den följer av produktionens bristande församhälleligande. Värdet kan bara ungefärligt uppskattas via marknadens pris (i pengar).

Marx visade kortfattat i volym 1 av *Kapitalet*, och mer grundligt i volym 3, att marknadspriset inte bara kan, utan måste, avvika från värdet. Helt bortsett från marknadens förvrängningar och den pendlande prismekanismen, beror detta i grunden på en hela samhället omfattande process av utjämning av profitkvoterna. Utifrån en kraftigt varierande organisk sammansättning av kapitalet, vilket är fallet i alla komplicerade industriella ekonomier, producerar olika företag och olika industribranscher spontant olika profitkvoter.

Miljoner av bytesakter utjämnar dem ungefärligt, och omvandlar därigenom varuvärden till produktionspriser. Marknadsmekanismen får sedan marknadspriserna att röra sig kring produktionspriserna, inte kring värdena. Detta är på ett systematiskt sätt fallet under kapitalismen och är en viktig orsak till att kapitalismen behöver en prisenhet som formellt är fullständigt oberoende av värdet.

Det monetära systemet är således inte bara historiskt förbundet med kapitalismen utan är intimt förbundet med det döda arbetets herravälde över det levande, vilket inte bara återspeglar att samhälleliga värden är osynliga utan också tillhandahåller den nödvändiga flexibiliteten för att hantera prisernas systematiska avvikelser från värdena. Utjämningen av profitkvoterna ser till att kapital med hög organisk sammansättning erhåller extraprofit, som ligger över det mervärde som produceras av deras "egna" anställda. Det är ett annat uttryck för kapitalets diktatur över arbetet, och pengar är den olja som smörjer den kapitalistiska maskinen.

I en arbetarstats övergångsekonomi inför avskaffandet av privat ägande till produktionsmedlen omedelbart viktiga förändringar i användningen av pengar och priser, men de kan långt ifrån "avskaffas". Som ett nedärvt instrument från kapitalismen måste de tvärtom användas under övergången så länge som varuproduktion och utbyte existerar antingen inom arbetarstaten eller mellan den och kapitalistiska länder. Marknad och pengar utgör under den första fasen av proletariats diktatur de enda mätmetoderna och förblir således grunden för kalkylering.

Planeringen kommer i första hand att inledas med specifika centrala projekt och kommer senare att generaliseras till allt större delar av ekonomin. På det här stadiet måste planeringen jämföra sina resultat med marknadens standard: "ett verkligt utprovande av kalkyleringar a priori med hjälp av en allmängiltig motsvarighet, en sak som är otänkbar utan ett stabilt monetärt system", som Trotskij uttryckte det. (*Den förrådade revolutionen*, Partisan 1969, s. 53) Trots att planeringen inlett kommer arbetarstaten därför att använda pengar som ett sätt att mäta. Värdelagen kommer att dominera inom de sektorer som inte är planerade och kommer att spela en viktig om än begränsad och kontrollerad roll i hela ekonomin.

Inte desto mindre kommer det från början att inträda förändringar i pengarnas funktion. Marknadspriserna under kapitalismen visar de proportioner till vilka alternativa varor byts på marknaden. De överför en mycket snäv mängd av information. Priser uppfattade som kostnaden för alternativa användningar av samhälleligt arbete kommer att behöva utformas under övergången till socialismen. Utan dem skulle det vara omöjligt att mäta förbättringar av produktiviteten eller göra rationella bedömningar mellan alternativa val av investeringar.

Privata varuproducenter är inte intresserade av en rad av externa (dvs. samhällliga) kostnader, inte heller är de intresserade av de långsiktiga effekterna av sina beslut. Verkliga kostnadspriser kan ta hänsyn till olika samhällliga kostnader som ligger utanför det enskilda företagets räckvidd. Samtidigt som de rådande produktionskostnaderna i den teknologiskt utvecklade kapitalistiska världen måste tillhandahålla ett riktmärke för kostnadspriser under övergången, kommer det postkapitalistiska samhället att behöva utforma kostnadspriser för varor och tjänster som återspeglar kostnaden för dessa externa faktorer (t.ex. inhemsk miljöförstöring, kostnaden för importerade alternativ) på kort och lång sikt.

Genom användningen av simultana ekvationer, kommer priser att fastställas vilka tar hänsyn till effekterna av ett antal variabler (såsom med tiden förändrade investeringsnivåer i olika sektorer) vilka kapitalistiska marknadspriser inte kan återspegla.

Ett sådant system skiljer sig inte bara från det sätt som penningpriser utformas på under kapitalismen, utan också från användningen av priser i de byråkratiskt planerade ekonomierna. Försöken att där utforma artificiella, till och med godtyckliga, priser (t.ex. priset på bröd) för att påverka efterfrågan måste avvisas. Det är inte bara så att det inte korrekt signalerar de verkliga kostnaderna för samhället utan uppmuntrar till slöseri i användningen av vissa produkter. Även om arbetarstaten i de inledande stadierna medvetet kommer att påverka efterfrågan på en del konsumtionsvaror och tjänster genom beskattning eller riktade bidrag, kommer den fortfarande att behöva kunna mäta de verkliga kostnaderna i arbetstid för dessa varor och tjänster. Även sådana subventioner kommer att bli överflödiga i den utsträckning som en jämlik inkomststruktur överväger.

Givetvis kommer den nedärvda användningen av pengar som bytesmedel att minska under övergången till socialismen. (Även om pengar kommer att behålla sin funktion som bytesmedel för internationell handel med kapitalistiska länder under övergången till socialismen, vilket gör det nödvändigt med accepterade internationella pengar.) I första hand kommer många varor att erkännas av samhället som nödvändiga och distribueras som en rättighet och betalas genom samhällelig beskattning (t.ex. en miniminivå på bostäder, kläder och matvaror.) Det kommer inte att finnas något behov av att köpa eller sälja dem, en transaktion som kräver pengar.

Under kapitalismen konsumerar de flesta människor endast några tusen olika slags varor under en hel livstid. Med tiden kommer alltför många av dessa varor att distribueras automatiskt som en erkänd social rättighet. När arbetets produktivitet förbättras, kommer priset på sådana varor (som korrekt återspeglar en krympande andel samhälleligt arbete) att minska till neremot noll. De kommer att bli "alltför billiga för att mäta" och påföras förteckningen över utbyten som äger rum utan pengar. Fram emot kommunismen kommer pengarnas roll (som ett självständigt fysiskt uttryck för olika mängder samhälleligt arbete) att försvinna och ersättas av rena räkneoperationer som enheter/timmar av samhälleligt arbete.

Under de senare faserna av övergången till socialismen, vilka sannolikt kommer att uppnås tidigare i högindustrialiserade länder än i efterblivna, kommer nya "socialistiska" beräkningsmetoder att uppträda. Vi måste ha klart för oss att värdekategorin kommer att förlora sin betydelse inom den planerade ("socialistiska") sektorn i den utsträckning som planen faktiskt relaterar samhällliga behov till distributionen av arbete. "Värde" (dvs.

abstrakt arbete) som något annat än den mängd konkret arbete som investerats kommer att vittra bort när arbetet blir direkt samhälleligt.

Därför kommer uppgiften inte bli att utforma penningpriser som återspeglar värdet, dvs. mängden samhälleligt nödvändigt arbete, mer exakt än marknadsmekanismen gör. I den utsträckning som marknaden är begränsad och övervunnen av planeringens utvidgning, kan den inte längre spela rollen som ett korrektiv. Därför kommer värdeinriktade penningpriser alltmer att framstå som godtyckliga. Av dessa orsaker kommer ett annat sätt för ekonomiska mätningar att behöva upprättas.

Inom den planerade sektorn av arbetarstatens ekonomi kommer det inte att finnas något behov av en mekanism som utjämnar profitkvoterna och därigenom utformar produktionspriser. Det kommer inte att finnas någon automatisk mekanism som belönar de mer produktiva företagen i form av extravinster. Beslut om var investeringar ska göras, vilken produktion som ska utvidgas och vilken som ska minskas, kommer att fattas av arbetarråden på grundval av information om samhällliga och ekologiska konsekvenser och arbetskvantiteten.

Det kommer givetvis att kvarstå en skillnad mellan mängden konkret arbete som är nödvändigt för att producera en speciell produkt i en speciell anläggning och mängden nödvändigt arbete för samma produkt på den samhällliga nivån, dvs. genomsnittet. Det senare är nödvändigt för nationella och globala kalkyler och planering, medan det förra är grunden för enskild konsumtion. Det är därför klokt att skilja mellan det enskilda och det samhällliga "arbetsvärdet" av all produktion. "Arbetsvärde" är i detta sammanhang något helt annat än värdet inom varuproduktionen. Det är identiskt med konkret arbetstid och därför känt i förväg.

Arbetskvitton kommer i ökad utsträckning att ersätta pengar där utbytet av lönefonden mot konsumtionsvaror ännu fortsätter. Det kommer varken att vara nödvändigt att använda kvitton där det bara är fråga om att räkna de varor och tjänster som distribueras direkt till alla medborgare som en rättighet, eller för att hålla reda på flödet av material och arbete i industrier inom avdelning I och II fram till slutkonsumtionen. Här kommer dataprogram för redovisning att räcka.

Arbetskvitton kommer att användas av arbetarna i utbyte mot det arbete som förbrukats och kommer att representera antalet arbetade timmar. Kvittot kan bytas mot en mängd varor och tjänster som förkroppsligar samma mängd arbetstid som kupongen. I detta fall är kvittot en rent passiv representation av samma mängd samhälleligt nödvändigt arbete i olika former.

Kvittot kan emellertid också uppträda som pengar där det planerade "värdet" av en produkt visat sig vara felaktigt. Om det planerade "värdet" av en produkt exempelvis är två timmar av samhälleligt nödvändig arbetstid men arbetarna är villiga att byta tre kvitton mot det på grund av bristande tillgång, skulle detta demonstrera ett fel i fördelningen av tid inom planen. Återstoden av marknadsmekanismen skulle således tjäna till att med Trotskijs ord "verifiera planen". I detta fall är utbytesakten inte passiv utan bestämmer i efterhand mängden av samhälleligt nödvändig arbetstid i produkten. En sådan erfarenhet skulle givetvis vara ett tecken på att planen behövde korrigeras. Det skulle bli fråga om att korrigera tillgången för de varor som fanns i för stor mängd.

Reglering genom arbetstid

Uppbyggnaden av en planekonomi innefattar av nödvändighet det medvetna fördelandet av resurser för att uppnå uppsatta mål. Även om beräkningen av arbetstiden tillhandahåller medlen för att mäta fördelningen, reglerar den inte själv det ekonomiska systemets funktion på det sätt som värdelagen gör under kapitalismen. Ekonomisk reglering följer istället av beslutsfattandet i arbetarstatens politiska system.

Den samhällseliga produktionen måste sträva efter att med tiden höja arbetsproduktiviteten genom optimal (inte nödvändigtvis maximal) användning av alla produktionsfaktorer. En optimal nivå av produktion är en nivå som är förenlig med andra mål såsom förkortning av arbetsdagen och en ökning av mängden tid som är tillgänglig för utbildning och fritid liksom att tillåta en rationell användning av råvaror som inte är förnyelsebara och planerad reproduktion av förnyelsebara resurser.

Utan en fortskridande ökning av den disponibla tiden kommer det att vara omöjligt för arbetarna att utveckla sig själva som helgjutna individer. Utbildning och bedrivandet av en hel rad aktiviteter kommer att bli nödvändiga förutsättningar för ett aktivt deltagande i den massivt utvidgade process av beslutsfattande som kommer att vara ett av övergångens drag. Att ta kollektiv kontroll över ens eget liv, på arbetsplatsen, i lokalsamhället och över de mångahanda ekonomiska och politiska besluten, kommer att kräva tid och studier.

Därför följer att samhället kan vilja koncentrera förbättringar i produktiviteten till de industrier som ansvarar för konsumtionsvaror för att minska mängden nödvändig arbetstid som krävs för att reproducera arbetet. Syftet med att minska den nödvändiga arbetstiden är inte, som det är under kapitalismen, att maximera längden av merarbetet. Det är istället att öka den tillgängliga arbetstiden. Merarbetets tid är med andra ord inte den oberoende variabel som till varje pris ska maximeras, utan en beroende variabel.

När väl arbetsdagens längd har fastställts och mängden tillgänglig tid formulerats av planen, så återstår givetvis den materiella produktionens omfång och struktur. Produktionens mål är nu inte produktion för dess egen skull, och inte heller vinstmaximering. Produktionen måste istället tjäna slutkonsumtionen, behoven hos producenternas demokratiska sammanslutning.

Under kapitalismen är de enda "behov" som erkänns som legitima de som uppträder genom utbyte på marknaden och förmågan att betala. De enda behov som erkänns som "rationella" är därför de som faktiskt existerar på marknaden. Så är det även om livsmedel exporteras från svältdrabbade områden eller semesterhem för de rika existerar sida vid sida med tusentals hemlösa. Ett rationellt "behov" är däremot från en socialistisk utgångspunkt ett behov som är relaterat till att säkra tillhandahållandet av livsmedel, bostäder, kläder och tillgång till rekreation och utbildning för alla.

För att uppnå detta, kommer det att vara nödvändigt att massivt höja produktivkrafternas nivå. I den meningen styrs produktionen av den socialistiska ackumulationens lag. Det kommer att bli nödvändigt att höja ackumulationens nivå (speciellt för investeringar i en modern industri) samtidigt som konsumtionens volym ökar. Detta kan göras på olika sätt.

En omorganisering av den internationella och nationella arbetsdelningen kommer för det första att producera ökade vinster av storskalighet och ökad effektivitet. Detta kommer att inkludera de landvinningar som kan göras utifrån en eliminering av kostsamma handelshinder och den rationella användningen av teknologiska innovationer i hela industrin, vilket nu förhindras av privategendomen.

En drastisk minskning av improduktiva utgifter (t.ex. vapen, specifikt kapitalistisk byråkrati, kostnader för marknadsföring av de flesta konsumentvaror, slösaktiga och samhällseligt skadliga "lyxutgifter") kommer för det andra att tillåta en omdirigering av samhällseligt arbete för produktiv användning.

Exproprieringen av privatägandet till produktionsmedlen kommer för det tredje att tillåta full sysselsättning av arbetskraften och andra resurser och därigenom en massiv ökning av varor och tjänster.

Det kan för det fjärde förväntas att en betydande ökning av arbetsproduktiviteten kommer av att lönearbetets förtryckande och påtvingade karaktär försvinner. Nytt utrymme för det kollektiva arbetets initiativ och uppfinningsrikedom kommer att bli möjligt.

Ett revolutionärt program för jordreform i många länder kommer för det femte att leda till produktionsökningar.

Produktionen måste utvidgas på ett sätt som garanterar att olika typer av varor och tjänster framställs i nödvändiga proportioner (inklusive mellan produktionsvaror och konsumtionsvaror) för att garantera jämvikt mellan olika sektorer av produktionen och mellan produktion och konsumtion (t.ex. undvika flaskhalsar, underskott, oplanerad för stor tillgång). Detta måste inkludera beslut om mönster för konsumenternas slutliga efterfrågan liksom investeringarnas nivå och struktur.

Mönstret för den slutliga efterfrågan kommer att bestämma blandningen av produktions och konsumtionsvaror och investeringsbesluten kommer att inbegripa vilken nivå av den nuvarande konsumtionen som kan skjutas upp för att garantera framtida konsumtion. Planerad överproduktion kommer nödvändigtvis att bli en del av dessa beräkningar för att ta hand om plötslig efterfrågan som inte förutsetts under stadiet av inledande planformulering.

När denna rad av beslut fattas, kommer det att finnas objektiva ekonomiska kriterier som måste tas med i beräkningen. En övergångsekonomi måste syfta till att öka sitt program för investeringar i produktionsmedel till den punkt där inga ytterligare framsteg i produktiviteten skulle komma av att använda arbete för att förkroppsligas som lagrat arbete och där den totala nettoproduktionen måste användas för aktuell konsumtion.

Den nivå på vilken dessa investeringar måste äga rum beror mer konkret på de förhållanden som existerar vid den tid när övergången genomförs. Nutiden kan inte offras för framtiden. Det skulle inträffa om den aktuella konsumtionen ströps och alla resurser användes för investeringar för att uppnå maximal produktivitet vid första möjliga tillfälle.

Det kan bli nödvändigt att på kort sikt ägna produktionen åt att höja levnadsstandarden, till och med på bekostnad av en mindre snabb ökningstakt i en mer avlägsen framtid. En kompromiss kan å andra sidan behöva göras mellan denna önskan och efterfrågan på investeringar där ett land lider av en låg industrialiseringsnivå, eftersom en miniminivå av industrialisering skulle vara väsentlig för att upprätta en centraliserad plan för hela ekonomin.

En federation av flera arbetarstater, och ännu mer en världsfederation av socialistiska rådsrepubliker, skulle sikta på en snabb utjämning av nivåerna för industrialisering mellan dem. Detta medför i viss utsträckning en överföring av resurser till länder i "tredje världen" från de mer industriellt utvecklade delarna av världen för att kompensera den situation som var förhärskande under imperialismen.

Men detta innebär inte att levnadsstandarden i de mer utvecklade länderna kommer att försämrans under denna fas. Den kommer bara att växa långsammare än den skulle göra utan genomförandet av detta internationella samarbete. Den industriella utvecklingens tempo i efterblivna länder kommer för det andra inte bli så högt att lokalbefolkningens kultur inte kan utvecklas utan tvång och förtryck. En förnuftig avvägning mellan båda imperativen måste hittas med hjälp av arbetardemokratin.

Ekonomisk effektivitet

En rationell omorganisering av produktionen och konsumtionen kommer att medföra de första landvinningarna. När övergången framskrider mot sitt socialistiska mål, måste produktiviteten systematiskt höjas. Det kommer att bli nödvändigt att lära sig hushålla med användningen av

arbete, att bli mer effektiv. Här konfronterar marxister den första utmaningen som uppställdes av socialismens tidigaste kritiker.

Marxister har fastslagit att minskningen av arbetsdagens längd och ökningen av den tillgängliga arbetstiden är en tillräcklig motivation för strävan efter effektivitet. Men olika kritiker under detta århundrade har gått längre och insisterat på att socialismen genom att avskaffa marknadens reglering inte har någon effektiv metod för att mäta ekonomiska framsteg. Den österrikiska skolan (von Mises, Hayek) hävdade att socialismen, som saknar ett system av priser som härleds från marknaden, inte hade någon mekanism för att rationellt beräkna hur produktiva resurser ska distribueras mellan olika användningar. Av två produktionsmetoder skulle det vara omöjligt att säga vilken som är den ”mest ekonomiska”, eftersom varje jämförelse av kostnader gentemot deras värde/produktivitet skulle vara omöjlig.

Det är sant att kvalitativt olika varor måste kunna reduceras till kvantitativa termer, för att en jämförelse ska kunna göras mellan alternativa resursanvändningars effektivitet. Det är emellertid fel att tro att enbart marknadspriser kan ge upphov till denna beräkning. Vad som är sant är att prisrörelserna för halvfabrikat och färdiga varor i en atomiserad och individuellt konkurrerande ekonomi är det enda sättet som problemet med resursfördelning kan lösas. Företag måste svara på dessa utifrån påtvingade förhållanden.

Men detta är bara ett sätt att lösa problemet med fördelning av resurser. Under övergången till socialismen kommer reduktionen av kvalitativt olika varor till en gemensam kvantitativ standard att äga rum via beräkningen av den arbetstid som förkroppsligas i de skilda produkterna och tjänsterna.

Alla marxismens motståndare (inklusive marknadssocialisterna) insisterar på att detta inte är möjligt. Tugan-Baranovsky, von Mises och Böhm-Bawerk avvisade arbetsvärdeteorin som helhet och därför som medel för att beräkna enligt den förkroppsligade arbetstiden. Till och med Karl Kautsky trodde att det i praktiken var omöjligt att beräkna mängden samhälleligt nödvändig arbetstid i en given vara.

Marx hävdade däremot att under socialismen:

”Arbetstiden skulle alltså spela en dubbel roll. Den samhälleligt planmässiga fördelningen av arbetstiden reglerar den riktiga proportionen mellan de olika arbetsfunktionerna och de olika behoven. Å andra sidan tjänar arbetstiden också som mått för varje enskild producents andel i totalarbetet och därmed också som mått för den andel av totalprodukten, som han har rätt att förbruka.” (*Kapitalet*, 1, s. 69)

Fördelning av produktionen i enlighet med arbetstiden

Arbetstiden tillhandahåller den gemensamma grunden för beräkningen av de kostnader som inbegrips i fördelningen av samhälleligt arbete till olika sfärer av produktionen, liksom att bestämma distributionen av konsumtionsmedel till befolkningen. Låt oss först betrakta fördelningen av resurser till samhällelig produktion.

Det är först nödvändigt att fastställa vilken arbetstid vi hänvisar till. Under kapitalismen finns det en distinktion mellan konkret och abstrakt arbete. Utbytesakten reducerar i sig under kapitalismen allt konkret arbete till lika mycket abstrakt mänskligt arbete – värde. Detta värde kan i sin tur bara uppträda i form av en utbyteskvot (bytesvärde) mellan en bestämd kvantitet av en vara och en bestämd kvantitet av en annan. Pengar är en självständig representation av detta bytesvärde.

Under kapitalismen framträder som resultat av den ständiga erfarenheten av marknadens utbyten och konkurrensen en tydlig idé om vad som utgör arbete av genomsnittlig intensitet

för varje industri, dvs. samhälleligt nödvändigt arbete. Under övergången till socialismen eliminerar avskaffandet av varuproduktionen den ”blinda” beräkningen i efterhand av samhälleligt nödvändigt arbete. Denna beräkning görs nu medvetet av samhället.

Vad som räknas som en genomsnittligt intensiv enhet av arbetstid måste bestämmas av arbetarnas demokrati och övervakas och kontrolleras av arbetarnas kommittéer. Diskussionen om sådana standardmått kommer uppenbarligen att ta hänsyn även till kapitalistiska jämförelser, men avstå från att slaviskt kopiera dem.

Vetenskapligt fastställda standardnormer för arbetsintensitet måste inkludera både en fysisk och en psykologisk komponent i sin bedömning av påfrestningar och ansträngningar. Om en viss typ av arbete leder till en speciellt hög nivå av ansträngning och utmattning, ska detta inte ses som att det producerar mer värde. Istället måste det konkreta arbetet överensstämja med arbete av genomsnittlig intensitet genom kompenserande viloperioder, vilka införlivas med den beräknade arbetstiden.

Beräkningen av den arbetstid som specifika produkter representerar kommer att vara en uppgift för arbetarna själva. För att detta ska kunna genomföras kan arbetarna helt enkelt räkna ihop de timmar som deras brigad eller lag förbrukar och lägga denna summa till den summa de erhöll tillsammans med sina råvaror och initialprodukter. De lägger till en gemensam summa för förslitning, energi och vatten etc. och jämför resultatet med samma summa för alla företag som producerar samma produkt.

Den genomsnittliga mängden av arbetstid representerar av nödvändighet det samhälleliga arbetsvärde som kan avvika i båda riktningarna från det enskilda arbetsvärdet. Denna information är en viktig utgångspunkt för planeringsmyndigheterna. Rätten till arbetskuponer kommer att härröra ur den enskilda mängden av timmar som använts, men ekonomiska beräkningar måste baseras på siffror för samhälleligt arbetsvärde. Sådana beräkningar (och således de beslut som grundas på dem) kommer att vara mycket tydliga för alla arbetare eftersom de kommer att uttryckas i enheter av arbetstid.

Detta system kommer att tillhandahålla grunden för beräkning av kostnader och fördelning av resurser till alternativa användningar. ”Priset” på varor och tjänster kommer att mätas i enheter av arbetstid. Produktionsvaror och konsumtionsvaror kommer att prissättas i enlighet med sina produktionskostnader (dvs. råmaterial, överfört dött arbete från maskiner och det överenskomna priset på arbete – återigen mätt i de enheter av arbetstid som behövs för att tillverka de varor som reproducerar arbetet på en acceptabel miniminivå). Mängden mervärdestid (eller uppskriven tid) som tillfogas kostnadspriset kommer att bestämmas av samhället i enlighet med den överenskomna nivån av investeringar.

Så snart en skala av prioriteringar fastslagits av de direkta producenterna själva som resultat av kollektiv debatt, behöver resursernas faktiska produktivitet i skiftande användning beräknas. Det är inte nödvändigt att först upptäcka resursernas ”kostnader” och sedan ta reda på deras relativa produktivitet. Planeringsorganen behöver veta hur många timmars arbetstid som skulle vara nödvändiga (lagrade i maskiner och i själva arbetet) för att producera en extra meter tyg, jämfört med hur många extra bilar som kan produceras genom fördelning av samma mängd timmar.

Det skulle vara möjligt att komma fram till en uppfattning om vilket, utav en hel rad alternativ, som skulle resultera i den största nettoproduktiviteten. Jämförelser med den närmast föregående perioden skulle dessutom användas. Sådana detaljerade jämförelser skulle kunna göras från den nationella makroekonomiska nivån och ända ner till företagets nivå (och även avdelningsnivå) beroende på informationssystemets tekniska nivå. Det ”monetära” uttrycket för eller ”priset” på denna relativa produktivitet är helt och håller sekundära och den

enda hänsynen som måste tas är att det blir stabilt och tillämpas konsekvent i alla delar av ekonomin.

Distribution i enlighet med arbetstid

De principer som styr distributionen av samhällsprodukten bland arbetarna kommer att bli en fråga för de direkta producenternas samhälle att utarbeta. Marx och Engels föreslog att denna princip skulle vara:

”erhåller den enskilda producenten – efter det att avdrag gjorts – exakt tillbaka, vad han ger samhället. Vad han givit det, är hans individuella arbetskvantum... Han får av samhället ett kvitto på att han presterat så och så mycket arbete... och på detta kvitto hämtar han ur de samhälleliga förråden ut så mycket konsumtionsmedel som lika mycket arbete kostar.” (Marx, *Kritik av Gotha-programmet*, Arbetarkultur 1945, s. 16)

Marx antog denna princip eftersom han insåg att det skulle vara omöjligt att hoppa till ett samhälle utan allmän brist och följaktligen skulle det finnas ett behov att reglera tillgången till begränsade resurser. Men han var redan medveten om att parollen ”från var och en efter förmåga” antogs ”bara för att det var en parallell med produktionen av varor” och att den konkreta metoden och normerna för distribution av konsumtionsvaror kommer att vara beroende av de samhälleliga produktivkrafternas utvecklingsnivå.

Ju mer utvecklad ekonomin är från början av den socialistiska övergången, desto mer kommer behoven hos befolkningen i allmänhet att bli utgångspunkten. Det är sannolikt att den socialistiska övergången i de industriellt utvecklade imperialistiska demokratierna kommer att inledas utifrån en relativt hög nivå av garanterad tillgång till konsumtionsvaror, oberoende av enskild förmåga.

Även om detta omedelbart skulle vara tillämpligt för varor som helt enkelt kan ges bort av staten, eftersom produktiviteten inom denna sfär redan är så hög att fri tilldelning inte kommer att öka efterfrågan utöver den möjliga produktionen, kan vi inte förvänta oss att detta kommer att vara möjligt för en huvuddel av varorna inom överskådlig tid. Om vi tänker oss socialismen i världsomfattande termer, kommer efterfrågan (dvs. behov, inte förmågan att betala) på varor att vara så omfattande att det under årtionden kommer att överskrida produktionens möjligheter, även om vi antar en tilltagande ökning av produktiviteten under arbetarstatens flesta faser.

Det faktum att arbetskvitton kommer att distribueras i enlighet med hur mycket arbete en individ utfört, underförstår följaktligen att det kommer att finnas en viss social ojämlikhet under övergången. Denna ojämlikhet kommer bland annat att återspegla behovet att tillhandahålla incitament för att utföra obehagliga arbetsuppgifter eller normala arbetsuppgifter på obekväma tider eller arbete under avlägsna och ogästvänliga förhållanden.

I andra fall kommer arbetarna att föredra att byta ökad disponibel tid mot arbetskvitton. Bestämda gränser måste fastställas för denna ojämlikhet och där det är möjligt måste andra medel hittas för att uppnå samma mål genom andra medel. Exempelvis regelbundna arbetsbyten, baserade på yrkeskunskaper inom flera områden under en livstid kan göra det möjligt att säga att alla arbetare ska avkrävas att utföra vissa uppgifter i tur och ordning som en samhällstjänst, och följaktligen eliminera behovet av att en permanent minoritet av arbetarna ska övertalas att utföra dem.

Marxister avvisar obetingat idén att arbetarna skulle erhålla lönebonus i enlighet med den ökade produktivitet som registrerats av deras företag. Skilda nivåer för produktiviteten i separata företag i allmänhet ska för det första inte vara grunden för differentierade belöningar, eftersom det i allmänhet kommer att vara en produkt av makroekonomiska investeringsbeslut

som fattats av samhället som helhet. Fördelarna med ökad produktivitet ska inte tillfalla enskilda arbetare eller arbetsplatser utan samhället som helhet i form av lägre priser liksom en ökad kvalitet och mångfald av varor. Varje arbetare kommer således att ha samma intresse, ett kollektivt intresse, av att garantera en maximalt effektiv produktion för att åstadkomma ett så snabbt fall som möjligt i priserna. Arbetarna kommer som konsumenter att tjäna direkt på arbetarnas framsteg som producenter.

Problemet med komplicerat arbete

Alla former av konkret mänskligt arbete, oavsett om det är kvalificerat eller ej, är kvalitativt olika varandra och kan inte mätas med en gemensam standard som konkret arbete. Det är därför som allt konkret arbete under kapitalismen, inklusive kvalificerat arbete, reduceras under utbytesprocessen till abstrakt mänskligt arbete bakom ryggen på människorna som en vanehandling.

Marx ansåg att kvalificerat arbete eller ”komplicerat” arbete bara var en flerdubbling av okvalificerat arbete. Innebär detta att det ska erhålla högre lön under socialismen eller att det skapar mer värde än oskolat arbete?

Under kapitalismen, där kostnaderna för att skola och reproducera kvalificerat arbete bekostas privat, erhåller kvalificerat arbete högre lön. Det kommer i minskad grad att vara fallet under övergången till socialismen. ”I det socialistiskt organiserade samhället bekostar samhället utbildningen; de av det sammansatta arbetet skapade större värdena, tillfaller därför samhället”, som Engels skrev. (*Anti-Dühring*, s. 277)

Därför måste ersättningen för kvalificerat arbete vara detsamma som för allt arbete; jämlikheten måste vara den vägledande principen. Det finns ingen anledning att ifrågasätta detta med synpunkten att kvalificerat arbete inbegriper någon större fysisk eller mental ansträngning än okvalificerat.

Inte heller skapar kvalificerat arbete mer värde under en timmes tid. Detta skulle vara att blanda ihop arbetskraftens bytesvärde med dess bruksvärde. Dess ”bytesvärde” kan vara större beroende på de högre kostnaderna för att reproducera det, men det har ingen mystisk högre makt att skapa mer värde. Men det högre reproduktionsvärdet måste erkännas i planerings- och bokföringsprocessen under övergången.

Ta ett projekt som kräver 100 arbetare under tio dagar av vilka tio arbetare måste vara speciellt skolade och att denna skolning totalt förkroppsligar 200 arbetsdagar. I detta fall måste samhället bokföra dessa 200 dagar, och således kommer projektet att förkroppsliga 1200 dagar och inte 1 000. Kvalificerat arbete förkroppsligar i denna mening följaktligen, samtidigt som det inte skapar mer värde än okvalificerat arbete, precis som konstant kapital under kapitalismen, en viss proportion av lagrat arbete som överförs till slutproduktens värde.

Valfrihet

Det har påståtts att om man tar bort marknadens fördelning av varor, kommer det att leda till en reduktion av valmöjligheterna när det gäller varor och tjänster och därmed av nivån för tillgodoseendet av konsumentens behov. Även marknadssocialisterna hävdar att marknaden och prissystemet är det bästa systemet för samordning av den stora kvantiteten av information om konsumenternas behov och önsknings. Däremot hävdar de att vidareförändring av denna information upp och ner i varje slags planeringssystem utan att den förvrängs är omöjligt, och därför kan planen inte garantera att produktionen överensstämmer med (det ständigt föränderliga) mönstret för efterfrågan.

I verkligheten är tillgodoseendet av konsumentens önskemål under kapitalismen begränsat av kravet på vinstmaximering och konkurrens vad gäller tillgången, och vad gäller efterfrågan av

inkomststrukturen. Konsumenten under den moderna kapitalismen är för det första tvingad att betala långt mer än den genomsnittliga produktionskostnaden för varor och tjänster tack vare de stora kostnaderna för distribution (inklusive reklam) som ingår i marknadsföringen av varorna. De kan typiskt nog uppgå till mer än 50 procent av marknadspriset. I en övergångsekonomi skulle dessa kostnader elimineras och för en bråkdel av kostnaden skulle en mångfald av försäljningsställen och informationsbyråer sättas upp till konsumentens fromma.

Konsumtionsmönstren under kapitalismen bestäms för det andra inte av konsumenterna utan av producenterna. Den växande monopoliseringen av produktionen ger företagen makt att ersätta produkter med andra som har högre vinstmarginaler (t.ex. CD istället för LP), vilket leder till begränsning av valfriheten för konsumenten. Kläindustrin bestämmer modet i enlighet med företagets behov att öka sin omsättning.

Å andra sidan är konsumentens valfrihet irrelevant utan inkomster som kan göra efterfrågan verklig. Bostadsmarknaden, en nyckelsektor i alla moderna industri- och tjänsteekonomier, underblåses av en kärna av köpare av ett andra hem medan hemlösheten eskalerar vid sidan av denna efterfrågan. Därför är idén att marknadspriset är en adekvat, för att inte tala om den bästa, signalen om konsumenternas önskemål, grotesk. Allt som den uppenbarar är den struktur för inkomster som upprättats av den privata äganderättens utsugning och ojämlikhet.

Under övergången till socialismen kommer tillfredställelsen av konsumenternas önskemål att bli omätligt bredare (för den stora massan av fattiga) och massivt fördjupas (en rad av varor och tjänster som respekterar de minoritetssmakare som tidigare varit för olönsamma att bry sig om).

Lösningen av informationsproblemet

Problemet med hur förändringar i konsumenternas efterfrågan skulle behandlas i ett socialistiskt distributionssystem, utsätts från borgerliga ekonomer (speciellt Hayek) för anklagelsen att inget socialistiskt planeringsorgan någonsin kan skaffa sig den nödvändiga fullständiga bilden av all den fragmenterade kunskap om konsumenternas önsksningar som existerar för att nå fram till kreativa lösningar på föränderliga önsksningar.

Till svar måste vi först säga att under övergångens första stadier där ”konstruerade priser” behövs, kan dessa priser lätt användas för att återspegla vissa fluktuationer i konsumenternas efterfrågan. Här styrs förändringar i förteckningen över varor av: a) prISRÖRELSE som kan motverka kortsiktig bristande jämvikt i tillgång och efterfrågan och b) förändringar i respektive produktionsscheman. Värdelagen skulle inte spela någon roll i något av fallen eftersom de högre priserna inte skulle tillåtas att omvandla sig till extravinst och därigenom reglera produktionsprocessen.

När socialismen senare under övergången för det andra närmar sig och när elektroniska arbetskvitton används för att reglera tillgången till de kvarvarande varor som ännu inte är tillgängliga i ”överflöd”, så kommer den datoriserade informationen om lagerkontrollen räcka i nästan alla fall för att korrigera överhängande brister långt innan någon nedgång i tillhandahållandet av varor vid försäljningsställena. ”Prisflukteringar” för att reglera tillgång och efterfrågan kommer därför inte att behövas.

Beträffande det allmänna ”informationsproblemet”, som det formulerats av Hayek och andra, svarar vi att varje sund arbetarstat inte skulle bygga upp ett planeringssystem på ett hypercentraliserat sätt. Planeringssystemets supercentralism och förtvining i de degenererade arbetarstaterna återspeglade den parasitära byråkratins behov och följde inte ur någon ”princip” i planeringen. Tvärtom måste proletär planering på en och samma gång vara centraliserad och decentraliserad. Hur kan detta arrangeras?

Proletär planering underförstår en hierarkisk skala för beslutsfattande. Varje beslut måste tas på den nivå som är bäst lämpad att genomföra beslutet och som berörs av beslutet. Varje beslut måste med andra ord fattas på en så hög nivå som möjligt och på en så låg nivå som möjligt. Om det är möjligt att besluta om tilltagande förändringar i en specifik fabriks blandning av produkter på lokal nivå (dvs. arbetsplatsen) utan att riva upp det övergripande mönstret, så bör det göras och den tillgängliga lokala kunskapen kan underbygga beslutet.

Om något slags utveckling av teknologisk eller ekologisk karaktär å andra sidan kräver vissa anpassningar i produktionsschemat för en hel rad fabriker, så måste den mest effektiva nivån av beslutsfattande befinna sig på en högre nivå, oavsett om det är regionalt, nationellt eller internationellt. I princip finns det inga problem med att lokalisera beslutsfattandet på en lämplig nivå så länge det inte finns någon byråkrati som försöker monopolisera (den centrala) makten i sina händer och så länge som det inte finns någon framväxande bourgeoisie som vill decentralisera det ekonomiska beslutsfattandet i privata händer.

Innovation och konkurrens

Många forskare som är sympatiskt inställda till centraliserad planering av något slag (t.ex. M. Itoh, D. Elson) har, liksom alla marknadssocialister, hävdad att även en decentraliserad planekonomi har problem med att generera innovationer om det inte finns någon konkurrens mellan företagen. De har hävdad att företagen, för att stimulera förbättringar av tekniken, liksom nya varor, måste tillåtas förfoga över en ”monopolvinst” som resultat av att de utformat ett nytt produktområde eller en ny process.

Denna uppfattning måste avvisas på grund av att den, långt ifrån att försona individuella och samhälleliga behov, för dem i konflikt med varandra. Det skulle innebära ett faktiskt om än inte juridiskt erkännande av privat ägande (exempelvis av ett patent för en ny produkt eller teknik). Detta skulle sedan förhindra ett snabbt spridande av nya uppfinningar i hela samhället och döma delar av industrin till ineffektivitet och relativ efterblivenhet.

I likhet med frågan om ”löner”, behöver innovationer bli belönade på ett sådant sätt att hela befolkningen drar nytta av det, inklusive den del som står för innovationen. Forskning och utveckling kommer dessutom alltmer att upphöra att vara förbehållet en specialiserad del av de anställda och bli en del av alla arbetares fortlöpande arbete.

Inte desto mindre kan ”socialistisk konkurrens” spela en kreativ roll. Inte alla former av konkurrens är destruktiva och nöter ner solidariteten mellan producenterna. En kamratlig kultur där man försöker förbättra och överträffa andra arbetares resultat kan vara ett sätt att härbärgera mänsklig aggressivitet på ett positivt sätt.

Planering under övergången: ta kapitalismens bästa och förbättra det!

Ekonomisk reglering måste, som Trotskij sade 1923, vägledas av målet ”att sprida planeringsprincipen till hela marknaden, och på så sätt svälja och eliminera den”. Det bästa argumentet för planering under övergången till socialismen är väsentligen erfarenheterna av kapitalismen under nittonhundratalet. Det är viktigt att vi tar denna erfarenhet som vår utgångspunkt.

Tendenserna i det kapitalistiska produktionssättet visar själva både planeringens möjlighet i till och med en ännu mer omfattande skala och visar behovet att utplåna privategendomen till produktionsmedlen för att infria planeringens inneboende möjligheter.

Inom den globala kapitalistiska produktionen har de senaste tjugo åren bevittnat vad som blivit känt som den ”kvalitetsrevolution” som har åtföljt och möjliggjort ”den smala produktionen”. Japanernas framgångar med denna teknik under 1970-talet, och den ökade konkurrensen på världsmarknaden under 1980-talet, tvingade på varje producent denna nya teknik.

”Kvalitetsrevolutionen” grundas på att arbetarna ges mer kontroll över produktionsprocessen. Hittills har den dominerande tillverkningsformen sedan 1920-talet varit det löpande bandet. Denna produktionsteknik reducerade arbetarna till enkla monteringsmaskiner vars aktiviteter styrdes av bandet som förde arbetet till dem.

Samtidigt som denna teknik ökade produktiviteten enormt, gjorde den det på grundval av produktionens dåliga kvalitet. Avdelningar för kvalitetskontroll måste inrättas vid bandets slut för att korrigera defekter som skapats av denna själsdödande och fysiskt nedslitande metod för produktion. Genom massarbetet vid monteringsbandet reducerades arbetarna till automater utan något att säga till om i produktionsprocessen, för att inte tala om bandets hastighet.

”Kvalitetsrevolutionen” har försökt göra sig av med en del av löpande bandets alienation. Arbetarna är nu organiserade i arbetslag som utför ett bredare register av uppgifter. De är nu framför allt ansvariga för kvaliteten och detta har inneburit större medverkan och makten att kontrollera den omedelbara arbetsprocessen.

Att ge arbetarna ökad kontroll över arbetsprocessen fordrar emellertid ökad lojalitet gentemot ”ens eget företag”, för att det inte ska bli ett hot mot själva kapitalismen. När den ställs inför den klasskamp som framkallas av ekonomiska kriser bryter den samman. Kvalitetsproduktionen under kapitalismen hamnar i motsättning till kapitalismens konkurrerande och anarkiska karaktär.

Kvalitetsrevolutionen tjänar till att övervinna uppdelningen mellan mentalt och fysiskt arbete. I det förflutna var produkterna formgivna utan större hänsyn till produktionsprocessen. Denna formgivning modifierades sedan av ingenjörerna för att de skulle kunna fungera.

I och med ”kvalitetsproduktionen” konsulteras arbetarna på formgivningsstadiet. Produkter formges för att från början vara fria från defekter, och detta görs möjligt enbart genom samarbete mellan alla de som är inblandade i faserna för formgivning, utveckling och produktion som ett enda arbetslag. Detta har brutit ner murarna mellan ledningens olika förläningar. Tidigare måste varje fas passera genom en rad olika avdelningar, vilka var och en måste säga sitt för att rättfärdiga sin existens. Resultatet är inte bara att utvecklingscykeln för viktiga produkter har halverats, utan de är bättre formgivna och mer arbetarvänliga att framställa.

I sin mest avancerade form antar denna integration formen av samtidig teknik, vilket antyder att kapitalismen är tvingad att minimera de störningar som orsakas av den samhällsliga arbetsdelningen. Med samtidig teknik angrips formgivning och produktion samtidigt. Varefter formgivningen fortskrider, så gör också metoden för att framställa den det, med den ena återverkande på den andra. Detta fordrar integrering av formgivningsteknik, materiella vetenskaper och teknologierna för tillverkning. Den kräver ett ännu tätare samarbete mellan centrum för formgivning, leverantörer och underhållstjänster.

Precis som ”kvalitetsproduktionen” inbegriper ökat församhälleligande av arbetsprocessen inom en fabrik eller ett företag, så att den och ”den smala produktionen” tenderar att församhälleliga produktionen mellan fabrikerna, deras leverantörer och alla de som är beroende av det.

Tillverkarna kräver inte bara felfria leveranser, utan ett minimum av leveranser – varuförteckningar enligt tekniken ”precis i tid”. De bästa fabrikerna i Japan arbetar med bara två timmars värde i detaljer. För att uppnå denna effektivitetsnivå måste leverantörerna ha tillgång till tillverkarens dator för att bedöma produktionens flöde och därmed behovet av deras detaljer.

Nästa mål för den kapitalistiska arbetsprocessen är datorintegrerad tillverkning (CIM). Detta har ännu inte uppnåtts – ett automatiserat verkstadsgolv med funktioner som inköp, lager och

försäljning hos återförsäljarna elektroniskt länkade till verkstadsgolvet. Det verkliga problemet är dess komplexitet och den följer av marknadens anarki. Om försäljningen kunde förutses och planeras i förväg, då skulle CIM kunna fungera. Dess fullständiga användning kräver ett slut på den ekonomiska cykeln – en omöjlighet under kapitalismen.

Trots det faktum att företagen spenderar miljoner på marknadsföring för att upptäcka konsumenternas önsknings, är det verkliga problemet vad de kan ha råd att köpa, och det är detta element som är det mest oförutsägbara av alla och som ligger bakom den ekonomiska cykelns verksamhet. Ju mer dessa förändringar i arbetsprocessen utvecklas, desto mer kräver deras effektivitet och ytterligare utveckling ett övervinnande av motsättningen mellan privat konsumtion och församhällelig produktion.

Planeringens strukturer och halvstaten

Invändningar mot planeringen uppträder utifrån olika utgångspunkter. En del har hävdade att innovationer och effektivitet är omöjliga utan konkurrens. Andra insisterar att det är omöjligt att utan marknaden samla den nödvändiga informationen om konsumenternas preferenser, eftersom den centralisering som är inneboende i statligt ägande och statlig styrning avskräcker flödet av information och skapar ett distinkt skikt av funktionärer med separata intressen som stör varje plans funktioner.

Detta är grundat på ett missförstånd av statens karaktär under övergången. Denna stat är en halvstat. Halvstaten behåller kärndrag hos alla stater: en centraliserad väpnad makt för att försvara revolutionen från inre fiender och från hot utifrån. Så länge knapphet och ojämlikhet existerar kommer någon form av organ som reglerar distributionssfären att vara nödvändigt.

Men denna stat befinner sig inte längre ”utom kontroll”, upphöjd ovanför och mot folket. Det är nu en stat som har återknutits till det civila samhället och som inte står i motsättning till det. De statliga funktionärerna är själva exempelvis inte en permanent kast av tjänstemän, utan utgörs av individer som är skolade för bland annat denna uppgift och som är underkastade arbetsrotering. De är dessutom ansvariga inför befolkningen i allmänhet och kan avsättas, vilket fungerar som en spärr mot utvecklingen av varje särintresse som kolliderar med massan av konsumenter och producenter.

Den politiska och ekonomiska förhandlingsprocessen mellan samhälle och stat, mellan politik och ekonomi, är flytande. Inte ens marknadssocialisterna kan utforma en stat som är så ”demokratisk” som den här. Alla marknadssocialister förespråkar parlamentarisk demokrati och en ”politisk” sfär som är åtskild från den ekonomiska förvaltningen. Därför är det dem som förespråkar behovet av byråkrati för att medla mellan staten och det civila samhället.

Planeringsapparatens struktur arbetar enligt principen om valbar representativ demokrati. Medlemmarna i arbetarnas förvaltningskommittéer från arbetsplatserna möts tillsammans med representanter för konsumentföreningar på varje nivå från den lokala, den regionala och till den nationella. De får råd av ett skikt av specialister. Den nationella planeringskommissionen är ansvarig för att utforma breda parametrar för de sammanlagda investeringarna och den sammanlagda konsumtionen, inklusive allokeringen av produktionen i en av flera sektorer (exempelvis transporter, produktion, tjänster).

Dessa kommer att föras ner för diskussion och detaljstudier både på sektorsnivå och regional/lokal nivå. Fabrikernas, jordbrukens och kontorens förvaltningskommittéer kommer att diskutera implikationerna för dem av de breda planeringsmålen.

På regional och lokal nivå kommer organisationer att utforma mål för specifika industrier. Detta kommer att inkludera förslag om produktblandning för slutkonsumtionen. Detta

kommer sedan att återkopplas uppåt i systemet och de implikationer som dragits för målen för halvfärdiga produkter och råmaterial.

Planen måste vara så decentraliserad som möjligt, dvs bindande beslut måste tas så långt ner på planeringsskalan som möjligt. Samma mängd av färdigt timmer kan exempelvis få många olika användningar för konsumenten. Fabriker som erhåller timret har maskiner som kan göra många slags slutprodukter av resurserna, dvs bruksvärdesformen av den givna mängden samhälleligt arbete måste så långt möjligt beslutas av slutkonsumenten.

Slutgiltiga val har emellertid tydliga implikationer för resurserna uppåt i planeringsleden. Behovet av transporter, lagring och förpackningar kan skilja sig i enlighet med det slutgiltiga valet av slutanvändning och detta måste förhandlas fram med de relevanta leverantörerna innan slutgiltiga beslut fattas.

Argumentet för decentralisering är att centrum inte är allvetande och att den nödvändiga information som behövs för att fatta beslut om resursfördelning i princip inte kan vara känd av centrum beroende på informationens karaktär eller hastigheten med vilken den måste behandlas.

Även den bästa plan som genomförs med så mycket fritt informationsflöde som möjligt, fri från byråkratiska egenintressen och med de bästa datorerna i världen, förblir grova uppskattningar, provisoriska hypoteser.

De behöver ständiga justeringar och kontroller. I slutändan drivs övergångsekonomin av efterfrågan, dvs. ackumuleringen vägleds av de demokratiska önskningarna hos massan av arbetarna själva som konsumenter av sina egna produkter. Konsumenten måste vara den som dömer om planens resultat.

Det finns många sätt som planen, med Trotskijs ord, kan ”verifieras och korrigeras” på. En del produkter kommer att kunna justeras som helhet eller delvis med små tekniska svårigheter på kort sikt genom återkoppling av kvalitetskontrollen till och med på daglig basis. Teknologi för CIM och kontroller av varuförteckningarna kan användas för att få produktionen i linje med den aktuella efterfrågan, även om det inte är helt i enlighet med den ursprungliga planeringen.

Men marknaden (dvs utbytet av konsumtionsvaror mot lön) kommer också att ha sin plats. Det har två orsaker. Konsumenten gör för det första en rad val enbart från dag till dag (t.ex. de flesta livsmedel). Detta val utifrån en rad möjliga alternativ måste fortsätta. Men det kommer att kunna planeras i breda termer (grundat på marknadsundersökningar och uppmärksammande av tidigare trender) som ett förutseende av en del konsumentbehov. Arbetaren måste ha rätt att dagligen ändra en del av sina preferenser.

Med tanke på tidsförskjutningen mellan planens utformning och tillverkningen beträffande en del långlivade konsumtionsvaror, är det dessutom sannolikt att konsumenternas preferenser kan förändras under mellantiden.

Sortimentskontroller och tekniker för ”precis i tid” för vissa produkter kan dessutom inte förändra produktionen i enlighet med efterfrågan annat än på lång eller medellång sikt.

I dessa fall måste konsumenterna besluta huruvida de vill köpa produkterna till det beslutade priset (lika med produktionskostnaden); om inte måste priset justeras för dem som är mer efterfrågade.

Genom att planen har förutbestämt den sammanlagda efterfrågan och scheman för produktionen kan det bara bli en ändring i efterfrågans struktur. Priserna måste höjas eller sänkas till över eller under kostnadspriset för att tömma marknaden.

Resultaten av denna process kan man sedan ta hänsyn till när planeringsscheman görs upp för nästa omgång av planeringen. Dessa marknadspriser måste vara priser som tömmer marknaden.

De får inte – som hos marknadssocialisterna – leda till automatiska ökning av produktionen som grundas på företagets ökade lönsamhet vid ökning av produktionen. Om man tillåter det, kommer det att få betydande störningseffekter på scheman för planeringen uppåt längs kedjan av resursfördelning. Överväganden om bruksvärde och samhälleligt arbete kommer istället att behöva tas tillsammans i nästa omgång av planeringen.

Postskriptum: Socialismens seger och övergången till kommunismen

Socialismens seger – kommunismens lägre stadium – är omöjlig att uppnå i ett land och kommer att uppnås som ett globalt system, eller också inte alls. Det förutsätter att tillfredsställelsen av en överenskommen nivå av ekonomiska och kulturella behov hos världens befolkning har uppnåtts med de metoder som skisserats ovan.

Under kommunismen ger den politiska ekonomin plats åt administrerandet av ting, eller social ingenjörskonst. Det finns inget behov av en separat politisk sfär – själva demokratin tar slut. Bruksvärden finns i sådant överflöd och kräver en så minimal användning av arbete att människor är fria att utveckla sin personlighet i andra former av skapande strävan.

Det har blivit vanligt inom vänstern att driva med det marxistiska begreppet överflöd som det förhärskande tillståndet vad gäller materiella varor under kommunismen.

Det gamla argumentet att människans begär och önskningsar i princip är obegränsade och därför aldrig helt kan tillfredställas citeras som ett argument mot föreställningen om kommunistiskt överflöd.

Detta argument förutsätter felaktigt att det socialistiska samhället helt enkelt kommer att föreviga kapitalistiska mönster för konsumtionen. Det kommunistiska samhället kommer för det första att höja arbetsproduktiviteten till en så hög nivå att den kan tillfredställa de grundläggande behoven hos hela världens befolkning och tillhandahålla tillräckliga reserver för att tillfredställa en rimlig andel av mindre väsentliga önskningsar för alla. Detta kommer att tillåta att mänskliga relationer fördjupas, att nya kulturella uttrycksformer växer fram och den mänskliga personlighetens utveckling i allmänhet ges större tyngd i samhället.

Långsiktiga förändringar i samhällsstrukturen kommer för det andra att ge upphov till en helt annan psykologi bland människor under kommunismen. Slutet på varufetischismen, omfattande rivalitet och det nuvarande behovet av materiell kompensation för alienationen kommer att relativisera den betydelse som för närvarande fästs vid materiella produkter.

Den medvetna reglering av samhället som är möjlig under kommunismen tillåter för det tredje att en långsiktig jämvikt upprättas mellan mänskligheten och resten av naturen.

Det kommer att vara uppenbart för alla att vi av ekologiska skäl måste sätta något slags gräns för industrins expansion, åtminstone som den uppfattas idag. Dessa tre element skapar tillsammans en situation där materiell välfärd, även om den inte utgör ett absolut överflöd, når en nivå där ekonomisk ackumulering upphör att vara samhällets drivkraft. I stället kommer människans utveckling att anta en väsentligen samhällelig, kulturell och psykologisk inriktning.

Appendix: Oppositionens mottoser till första femårsplanen

Gosplan (den statliga planeringskommissionen) gav i uppdrag åt Krzjizjanovskij att förbereda utkast till en femårsplan för den nationella ekonomin. De skulle vara färdiga till tioårsjubiléet av revolutionen. Våren 1927 förbereddes två utkast; det tredje utkastet publicerades i oktober.

Den 23 oktober beslutade centralkommittén formellt att begränsa oppositionens möjligheter till publicering av mottoser till de officiella teserna, som överlämnades till centralkommittén bara några timmar innan den sammanträdde, vilket inte gav oppositionen någon tid för att förbereda mottoser eller tillägg. De officiella teserna, framlagda av Rykov och Krzjizjanovskij, publicerades den 25 oktober.

Eftersom oppositionen officiellt förbjudits att publicera sin plattform, användes mottoserna som ett tillfälle att åter fastslå oppositionens grundläggande ståndpunkter. Det är den enda form i vilka dessa ståndpunkter publicerades i den sovjetiska pressen.

När mottoserna trycktes i *Pravda* 17/11 1927 hade delegater redan valts till kongressen. I *The Challenge of the Left Opposition (1926–27)* (New York 1980) finns ett utdrag ur mottoserna (s. 455–462). I *Social-Demokraten* trycktes följande kombination av utdrag och referat 23–24/11 1927. Texten har tidigare tryckts i tidskriften *Fjärde Internationalen* nr 4 1992.

Originalen undertecknades av Bakajev, Kamenev, Rakovskij, Jevdokimov, Muralov, Smilga, Zinovjev, Peterson, Trotskij.

I *Pravda* för den 17 nov. offentliggörs nya kontrateser av Trotskij-oppositionen, riktade mot regeringens ekonomiska politik.

Den brinnande nitälskan för kommunismens seger över alla nepmän, kulaker och privatkapitalister, den segervisshet, som lyser igenom dessa teser, förråda, att huvudförfattaren är den oböjliga revolutionären Trotskij själv. För dagen nöja vi oss med att publicera början, vari oppositionen bl. a. kritiserar regeringens eftergiftspolitik mot de besuttna klasserna. Men i den senare delen av teserna riktas en våldsamt appell till arbetarna att störta Stalinregimen såsom hindret för dem att förbättra sin ställning.

Till en början anmärkes, att ”såsom normala villkor för en partidiskussion borde gälla, att en minoritets förslag och anförande publiceras *före* det officiella öppnandet av en allmän diskussion, samt att hela diskussionen borde gå före valen till kongressen, eftersom valens utgång just måste bli beroende av diskussionen. Här har icke partiets massa haft möjlighet att före valen allsidigt tränga in i frågorna... Den blivande kongressens sammansättning har därför icke kunnat röna inflytande av meningsbrytningarna inom partiet, och diskussionen kommer att försiggå utan fast underlag... Till och med diskussionen själv har försiggått under sådana förhållanden, att formerna blivit ytterst pinsamma (visslingar, avbrott o. dyl.), varför dess verkliga uppfostrande betydelse blir ytterst ringa... Medan centralkommitténs majoritet publicerade sina teser den 25 okt. fingo vi, Leninska bolsjeviker, icke tillåtelse att däremot uppställa vår plattform; centralkommitténs och kontrollkommissionens plenum avslog vår begäran att framlägga denna vår plattform helt eller delvis såsom kontrateser ehuru denna plattform sammanhänger just med de frågor, som i centralkommitténs teser beröras. Resultatet har blivit, att oppositionens kontrateser publiceras för sent, endast tre veckor före kongressens början, och efter det redan de lägre partikonferenserna för frågornas diskussion ägt rum...

Det socialistiska byggnadsarbetets huvudfrågor mista emellertid icke sin betydelse på grund av de egendomliga metoder, efter vilka kongressen sålunda förberetts. *I historien har ännu aldrig inträffat, att en tom organisationsapparat har besegrat en riktig politisk linje. Och vår linje skall tvinga sig fram över alla hinder.* Då vi mot alla regler och traditioner inom partiet ha berövats möjlighet att såsom minoritet få utöva tillbörligt inflytande på förberedelserna till

den 15:de kongressen, på kongressens sammansättning och därmed på dess blivande beslut – så vända vi oss härmed med våra teser direkt *till den allmänna opinionen inom partiet och först och främst till de proletära elementen.*

Varje kommunistisk arbetare väntade sig att i centralkommitténs teser rörande det ekonomiska arbetet under den kommande 5-årsperioden finna något helt annat än Rykovs teser. De fråga sig: ”Hur skall det bli med arbetslösheten, skall det inte bli någon ljusning? Vad säga siffrorna härom i 5-årsprogrammet, och vad säga centralkommitténs teser?” På denna fråga ges icke något svar alls.

Hur skall det vidare bli med varubristen? I början av detta år förklarade både Rykov, Bucharin och andra i sina diskussioner med oppositionen kategoriskt, att varubristen hastigt höll på att försvinna. Vad tror ni nu att arbetarna och bönderna vänta sig under de kommande åren? Skall varubristen försvinna bara genom Bucharins och andra kamraters tomma ord, eller skola de salubjudna varorna verkligen komma att motsvara efterfrågan? Vad säger 5-årsplanen härom, och vad finnes det för svar i centralkommitténs teser? Huru skall varubristen avhjälpas under de kommande 5 åren? Även på denna fråga lämna teserna icke det ringaste svar.

På samma sätt förhåller det sig med hela raden av övriga livsviktiga frågor: spannmålspriserna stiga, det blir svårt att köpa upp tillräckligt med spannmål för statens behov, exporten minskas, rubelns köpkraft hotar att sjunka...

Centralkommitténs teser tala om nödvändigheten att öka bostadsutrymmet för arbetarna, men de säga inte i vilken utsträckning utrymmet skall ökas. I okt. beslöts att bevilja 50 milj. rubel utöver förut beslutade anslag för detta ändamål. Det är ju en *fullständigt betydelslös* summa i jämförelse med det oerhörda behovet av bostäder...

I teserna talas om nödvändigheten att bekämpa dryckenskapen, men det är bara ett allmänt prat utan ett enda konkret förslag: nej, stäng till spriten såsom inkomstkälla åt staten, både detta och följande år, och minska också på vinproduktionen, i stället för att såsom i edra ekonomiska planer räkna med en *ökad spritkonsumtion.*

Från början till slut innehålla teserna endast obestämda *önskningar* i diverse frågor... Medan varken partiet eller arbetarklassen får det minsta begrepp om huruvida och i vad mån dessa önskningar kunna förverkligas.

Oppositionen övergår härefter till en detaljkritik och börjar med partiets förhållande till privatkapitalet. Först erinras om att partiledningen för några år sedan tillställde bönderna lösenordet: ”beriken eder!” Som om inte nepmännen denna uppmaning förutan försöka sko sig själva på allt upptänkligt sätt! Nu har äntligen ledningen varslat faran från den nya bourgeoisiens sida, och centralkommittén har föreslagit en hårdare press på kulaker och nepmän. Men om detta förslag skall tagas allvarligt, förutsätter det en omkastning av hela politiken, en fullständig omgruppering av alla krafter. För att undanröja den fara, som hotar från privatkapitalet, för att verkligen kunna träffa kulakerna med skatteskraven, fordras först och främst att avslöja alla som äro kulaker och vidare plocka fram deras inkomster ur sina gömställen. *Och allt detta går icke utan aktiv medverkan av torpare och fattigmän på landsbygden.* Dessa måste befrias från allt beroende av och all fruktan för kulakerna. För att de skola våga gå till angrepp, fordras att sovjetmakten lämnar de fattiga klasserna på landsbygden ett aktivt stöd i deras klasskamp, ja, det fordras att *organisera en verklig klasskamp* mellan fattigbönderna och kulakerna. I annat fall stannar det vid demagogiska fraser.

På samma sätt är det i städerna. Under de senaste åren har varje rubel, som vunnits av nepmännen, ökat trycket på arbetarens kopeker, utträngt honom från bostäder, minskat hans inflytande i den administrativa apparaten, pressat upp priserna på marknaden och minskat

hans förmåner av skolväsendet, teatrarna m.m. För att kasta om förhållandena är det alldeles otillräckligt att giva nya instruktioner åt skattetjänstemännen. Nej, arbetareklassens aktivitet måste väckas. Det måste bli *arbetardemokratien* som styr sovjetorganen, och dessa måste göras ansvariga för sina valmän bland arbetarna, icke endast formellt utan reellt. En oavbruten klasskamp måste etableras på alla områden av det ekonomiska, politiska och kulturella livet för en socialistisk utveckling och mot privatkapitalet. Och den dimma av statistiskt material, varmed den administrativa apparaten nu skyddar den nya bourgeoisien måste skingras.

Handeln slukar för närvarande över en tiondel av nationalinkomsten. Och då privatkapitalet förmedlar mer än en femtedel av handelsomsättningen, eller i absoluta tal över 5,000 miljoner rubel om året, är det självklart, att betydande privatförmögenheter här måste skapas. Vad särskilt detaljhandeln beträffar, taga konsumenterna i genomsnitt sina varor till mer än 50 procent från privathandeln, och skillnaden i pris mellan lantbruksprodukter och industriprodukter, mellan partihandel och minuthandel, mellan priserna på världsmarknaden och inne i landet (i fråga om insmugglade varor), allt detta utgör lika många inkomstkällor för de privata handelsmännen.

Även inom industrin är privatkapitalets reella roll betydande. I den egentliga, skattebelagda industrin produceras de privata företagens varor till ett värde av 400 miljoner rubel om året, vartill kommer hantverkets produktion, som kan beräknas till över 1,800 miljoner rubel. Sammanräknas dessa siffror, finner man att privatkapitalet förfogar över mer än 20 procent av produktionen inom industri och hantverk, och över omkring 40 procent av de varor som gå ut på den fria marknaden.

Det lösenord Stalin gav vid den fjortonde kongressen: "Eld åt vänster!" kan icke annat än bidra till att partiets högerelement understödja en vidare utveckling i borgerlig riktning. Och den optimism å tjänstens vägnar, som ledningen visar i fråga om styrkeförhållandena mellan privatkapitalet och de socialistiska elementen, kan endast vara till gagn för – socialismens fiender.

Oppositionen övergår härefter till en närmare granskning av regeringens prispolitik och fastslår, att den prissänkning och minskning av efterfrågan på varor, som var märkbar under förra hösten och vintern, framkallats med *konstlade* medel. Under sommaren började priserna åter stiga. Försöken att förse landsbygden med billiga industrivaror i tillräckliga kvantiteter har misslyckats, vilket åter medfört att också spannmålsuppköpen *från* bönderna minskats. Under förra året köpte olika statsorgan 584 miljoner pud och Kooperationen 300 miljoner pud, men i år äro dessa siffror lägre, i fråga om september mer än 10 procent lägre än förra året. Och vad priserna beträffar har i tidningarna fastslagits, att konsumenterna i år få betala 1 rubel 14 kopek per pud rågmjöl utöver det pris som betalas till bönderna. Samma prisskillnad i fråga om vete uppgår till 2 rubel 57 kopek, eller *dubbelt* så mycket som före kriget.

Förstå de nuvarande ledarna dessa företeelsers innebörd? Nej, de förstå icke. De förklara det med att man nu börjat "äta (konsumera) mycket" (Rykov), att "krigsfaran inverkat på folkets uppköp" (om så är, hur skall det då icke bli, om kriget verkligen bryter ut! – Lyckligtvis torde orsaken inte ligga där), samt att "handelsapparaten är dåligt organiserad" (vilket naturligtvis är riktigt). Det är emellertid tre fakta, som äro de verkliga orsakerna till svårigheterna, nämligen *bristen på industrivaror, kulakernas samlande av förråd* samt *inflationen* (den allt för stora sedelemissionen). *Den, som icke förstår detta, den leder oundvikligen landet till en ekonomisk kris.*

I fortsättningen av sina kontrateser påvisar Trotskij-oppositionen den oerhörda emission av pappersmynt sovjetregeringen tillgripit och varigenom konsumtionen för folket fördyrats. Enligt den förra året uppgjorda planen skulle 150 milj. rubel emitteras. I verkligheten har 328 milj. emitterats, varav ensamt under det sista kvartalet 200 milj. Befolkningens förtroende för

rubeln har minskats, och regeringens kreditmöjligheter på grund därav försämrats. Man hade hoppats på en ökad insättning i statsbankerna under år 1926–27 på 250 milj. rubel, vilken siffra i verkligheten icke uppnåtts. Riksbudgeten visar deficit. År 1925–26 utgjorde detta deficit 200 milj. rubel, och de provisoriska beräkningarna rörande 1926–27 visa en ytterligare deficit på 100 milj. rubel, huvudsakligen beroende på minskade inkomster från järnvägarna. Detta återigen har föranlett regeringen att höja järnvägstaxorna och åtskilliga andra avgifter samt skatter, vilket återverkat i ytterligare fördyrande riktning. Att försöka dölja dessa fakta är helt enkelt ett brott mot partiet.

Enligt den av ledningen uppgjorda 5-årsplanen skall arbetarklassen och hela folket fortfarande hållas nere på en ytterst låg levnadsstandard. På 5 år beräknas förbrukningen av industrivaror endast stiga med 12 proc. År 1931 skall det ryska folket knappast förbruka så mycket bomullstyg som före kriget, en femtedel av förbrukningen i Förenta staterna år 1923. Förbrukningen av stenkol skall då bli en sjundedel av samma förbrukning i Tyskland 1926 och en sjuttondedel av motsvarande förbrukning i Förenta staterna år 1923, förbrukningen av tackjärn skall bli fjärdedelen av motsvarande förbrukning i Tyskland 1926 o. s. v. Man beräknar vidare varubristen år 1930–31 till 400 milj. rubel, enligt en annan beräkning till icke mindre än 1,500 milj. rubel.

Vad ämnar nu ledningen göra för att minska efterfrågan på varor och undanröja denna fruktansvärda varubrist? Jo, den föreslår *höjandet av arbetarnas hyror* till 2 1/2 gånger de nuvarande hyrorna, vilket skulle inbringa 400 milj. rubel om året, minska arbetarnas köpkraft och därmed efterfrågan på varor.

Och för att förbättra rikets inkomster söker man genomföra en ökning av – *spritkonsumtionen*. I centralkommitténs teser talas om ”kampen mot dryckenskapen”, men enligt den uppgjorda 5-årsplanen beräknas spritkonsumtionen ökas med icke mindre än 227 proc. I sanning en värdig fortsättning av den ökning i superiet, regeringen genomfört under de sista åren. Spritkonsumtionen har nämligen stigit så, att 1924–25 konsumerades i medeltal 0,6, 1925–26 ca. 2,9 och 1926–27 icke mindre än 4,3 buteljer vodka pr individ (5-årsplanen, sid. 73). Vinindustrin blir enligt 5-årsplanen den verkligt ”ledande” industrin i landet. Detta kallas att styra enligt den socialistiska behovsprincipen.

Kapitalbildningen inom industrin har hitintills till stor del skett genom bidrag från jordbruket och andra grenar av samhällsekonomin. Men enligt planen skall nu dessa bidrag småningom minskas. Anslagen till industrin ur budgeten skall enligt programmet falla för tre år från nuvarande 220 milj. till 90 milj., eller enligt en annan plan till 200 milj. rubel. Detta är det sätt, på vilket ledningen vill främja industrin såsom näringslivets ”ledande grundval”. Resultatet blir det ovan sagda, att bristen på industrivaror kommer att ytterligare stiga, till en beräknad nivå av cirka 1,500 milj. rubel för 1930–31.

Hur tänker nu partiledningen och planeringskommissionen lösa detta problem? Jo, återigen på *arbetarklassens bekostnad*. Tanken att lägga bördorna på bourgeoisien avvisas med följande ord:

”Först och främst är den nya bourgeoisien, som växt upp efter revolutionen i våra städer mycket fåtalig och kan därför icke utgöra någon källa för skatteintäkter, och för det andra representerar denna bourgeoisie ingen självständig källa, ty om vi också skulle skattebelägga den kapitalistiska sektorn av näringslivet, så skulle vi därmed ändå blott träffa vad som åstadkommes genom bönder och arbetares möda.”

Kommissionen drager härav oförskräckt följande slutsats:

”Huvudkällan såväl för skatteintäkter som för den socialistiska kapitalbildningen över huvud taget kan endast vara det produktiva arbetet utanför jordbruket” (läs: arbetarklassen).

Mot denna kommissionens plan har det kommunistiska partiets centralkommitté icke haft något att erinra!

Sedan härefter påvisats, att reallönen under de senaste åren stigit ytterst långsamt, nämligen från 29 rub. 38 kop. hösten 1925 till 31 rub. 62 kop., framhålles den oerhörda arbetslöshet, som blivit följden av ledningens politik och som i april 1927 visade en siffra av 1,478,000 enligt en annan beräkning icke mindre än 2,275,000 (inräknat säsongarbetare).

2 milj. arbetslösa i städerna och 1,000 milj. pud spannmål samlade i kulakernas spannmålsbodrar – detta är det fruktansvärda resultatet av den nuvarande ledningens vanstyrelse!

Vad betyder det, att *arbetslösheten* existerar i ett statskapitalistiskt land? Jo, först och främst brist på nya produktionsmedel och nytt statligt kapital.

Och vad betyder spannmålsförråden hos kulakerna? Jo, ett dött kapital i landet. Om man tänker sig att en viss spannmålsreserv alltid måste bibehållas för eventuella behov, skulle man gott kunna taga ut t. ex. 150 milj. pud av dessa förråd, vilket skulle betyda flera hundra milj. rubel i nya produktionsmedel och sysselsättandet av många tiotusental av de arbetslösa. Det skulle betyda produktion av nya industrivaror till täckande av varubristen. *Oppositionen skall icke en minut tveka att åtaga sig ansvaret för att genomföra en sådan sak såsom ett led i dess allmänna program till lösandet av de nuvarande svårigheterna.*

Ledningens ”försiktiga” politik duger icke till någonting. Oppositionen däremot vill:

- 1) Tillse att lagen om 8-timmarsdagen fullständigt efterlevs;
- 2) Höja arbetslönerna åtminstone lika mycket som arbetsintensiteten ökas (detta i motsats till partiledningens plan);
- 3) Genomföra en planmässig rationalisering och avskaffa slöseriet med arbetskraft;
- 4) Lindra arbetslöshetens följder, höja arbetslöshetsunderstöden, låta dem utgå 1 à 1 1/2 år, igångsätta planmässiga allmänna arbeten för de arbetslösas sysselsättning osv.;
- 5) Systematiskt förbättra arbetarnas bostadsförhållanden, genomföra en sträng klasspolitik med avseende på hyrorna, icke tillåta att avskedade arbetslösa vräkas från sina bostäder;
- 6) Tillse att kollektivavtalen komma till stånd genom verkligt deltagande av alla arbetare på allmänna möten;
- 7) Göra ett slut på det ständiga höjandet av en gång fastställda arbetsnormer;
- 8) Öka anslagen för arbetarskydd och för förbättrandet av arbetsvillkoren;
- 9) Ändra arbetslagen och borttaga alla bestämmelser, som medföra försämring av arbetsvillkoren;
- 10) Genomföra fullständig likhet i betalning för samma arbete mellan man och kvinna;
- 11) Förbjuda lärlingar att arbeta utan betalning eller sänkandet av arbetslönerna för lärlingar;
- 12) Tillse att inga besparingar göras på bekostnad av arbetarnas egna livsintressen, tillse att arbetarna få fria barnkrubbor, spårvagnsbiljetter, längre semestrar m.m.;
- 13) Förbättra arbetarnas sjukvård;
- 14) Öka antalet skolor i arbetarrängerna.

Efter genomförandet av allt detta skola vi övergå till att sänka arbetstiden till 7 timmar. Den socialistiska staten kan och måste övergå från 8-timmarsdagen till 7- och sedan till 6-timmarsdagen. Därmed finns ingen meningsskiljaktighet. Men ledningen har i sitt manifest

talat alldeles för obestämt härom och endast föreslagit, att man om ett år skall börja småningom övergå till 7-timmarsdagen.

Man frågar oss, varifrån vi skola få medel till de reformer vi föreslå. Vi skulle kunna fråga tillbaka: Varifrån vill ledningen taga pengar till att förkorta arbetsdagen utan att sänka arbetslönerna? Och vi ställa ännu en fråga till arbetarna själva: Till vilket ändamål vill ni i första hand att statens medel skola användas, till ökade arbetslöner och förbättrade bostäder eller till minskandet av arbetsdagen?

Vi måste tillse, att industrins kapital i form av maskiner m. m. ökas varje år med ett nettobelopp av 500–1,000 milj. rubel. Medlen härtill och till våra sociala reformer skola erhållas på följande sätt:

Genom skatter skola de privata företagen frångas, icke 5 milj. såsom nu, utan 150–200 milj. rubel av sin överskottsvinst. Från de 10 proc. rikaste bönderna skall i form av tvångslån uttagas minst 150 milj. pud spannmål av deras förråd, och denna spannmål skall exporteras. I utbyte skall importeras råvaror och maskiner för industrins behov. Priserna skola sänkas, och skillnaden mellan detalj- och partiprisen minskas. Prissänkningen skall särskilt beröra böndernas och arbetarnas främsta konsumtionsartiklar, men den skall icke minska industrins vinst, utan genomföras på det sätt att produktionen ökas och självkostnadspriset minskas. Omkostnaderna skola nedskäras och den byråkratiska apparaten minskas. Genom en riktig prispolitik kunna oerhörda summor räddas åt statsindustrin, vilka nu gå till privatkapitalet eller andra handelsparasiter. Besparingarna skola genomföras, icke enligt Stalins metoder, vilka blivit så gott som resultatlösa, utan genom arbetarnas klasspolitik och genom massornas aktivitet. På detta sätt skall det säkert bli möjligt att spara 400 milj. rubel.

Genom utrikeshandelsmonopolet, kredit från utlandet, utlämnandet av koncessioner, slutandet av avtal om tekniskt bistånd från utlandet, kunna ytterligare medel skaffas. Vidare kan härmed tekniken förbättras, vilket kommer att göra oss allt mer oberoende av våra kapitalistiska grannländer.

Genom ett riktigt urval av folk kan byråkratismen motarbetas och oerhörda besparingar göras. Långsamheten i den ekonomiska ledningen, bristande förutseende m.m. kostar mycket pengar. Endast det ständiga ombytet av folk och planlösheten inom statsekonomin har enligt vissa beräkningar kostat oss 500 milj. rubel.

Kreditmöjligheterna inom landet måste utnyttjas, de enskilda besparingarna måste mobiliseras och industrin finansieras genom en långfristig kredit.

Omsättningen inom landet måste göras hastigare.

Försäljningen av spritvaror skall under loppet av 2 à 3 år upphöra. Den ger endast staten tillfälliga inkomster, men bidrager till att försämra arbetsintensiteten, produktionens kvalitet, hälsoförhållandena m. m. Den ökar antalet invalider genom olycksfall. Vilket allt kostar mycket mer än man vinner.

Två vägar stå öppna: den *borgerliga* vägen och *socialismens* väg. Sovjetunionens arbetarklass måste göra sitt val, följa Lenin och gå fram till seger över kapitalismen. För att nationalinkomsten skall rätt fördelas, produktionen höjas, proletärdiktaturen stärkas och det socialistiska uppbyggnadsarbetet forceras är det nödvändigt att *fördöma Stalins lösenord "Eld åt vänster"*, fastslå att faran hotar från *höger*, från de borgerliga klasserna och de element som stödjade dem inom och utom partiet samt för hela partiet kungöra *de Leninska bolsjevikernas plattform* till kamp mot den uppväxande bourgeoisie och byråkratismen.